

HACETTEPE ÜNİVERSİTESİ
EĞİTİM BİLİMLERİ ENSTİTÜSÜ

Eğitim Bilimleri Ana Bilim Dalı
Psikolojik Danışma ve Rehberlik Programı

ÖLÜM KAYGISINA İLİŞKİN BİR MODEL TESTİ: DENETİM ODAĞI, KAYGI VE
ÖLÜM OBSESYONUNUN ROLÜ

Sümeyye DERİN

Doktora Tezi

Ankara, 2019

Liderlik, araştırma, inovasyon, kaliteli eğitim ve değişim ile

Daha ileriye... En İyiyeye...

HACETTEPE ÜNİVERSİTESİ
EĞİTİM BİLİMLERİ ENSTİTÜSÜ

Eğitim Bilimleri Ana Bilim Dalı
Psikolojik Danışma ve Rehberlik Programı

ÖLÜM KAYGISINA İLİŞKİN BİR MODEL TESTİ: DENETİM ODAĞI, KAYGI VE
ÖLÜM OBSESYONUNUN ROLÜ

A MODEL TESTING ON DEATH ANXIETY: THE ROLE OF LOCUS OF
CONTROL, ANXIETY AND DEATH OBSESSION

Sümeyye DERİN

Doktora Tezi

Ankara, 2019

Kabul ve Onay

Eğitim Bilimleri Enstitüsü M¼d¼rl¼đ¼ne,
S¼meye DERİN'in hazırladığı "l¼m Kaygısına İlişkin Bir Model Testi: Denetim Odağı, Kaygı ve l¼m Obsesyonunun Rol¼" başıklı bu çalışma j¼rimiz tarafından **Eğitim Bilimleri Ana Bilim Dalı, Psikolojik Danışma ve Rehberlik Bilim Dalında Doktora Tezi** olarak kabul edilmiştir.

J¼ri Başkanı Prof. Dr. Nil¼fer VOLTAN ACAR

J¼ri Üyesi (Danışman) Prof. Dr. Filiz BİLGE

J¼ri Üyesi Doç. Dr. Zeynep S¼MER

J¼ri Üyesi Doç. Dr. İbrahim KEKLİK

J¼ri Üyesi Doç. Dr. Meliha TUZGÖL DOST

Bu tez Hacettepe Üniversitesi Lisans¼st¼ Eğitim, ğretim ve Sınav Yönetmeliği'nin ilgili maddeleri uyarınca yukarıdaki j¼ri ¼yeleri tarafından 20 / 06 / 2019 tarihinde uygun gr¼lm¼ř ve Enstit¼ Yönetim Kurulunca / / tarihinde kabul edilmiştir.

Prof. Dr. Ali Ekber şAHİN
Eğitim Bilimleri Enstit¼s¼ M¼d¼r¼

Öz

Bu araştırmada ölüm kaygısı, denetim odağı, kaygı ve ölüm obsesyonu değişkenleri birlikte yapısal eşitlik modeli içinde sınanmıştır. Bunun yanı sıra Abdel-Khalek tarafından (1998) geliştirilen Ölüm Obsesyonu Ölçeği (ÖÖÖ) Türk kùltürüne uyarlanarak aracın geçerlilik-güvenilirlik çalışmaları yapılmıştır. Araştırmanın tüm çalışma grupları, 2018-2019 öğretim yılında bir devlet üniversitesinin farklı programlarında öğrenim gören ve rastgele seçilen öğrencilerden olmuştur. ÖÖÖ'nün yapı geçerliliği iki yolla sınanmıştır. ÖÖÖ'nün açımılayıcı ve doğrulayıcı faktör analizleri için 455 (248 kadın, 207 erkek) öğrenciye; ayırt edici geçerliliği için 329 (190 kadın, 139 erkek) öğrenciye ulaşılmıştır. ÖÖÖ'nün yapı geçerliliği; açımılayıcı-doğrulayıcı faktör analizleri ve ayırt edici geçerlilik analizleriyle desteklenmiştir. Güvenilirlik analizleri sonucuna göre, ÖÖÖ'nün iç tutarlılığı için hesaplanan Cronbach alfa katsayısı .92; test tekrar test güvenilirlik değeri ise .85'tir. Bulgular, ÖÖÖ'nün geçerli ve güvenilir bir ölçme aracı olduğunu göstermiştir.

Araştırmanın ikinci bölümünde; 1.054 (504 kadın, 550 erkek) öğrenciye ulaşılmış ve elde edilen verilerle ölüm kaygısına ilişkin çalışma kapsamında önerilen model sınanmıştır. Ölüm Kaygısı Model Testi'ne göre; denetim odağı, kaygı ve ölüm obsesyonunun ölüm kaygısını doğrudan ve anlamlı düzeyde yordadığı sonucuna ulaşılmıştır. Bununla birlikte, denetim odağı ve ölüm kaygısı arasındaki ilişkide kaygı değişkeninin; kaygı ile ölüm kaygısı arasındaki ilişkide ise ölüm obsesyonu değişkeninin aracı etkisi olduğu ve bu etkinin istatistiksel olarak anlamlı olduğu belirlenmiştir. Verilerin analizinde SPSS 22.0, LISREL 8.8 istatistik programları kullanılmıştır. Araştırma bulguları alan yazın ışığında tartışılmış ve bu bulgulardan yola çıkarak, araştırmacılara ve psikolojik danışmanlara yönelik önerilerde bulunulmuştur.

Anahtar sözcükler: ölüm kaygısı, denetim odağı, kaygı, ölüm obsesyonu, model testi

Abstract

In this study death anxiety, locus of control were tested in a structural equation model along with the variables of anxiety and death obsession. In addition, the Death Obsession Scale (DOS) was adapted to Turkish culture and the validity and reliability studies of the scale were performed. The research group consisted of randomly selected students studying in different programs of a state university in 2018-2019 academic year. For factor analyzes of DOS 455 (248 female, 207 male) students; 329 (190 female, 139 male) students were reached for their discriminant validity. As a result of the reliability analyzes, the Cronbach alpha coefficient calculated for the internal consistency of DOS was .92; the test-retest reliability value was .85. The results showed that DOS was a valid and reliable measurement tool.

In the second part of the research; 1.054 (504 female, 550 male) students were reached and the proposed model of death anxiety was tested with the obtained data. According to death anxiety model test; it was concluded that locus of control, anxiety and death obsession directly and significantly predict death anxiety. It was determined that anxiety variable was mediated in the relationship between locus of control and death anxiety while death obsession was mediated in the relationship between anxiety and death anxiety and this effect was statistically significant. SPSS 22.0, LISREL 8.8 statistical programs were used for data analysis. The findings were discussed in the light of the literature and suggestions were made for the researchers and psychological counselors based on these findings.

Keywords: death anxiety, locus of control, anxiety, death obsession, model testing

*Hayatımdaki en değerlilerim
Anneme ve Babama...*

Teşekkür

Hacettepe Üniversitesi'nde yüksek lisans programına başladığım günden itibaren derin bilgisinden ve tecrübesinden faydalandığım, hem yüksek lisans hem de doktora sürecinde desteğini hep yanımda hissettiğim, akademik hayatımdaki önemli rol modellerimden biri olan, öğrencisi olmaktan onur duyduğum tez danışmanım, çok değerli hocam Prof. Dr. Filiz BİLGE'ye içten teşekkürler.

Tez izleme komitesinde ve tez jürimde bulunan, değerli önerileri ve katkılarıyla tezimin şekillenmesine ve daha nitelikli hale gelmesine katkıda bulunan, olumlu yaklaşımlarıyla tez sürecini daha kolay geçirmeme yardımcı olan değerli hocalarım Doç. Dr. Zeynep SÜMER'e, Doç. Dr. İbrahim KEKLİK'e ve Doç. Dr. Meliha TUZGÖL DOST'a teşekkürler.

Tez savunma jürimde değerli görüş ve önerileriyle gelişimime katkıda bulunan, yüksek lisans ve doktora döneminde kendisinden ders almış olmanın gururunu ve mutluluğunu taşıdığım, "iyi ki tanıdım" dediğim çok değerli hocam Prof. Dr. Nilüfer VOLTAN ACAR'a teşekkürler.

Doktora eğitimim boyunca mesleki bilgi ve tecrübelerini samimiyetle paylaşan, kaliteli bir doktora eğitimi almamı sağlayan Anabilim Dalı'ndaki değerli hocalarıma teşekkürler.

Öğrenmenin yaşam boyu devam eden, zorlu ama bir o kadar da keyifli bir süreç olduğunu kendi yaşamında bana göstererek model olan, azmine ve pozitif enerjisine hayranlık duyduğum, beni her zaman destekleyen, sendelediğimde elimden tutan, kıymetini kelimelerle tarif edemeyeceğim biricik anneme gönülden teşekkürler.

Doktora yolculuğumda bana varlığıyla güç veren, her telefonuma bıkmadan cevap verip tezimde ne aşamaya geldiğimi can kulağıyla dinleyen, verdiği önerilerle yolumu aydınlatan, maddi ve manevi desteğini hiç esirgemeyen, bir işin daha iyi, daha kaliteli nasıl yapılabileceğini çocukluğumdan itibaren bana öğreten, varlığıyla yaşamıma anlam katan canım babama sonsuz teşekkürler.

Ankara'ya her gittiğimde bana hem evinin hem gönlünün kapılarını açan, varlıklarını her daim yanımda hissettiğim değerli kardeşim Habibe ÖZTÜRK'e ve eşi Şafak ÖZTÜRK'e içten teşekkürler.

Kardeşliğin bütün güzelliklerini bana tattıran değerli kardeşlerim Osman DERİN, Elif DERİN EKEN ve Nuray DERİN'e gönülden teşekkürler.

Doktora mülakatta başlayan arkadaşlık serüvenimiz, aynı gün doktora yeterlilik sınavına girme ve aynı gün tez savunmaya kadar hep beraber ilerledi. Bu süreçte desteğini hiç esirgemeyen, benim için "doktoranın en güzel hediyesi" olan sevgili arkadaşım Ekrem Sedat ŞAHİN'e içten teşekkürler.

Doktora sürecinde tanışıp benzer yollardan geçtiğimiz, bana çok değerli arkadaşlıklarını sunan, varlıklarıyla mutlu olduğum Selda SAKIZCIOĞLU'na, Zahide TONGA'ya, Cem MALAKCIOĞLU'na, Faruk BOZDAĞ'a ve Başak KUBİN'e çok teşekkürler.

Akademik yaşamımda kendisinden çok şey öğrendiğim, saatlerce aynı masada çalışarak "bir makale keyifle nasıl yazılır?" sorusuna cevap bulduğum çok değerli hocam Dr. Öğr. Üyesi Evrim ÇETİNKAYA YILDIZ'a gönülden teşekkürler.

Çalışmaktan yorulduğumda hem keyifli sohbeti hem de lezzetli kahvesiyle yorgunluğumu üzerimden alan, desteğini her daim bana hissettiren, güler yüzüyle günümü şenlendiren değerli dostum Arş. Gör. Yeliz ABBAK'a içten teşekkürler.

Tez yazım sürecimde bana verdikleri geribildirimlerle gelişimime katkı sunan, ne zaman yardımlarına ihtiyaç duysam hiç tereddüt etmeden kabul eden kıymetli arkadaşlarım Dr. Öğr. Üyesi Emre TOPRAK'a, Necla ADACIK'a ve Rahmi DANİŞMENT'e gönülden teşekkürler.

Hayattaki duruşu, azmi ve öğrenme isteğiyle bende hayranlık uyandıran, bana her zaman destek olan, yaşamıma pozitif enerji katan çok değerli arkadaşım Nesibe ŞENER'e çok teşekkürler.

Burada adını belirlemediğim ancak doktora eğitimim sürecinde bana destek olan, varlıklarını her zaman hissettiren tüm arkadaşlarıma ve yakınlarıma sonsuz teşekkürler.

İçindekiler

Öz.....	ii
Abstract.....	iii
Teşekkür.....	v
Tablolar Dizini.....	ix
Şekiller Dizini.....	x
Simgeler ve Kısaltmalar Dizini.....	xi
Bölüm 1 Giriş.....	1
Problem Durumu.....	1
Araştırmanın Amacı ve Önemi.....	8
Araştırma Problemi.....	10
Sayıtlılar.....	11
Sınırlılıklar.....	11
Tanımlar.....	12
Bölüm 2 Araştırmanın Kuramsal Temeli ve İlgili Araştırmalar.....	14
Ölüm Olgusu.....	14
Ölüm ve Ölme Deneyimi.....	19
Ölüme Yönelik Tutumlar.....	22
Ölüm Kaygısı.....	30
Ölüm Kaygısını Açıklayan Kuramlar.....	36
Ölüm Kaygısını Etkileyen Değişkenler.....	53
Ölüm Kaygısına Yönelik Geliştirilen Savunmalar.....	63
Denetim Odağı.....	68
Ölüm Obsesyonu.....	71
İlgili Araştırmalar.....	74
Bölüm 3 Yöntem.....	83
Araştırmanın Yöntemi.....	83
Veri Toplama Süreci.....	86

Veri Toplama Araçları	86
Verilerin Analizi	112
Bölüm 4 Bulgular ve Yorumlar	114
Ölüm Kaygısı Model Testine İlişkin Bulgular ve Yorumlar	114
Bölüm 5 Sonuç, Tartışma ve Öneriler	126
Araştırmanın Sonuçları	126
Ölüm Kaygısı Model Testi'ne İlişkin Tartışma	127
Öneriler	134
Kaynaklar	138
EK-A: Ölüm Obsesyonu Ölçeği Örnek Maddeler	167
EK-B: Ölüm Obsesyonu Ölçeği Uyarılama İzni	168
EK-C: Abdel-Khalek Ölüm Kaygısı Ölçeği Örnek Maddeler	169
EK-Ç: Abdel-Khalek Ölüm Kaygısı Ölçeği Kullanım İzni	170
EK-D: Rotter İç Dış Denetim Odağı Ölçeği Örnek Maddeler	171
EK-E: Rotter İç Dış Denetim Odağı Ölçeği Kullanım İzni	172
EK-F: Beck Anksiyete Envanteri Örnek Maddeler	173
EK-G: Beck Anksiyete Envanteri Kullanım İzni	174
EK-H: Beck Depresyon Envanteri Örnek Maddeler	175
EK-I: Ölüme İlişkin Depresyon Ölçeği Örnek Maddeler	176
EK-İ: Ölüme İlişkin Depresyon Ölçeği Kullanım İzni	177
EK-J: Maudsley Obsesif Kompulsif Soru Listesi Örnek Maddeler	178
EK-K: Gönüllü Katılım Formu	179
EK-L: Kişisel Bilgi Formu	180
EK-M: Etik Komisyon Onay Bildirimi	181
EK-N: Etik Beyanı	182
EK-O: Doktora Tez Çalışması Orjinallik Raporu	183
EK-Ö: Dissertation Originality Report	184
EK-P: Yayımlama ve Fikrî Mülkiyet Hakları Beyanı	185

Tablolar Dizini

Tablo 1 ÖÖÖ'nün Uyarlanması Sürecinde Veri Toplanan Grupların Cinsiyete ve Yaşa Göre Dağılımı.....	84
Tablo 2 Üçüncü Çalışma Grubuna İlişkin Demografik Bilgiler.....	85
Tablo 3 Kolmogorov-Smirnov (KS) Normal Dağılım Testi Sonuçları.....	89
Tablo 4 Dil Eşdeğerliği İçin Spearman Brown Sıra Farkları Korelasyon Katsayı Sonuçları.....	90
Tablo 5 Kaiser-Meyer-Olkin (KMO) ve Bartlett Küresellik Testi Sonuçları.....	91
Tablo 6 ÖÖÖ'nün Faktörlerine İlişkin Öz Değerler ve Açıklanan Varyans Yüzdeleri.....	93
Tablo 7 ÖÖÖ'nün Maddelerine Ait Faktör Yük Değerleri.....	95
Tablo 8 Uyum Ölçütleri.....	96
Tablo 9 ÖÖÖ Doğrulayıcı Faktör Analizi Sonuçları.....	97
Tablo 10 ÖÖÖ İkinci Düzey Doğrulayıcı Faktör Analizi Sonuçları.....	99
Tablo 11 ÖÖÖ'nün Cinsiyete Göre Çoklu Grup Doğrulayıcı Faktör Analizi Sonuçları.....	101
Tablo 12 Ölümle İlgili Üç Ölçek ve Genel Nevroz Ölçekleri Arasındaki Korelasyonlar.....	103
Tablo 13 Ölümle İlgili Üç Ölçek ve Genel Nevroz Ölçümleri ile Faktör Analizi Sonuçları.....	104
Tablo 14 ÖÖÖ'nün Güvenilirlik Analizi Sonuçları.....	105
Tablo 15 ÖÖÖ'nün Farklı Ülkeler ve Örneklerdeki Faktör Yapısı.....	106
Tablo 16 Önerilen Modelde Bulunan Gizil ve Gösterge Değişkenler.....	115
Tablo 17 Modelde Yer Alan Gösterge Değişkenlere İlişkin Pearson Korelasyon Katsayıları.....	116
Tablo 18 Gösterge Değişkenlere Ait Betimsel İstatistikler.....	117
Tablo 19 Ölüm Kaygısı Modeline İlişkin Yol Katsayıları ve t Değerleri.....	122
Tablo 20 Ölüm Kaygısı ile İlgili Önerilen Modele İlişkin Uyum İndeksi Değerleri.....	123

Şekiller Dizini

Şekil 1. Ölüm kaygısı modeli	7
Şekil 2. Kaygıya ilişkin kısır döngü (Beck ve Emery, 2015).	47
Şekil 3. Dehşet Yönetimi Kuramı'na göre ölüm kaygısıyla baş etme süreci (*Mikulincer, Florian ve Hirschberger 2003; Pyszczynski, Greenberg ve Solomon, 1999).....	52
Şekil 4. ÖÖÖ serpilme diyagramı (scree plot).	94
Şekil 5. ÖÖÖ'ye ilişkin ölçme modeli.....	98
Şekil 6. ÖÖÖ'ye ilişkin ikinci düzey doğrulayıcı faktör analizi ölçme modeli.....	100
Şekil 7. Kadınlar için çoklu grup doğrulayıcı faktör analizi ölçme modeli.	102
Şekil 8. Erkekler için çoklu grup doğrulayıcı faktör analizi ölçme modeli.....	102
Şekil 9. Ölçüm modeli standart kestirimler.....	120
Şekil 10. Yapısal model standart kestirimler.....	124

Simgeler ve Kısaltmalar Dizini

AFA: Açımlayıcı Faktör Analizi

AKÖKÖ: Abdel-Khalek Ölüm Kaygısı Ölçeği

BAE: Beck Anksiyete Envanteri

BDE: Beck Depresyon Envanteri

DFA: Doğrulayıcı Faktör Analizi

MOKSL: Maudsley Obsesif Kompulsif Soru Listesi

ÖDÖ: Ölüme İlişkin Depresyon Ölçeği

ÖÖÖ: Ölüm Obsesyonu Ölçeği

ÖYD: Ölüme Yakın Deneyimler

RİDDÖÖ: Rotter İç Dış Denetim Odağı Ölçeği

TÜİK: Türkiye İstatistik Kurumu

YÖK: Yükseköğretim Kurulu

Bölüm 1

Giriş

Bu bölümde ilk olarak araştırmanın problem durumu açıklanmıştır. Ardından araştırmanın amacı ve önemi, problem cümlesi, alt problemler, sayılılar, sınırlılıklar ve tanımlar sunulmuştur.

Problem Durumu

Ölüm, yaşamın ön koşulu olmakla birlikte bireyi kendi varlığından ve değer verdiği her şeyden ayıran bir olgudur (Imara, 1987). Aklın en büyük yenilgisi olan ölüm, düşünülemeyen, nihai bir gerçektir (Bauman, 2012). Birey için var olmanın anlamı o kadar önemlidir ki, bu nedenle var olmamayı temsil eden ölüm insanın en temel meselesidir (Levinas, 2006). İnsanlık tarihinde yer alan birçok dinin ve mitlerin özü de bireyin bu problemine dayanır (Kübler-Ross, 1987a).

Ölüm, anlatılamayan ya da üzerinde anlaşılamayan bir şey olsa da herkes tarafından bilinen bir olgudur (Göka, 2010). Ölüme yönelik bu bilgi, düşüncenin varlığından ileri gelir. İnsanın sahip olduğu bilinç, ölümü kavramasına ve ölüm gerçeğiyle yaşamasına, rüyasında ya da en mutlu gününde bile bu gerçekle yüz yüze gelmesine neden olur (Becker, 1975). İnsanlığın en ayırt edici özelliği de burada ortaya çıkar; çünkü diğer türlerin aksine insan, kaçınılmaz ölümü kavrama kapasitesine sahiptir (Becker, 1975; Feifel, 1990; Geçtan, 2002; Schopenhauer, 2016). Bu kapasitesi; ona bir bedenden, bir isimden daha fazla bir şey olduğunu fark etme fırsatı sunar (Koestenbaum, 1998). Bunların yanı sıra, ölümün varlığı ve buna yönelik farkındalık; bireye yaşamın tadına varmak (Koestenbaum, 1998), değerleri, öncelikleri ve yaşam hedeflerini daha kolay tanımlamak (Feifel, 1990) gibi katkılar sağlar.

Ölüm hakkında çalışma yapan araştırmacılar ve görüş öne süren düşünürler, son zamanlarda ölümün hayattan dışlandığına, utanç verici bir şey olarak algılandığına dikkat çekmişlerdir (Aries, 1991; Freud, 1918; Jones, 2004; Kellehear, 2012; Rinpoche, 2002; Thomas, 1991). Rinpoche (2002), bireylerin ölüm hakkında konuşmayı bir hastalık gibi; hatta yaşamı zorlaştıran, gelişimlerini engelleyen bir risk gibi algıladıklarını belirtir. Benzer düşünceleri paylaşan Baudrillard da (2002), ölümün akla bile getirilemeyecek kadar normal dışı bir şey, tedavisi olmayan bir suç olduğunu ifade eder ve ölüme ayrılmış bir mekânın olmamasını eleştirir. Gorer (1955), 20. yüzyılda ölüme yönelik bu yasaklamanın seksin yerine geçtiğinin altını çizer. Nuland (2013) ise

ölümün dışlandığı ve tıpta yaşanan gelişmelerin önemsendiği bu dönemi “yaşam kurtarma çağı” olarak adlandırır. Ölümün bireyler için korkutucu gelmesi, yüzyıllar boyunca onların ölüm hakkında doğrudan ve açıktan konuşmalarını engellemiştir (Jones, 2004). Aries (1991), ölümün neden bu kadar dışlandığı ile ilgili açıklamasında; insanların mutluluğa duyduğu ihtiyacın, olumsuz duygulara sebep olan şeylerden kaçınarak ortak bir mutluluğa katkı sağlamak için yapılan ahlaki bir ödevin ve toplumsal yükümlülüğün böyle bir sonuç ortaya çıkardığını söyler. Ancak Freud (1918), ölüme yönelik bu tavrın değişmesi gerektiğini öne sürer. Ona göre insanların ölüm gerçeğini kabul etmesi artık bir zorunluluk haline gelmiştir, çünkü modern çağdaki insanlar artık teker teker değil, bir günde on binlerce insanın öldüğü toplu ölümlere tanık olurlar.

Birey, diğerlerinin ölümüne tanık olsa da kendi ölümünü düşünemez çünkü düşünce, kendi var olmayışını kavrayamaz (Bauman, 2012). Bununla birlikte birey kendi var olmayışına ilişkin büyük bir endişe duyar. Bu yönüyle ölüm, insan varoluşunun özünü açıklayan temel ve durmak bilmeyen bir kaygının simgesidir (Koestenbaum, 1998; Levinas, 2006). Her birey ölüm karşısında benzer bir kaygıya kapılır ve bu konuda ortak bir kaderi paylaşır (Kübler-Ross, 1987a). Bir başka ifadeyle, ölüm kaygısı her insanda bulunan doğal bir şeydir (Firestone, 1993; Göka, 2010; Yalom, 2014). Her bireyde bulunan ölüm kaygısı aynı zamanda her yerdedir. Rüyalar, savunmalar, içsel çatışmalar gibi bireysel durumlardan; toplumsal yapıların, dinlerin ve ideolojilerin ortaya çıkmasına kadar birçok şeyde ölüm kaygısının varlığı söz konusudur (Yalom, 2014).

Ölüm kaygısı, çok derin, dehşet verici ve başka hiç bir şeye benzemeyen bir şekilde insanın aklından çıkmayan bir şeydir (Becker, 1975). Bauman (2012), ölümün kaçınılmazlığı, bireyin dünyadaki sonluluğundan daha rahatsız edici bir düşüncenin olmadığını belirtir. Benzer şekilde Canetti (2007), yaşamda kendisini ölüm kadar sarsan başka hiç bir şeyin olmadığını belirterek, ölümün kendisinde oluşturduğu dehşeti ortaya koymuştur. Yalom’a (2014) göre bireyin hayat enerjisinin büyük bir bölümü, bu kaygıyı azaltmak için harcanır. Toplumdaki bazı ritüeller (cenaze törenleri) bile ölüm kaygısının azaltılmasına yönelik bir çabanın işareti olarak görülür (Göka, 2010).

Zilboorg’a (1943) göre ölüm kaygısı, bireyin kendi varlığını korumasına yönelik bir güvenlik işlevine sahiptir. Ona göre eğer bu kaygı olmasaydı, birey hayatını korumak için psikolojik bir enerji sarf etmeyecekti. Daha açık bir ifadeyle, ölüm kaygısı

bireyin bölünme baskısı karşısında gösterdiği çabanın duygusal bir karşılığıdır. Ölüm kaygısı, bireyin yaşamda kalması için önemli bir yere sahip olmakla birlikte bazı olumsuz sonuçların ortaya çıkmasına da neden olabilir. Yalom'un (2014) ifadesiyle bu kaygı, bireyin başına bela olabilir ve ona rahatsızlık verebilir. Nitekim ölüm kaygısı, ilk psikopatoloji kaynağı olarak kabul edilir (Yalom, 2014). Ölümle ilgisiz gibi görünen uykusuzluk, ayrılık esnasında duyulan panik gibi durumlar temelde ölüm kaygısından ileri gelir (Onur, 2014).

Ölüm kaygısı, her bireyde farklı düzeyde bulunur. Ölüm kaygısı yüksek olan bireylerin yaşamlarında; otantik olmadıkları (Göka, 2010), yaşamdan doyum alamadıkları (Geçtan, 2002; Yalom, 2014), yaşamdan doyum alamamanın bir sonucu olarak da öfke ve düşmanlık duygularını yoğun yaşadıkları (Geçtan, 2002), var olan potansiyellerini gerçekleştiremedikleri (Yalom, 2002a) belirtilmiştir.

Alan yazın incelendiğinde, yüksek düzeydeki ölüm kaygısının çeşitli psikopatolojilerle ilişkili olduğu görülür. Iverach, Menzies ve Menzies (2014), ölüm kaygısının hipokondriasis, panik bozukluğu, kaygı ve depresif bozuklukların merkezindeki temel duygu olduğunu ifade ederler. Birgit, Tak, Rosmalen ve Voshaar (2018), ölüm kaygısı ile hipokondriasis arasındaki ilişkiyi araştıran altı farklı çalışmayı incelemişlerdir. Araştırmacılar, bu çalışmaların hepsinde ölüm kaygısı ve hipokondriasis arasında pozitif yönde ilişki olduğunu görmüşler ve sonuç olarak ölüm kaygısının hipokondriaziste belirgin bir rol oynadığını belirtmişlerdir. Furer ve Walker (2008) ölüm kaygısının, sağlık kaygısının temel bir özelliği olduğunu ve diğer kaygı bozukluklarının ortaya çıkmasında önemli olduğunu ifade etmişlerdir. Bununla birlikte, araştırmalar ölüm kaygısının; agorafobik semptomların ortaya çıkmasında (Foa, Steketee ve Young, 1984); yeme bozukluklarının, özellikle de anoreksiya nevrozanın, gelişiminde (Alantar ve Maner, 2008) önemli bir rol oynadığını ortaya koymuşlardır. Strachan vd. (2007) ise, mikroplar, hastalık ve tehlike hakkındaki endişeleri içeren obsesif-kompulsif eğilimin, bireyin kendi ölümü veya başkalarının ölümü ile anlamsal olarak bağlantılı olduğuna dikkat çekmişlerdir. Bir başka çalışmada; yaş, cinsiyet, fiziksel sağlık ve psikolojik sağlık kontrol altına alındıktan sonra, yüksek düzeydeki ölüm kaygısı ile karamsarlık arasında, karamsarlık ile bilinmeyene karşı daha fazla korku arasında pozitif yönde anlamlı bir ilişkinin olduğu tespit edilmiştir (Barnett, Anderson ve Marsden, 2018). Son olarak ölüm kaygısının; mutlulukla negatif yönde, umutsuzlukla pozitif yönde ilişkili olduğu bulunmuştur (Gesser, Wong ve Reker, 1988).

Ölüm kaygısı ile ilişkili olan bir başka değişken, bireyin yaşıdır. Ölüm kaygısı ve yaş arasındaki ilişki konusunda alan yazında çok çeşitli tartışmalar vardır. Sayıca az da olsa, yaşlıların ölüm kaygısının gençlere göre daha yüksek olduğunu ortaya koyan araştırma sonuçları mevcuttur (Erdoğdu ve Özkan, 2007; Madnawat ve Kachhawa, 2007; Suhail ve Akram, 2002). Ancak çalışmaların büyük çoğunluğunda, gençlerin ölüm kaygısı düzeylerinin yaşlılara göre daha yüksek olduğu bulunmuştur (Amjad, 2014; DePaola, Griffin, Young ve Niemeyer, 2003; Gesser, Wong ve Reker, 1988; Mudau, 2012; Robah, 2017; Stevens, Cooper ve Thomas, 1980). Bu çalışmalarda yaş grupları karşılaştırılmıştır.

Russac, Gatliff, Reece ve Spottswood'un (2007) yürüttükleri araştırmada 18-87 yaşları arasında 304 kişinin katıldığı çalışmada ölüm kaygısının, hem erkeklerde hem de kadınlarda 20'li yaşlarda zirve yaptığı ve sonrasında önemli ölçüde azaldığı ortaya konmuştur. Bir diğer ifadeyle, ölüm kaygısı 20'li yaşlarda hem erkekler hem de kadınlar arasında doruğa ulaşır. Amjad (2014), üç farklı yaş grubundaki bireyleri, ölüm kaygısı düzeyi açısından karşılaştırmıştır. Bu gruplar; ergen (13-20 yaş), orta yaş (35-59 yaş) ve yaşlı (60 yaş ve üzeri) bireylerden oluşur. Bulgulara göre, kişinin kendi ölümüne ve başkalarının ölümüne ilişkin kaygı ve toplam ölüm kaygısı puanları; genç bireylerin (13-20 yaş), orta yaşlı (35-59 yaş) ve yaşlı (60 yaş ve üzeri) bireylerinkinden anlamlı derecede daha yüksektir. Robah (2017), varoluşsal ölüm kaygısının belirleyicilerini araştırdığı çalışmasında da benzer bir sonuca ulaşmıştır. Buna göre 20'li yaşlardaki bireylerin ölüm kaygılarının daha yüksek olduğu belirlenmiştir. Bunun nedeni ise, 20'li yaşlardaki bireylerin arkadaş çevresi ve tanıdıkları arasında ölümle çok sık karşı karşıya gelmemesi ve kendi ortamındaki ölüm deneyimlerinin eksikliğine ilişkin ölüm belirsizliğinin, gençlerde daha yüksek ölüm kaygısına yol açmış olabileceği ile açıklanmıştır. Bir başka çalışmada da gençlerin ve yaşlıların ölüm kaygı düzeyleri karşılaştırılmıştır. Filipin'deki çalışmaya 260 üniversite öğrencisi (yaş ort. 19.19) ve 260 yaşlı birey (yaş ort. 68.02) katılmıştır. Bulgulara göre, üniversite öğrencilerinin ölüm kaygısının yaşlılara göre anlamlı düzeyde daha yüksek olduğu görülmüştür (Reyes vd., 2017). Stevens, Cooper ve Thomas (1980) ile Gesser, Wong ve Reker de (1989) ölüm kaygısı ve yaş konusunda yukarıda ifade edilenlerle benzer sonuçlara ulaşmışlardır.

Üniversite öğrencileri, beliren yetişkinlik dönemi olarak ifade edilen bir gelişim dönemi içerisindedir. Bu dönemde diğer dönemlerden farklı olarak birey, kimlik arayışına girer. Bununla birlikte çeşitli denemeleri, değişim ve keşfi içeren bir

değişkenlik de bu dönemin en ayırt edici özelliği arasındadır. Bu yönleriyle beliren yetişkinlik, geçiş dönemini temsil eder (Arnett, 2000). Yaşam boyu gelişim dönemlerini ele alan Jung'a göre ise üniversite öğrencileri gençlik dönemindedir. Gençlik döneminde bireyin yerine getirmesi gereken birçok sorumluluk vardır. Dış dünyada yer edinmesi, mesleki kararların verilmesi, evlilik ve çocuk sahibi olma, sosyal uyumun gelişmesi gibi görevler bunlar arasındadır (aktaran Hall ve Nordby, 2016).

Birçok konuda karar verme aşamasında olan üniversite öğrencisi için kimliğini bulmak ve gelişim ödevlerini sağlıklı bir şekilde tamamlamak oldukça önemlidir. Araştırmalarda bireyin kimlik statülerinin ölüm kaygısı ile ilişkili olduğu ortaya konmuştur. Otuz yaşın altındaki 149 üniversite öğrencisinin (119 kadın, 30 erkek) katıldığı araştırmada ertelenmiş kimlik statüsünün ölüme yönelik düşüncelere dalma, ölüm kaygısı ve kaçınma ile pozitif yönde anlamlı ilişkisi olduğu tespit edilmiştir (Lavoie ve Vries, 2004). Erkek üniversite öğrencileriyle yürütülen bir başka çalışmada da benzer şekilde, ertelenmiş kimlik statüsünde olan bireylerin, diğer üç kimlik statüsünde bulunanlara göre ölüm kaygısı puanlarının anlamlı düzeyde daha yüksek olduğu belirlenmiştir (Sterling ve Van Horn, 1989).

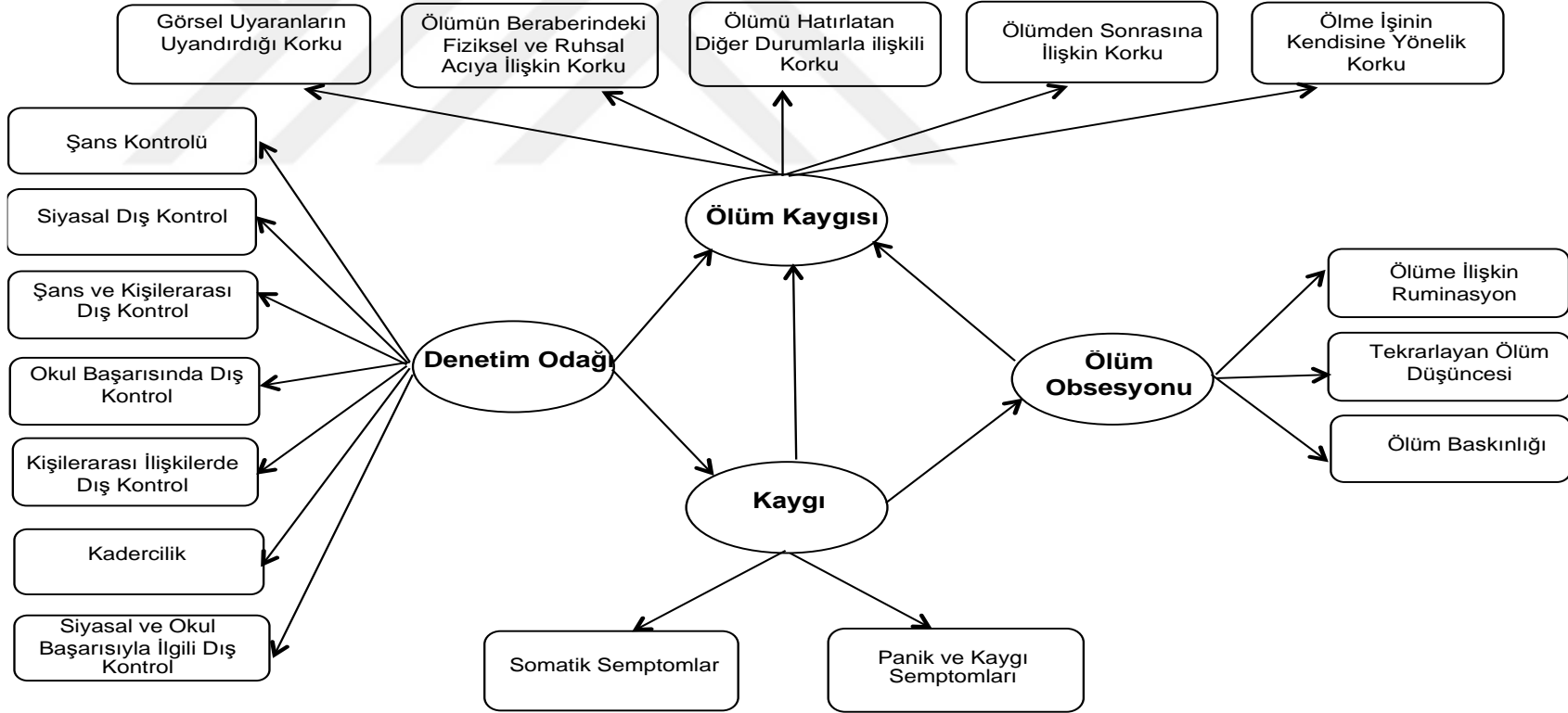
Ölüm kaygısı düzeyinin pek çok değişkenle ilişkili olduğu görülür. Bunlardan biri denetim odağıdır. Denetim odağı, bireyin davranışın sonucuna ilişkin yaptığı değerlendirmeyi ifade eder. Buna göre; davranışın sonucunu şans, kader gibi öngörülemeyen dış çevresel nedenlerle açıklayan birey "dış denetimli", kendi kişisel özellikleriyle açıklayan birey ise "iç denetimli" olarak değerlendirilir (Rotter, 1966). Ölümün yaşamdaki kaçınılmaz ve öngörülemeyen bir olgu olması, araştırmacıları denetim odağı ve ölüm kaygısı arasındaki ilişkiyi araştırmaya yöneltmiştir (Adams, 1980; Berman ve Hays, 1973; Cotter, 2003; Esbaugh ve Henninger, 2013; Hunt, Lester ve Ashton, 1983; Jastrzebski ve Slaski, 2011; Sadowski, Davis ve Loftus Vergari, 1980). Bununla birlikte, bu çalışmalarda denetim odağı ve ölüm kaygısı arasındaki ilişkinin araştırıldığı; ancak denetim odağının ölüm kaygısı üzerindeki rolünün ele alınmadığı görülmüştür.

Geleceğe yönelik beklenen olası bir tehlike karşısında hissedilen duygu olan kaygı da (Beck, 2005) ölüm kaygısıyla ilişkili olan bir değişkendir. Nitekim ölüm geleceğe dair beklenen en büyük tehlike olarak görülür. Araştırmalarda ölüm kaygısı ve kaygı arasında ilişki ortaya konmuştur. Abdel-Khalek ve Tomás-Sábado (2005) kaygının hem Mısır hem de İspanya örneğinde ölüm kaygısı ile ilişkili olduğu

sonucuna ulaşmışlardır. Üniversite öğrencileriyle yürütölen diğer çalışmalarda da ölümlü kaygısının kaygı ile pozitif yönde ilişkili olduğu belirlenmiştir (Abdel-Khalek, 1997; Abdel-Khalek ve Omar, 1988; Dickstein, 1978; Ertufan, 2000; Gedik ve Bahadır, 2014; Hoelter ve Hoelter, 1978).

Ölümlü kaygısı ile ilişkili olan bir diğer değişken ise ölümlü obsesyonudur. Ölümlü obsesyonu bireyin obsesif düşüncelerinin ölüme yönelik olmasını ifade eder (Abdel-Khalek, 1998). Alanyazında ölümlü obsesyonu ve ölümlü kaygısı arasındaki ilişkiyi ele alan iki çalışmaya ulaşılmıştır (Shiekhy, Maroei Millan, Basharpoor ve Issazadegan, 2013; Thabet ve Abdalla, 2018). Her iki araştırmada da ölümlü obsesyonunun ölümlü kaygısı ile ilişkili olduğu ortaya konmuştur.

Yukarıdaki açıklamalar ve ele alınan araştırma bulguları bütüncöl bir şekilde değerlendirildiğinde, ölümlü kaygısının üniversite öğrencileri arasında önemli bir problem olduğu ifade edilebilir. Bir başka ifadeyle, ölümlü kaygısı üniversite gençliğinin psikolojik sağlığını etkileyebilecek faktörlerden biridir. Buradan yola çıkarak mevcut çalışmada; denetim odağı, kaygı ve ölümlü obsesyonu değişkenlerinin ölümlü kaygısı üzerindeki rolünün belirlenmesi amaçlanmış ve amaç doğrultusunda ölümlü kaygısına ilişkin önerilen model test edilmiştir. Araştırma kapsamında sınanan Ölümlü Kaygısı Modeli şekil 1’de sunulmuştur.

Şekil 1. Ölüm kaygısı modeli.

Araştırmanın Amacı ve Önemi

Yaşayan, var olan her şey çürümeye veya yok olmaya mahkûmdur (Jones, 2004; Thomas, 1991). Bu nedendir ki ölüm geciktirilebilse de ondan kaçılmayacağı bir gerçektir (Kübler-Ross, 1987b; Onur, 2014; Rinpoche, 2002). Bireyin özüne ilişkin önemli olan ölümün kesinliği insanın doğasını anlamada oldukça önemli bir yere sahiptir (Koestenbaum, 1998). Birey yaşamına devam ederken, ölüm sürekli varlığını gösterir. Bu yönüyle ölüm, bireyin yaşantı ve davranışları üzerinde önemli bir etkiye sahiptir (Yalom, 2014).

Problem durumunda belirtildiği gibi, ölüm kaygısı üniversite öğrencilerinde diğer yaş gruplarına göre anlamlı düzeyde daha yüksektir. Yüksek düzeydeki ölüm kaygısı ise çeşitli psikopatolojilerle ve bireyin kimlik statüsü ile yakından ilişkilidir. Bu durumda Yalom'un (2014) ifade ettiği etkinin, üniversite öğrencilerinde çok daha büyük olacağı öne sürülebilir. Dolayısıyla, davranışı ve zihinsel süreçleri bilimsel olarak inceleyen (Cüceloğlu, 1997), insan davranışının altında yatan temel nedenleri bulmaya çalışan (Atkinson, Atkinson ve Hilgard, 1995) psikoloji alanı için ölüm gerçeğinin yol açtığı kaygıyı ele almak önem taşır. Ölüm psikolojisini ele almanın, gerçek durumu daha iyi değerlendirebilme ve yaşamı daha katlanılabilir kılma gibi bir ödülünün olduğunu söyleyen Freud (1918) bu önemi vurgulamıştır.

Feifel (1990), insanı anlamadaki önemine rağmen ölüm konusunun 20. yüzyılın ortalarına kadar psikolojinin çalışma alanı dışında kaldığını, ölümün bir "kapi" olmaktan çok, "duvar" olduğunu ve tabu haline getirildiğini belirtmiştir. Wahl (1992), ölüm kaygısının yaygın bir problem olmasına rağmen, psikoloji alanında psikiyatrik ve psikoanalitik literatürde hemen hemen hiç yer almamasının oldukça şaşırtıcı olduğunu ifade eder. Wahl (1992) ayrıca bu alanda çalışan araştırmacıların da, diğer insanlar gibi ölüm konusunu ele almakta isteksiz olmalarının bu sonuca yol açmış olabileceğine dikkat çeker.

Türkiye'de ölüm kaygısı ile ilgili tezler incelendiğinde, ulaşılabilen ilk çalışmanın 1989 yılında olduğu görülmüştür. Bu tarihten bugüne kadar geçen otuz yıllık sürede ölüm kaygısı konusunda yetmişe yakın yüksek lisans/doktora tezi yazılmıştır. Bununla birlikte bu çalışmaların büyük bir çoğunluğu da son on yıl içerisinde yer almaktadır. Buradan yola çıkarak, Türkiye'de ölüm kaygısına yönelik çalışmaların son on yılda önem kazandığı söylenebilir. Bunlara ek olarak, ölüm kaygısının en çok

sağlık bilimleri alanında çalışılması, Psikolojik Danışma ve Rehberlik alanında ulaşılabilen sadece yedi çalışmanın olması (Avcı, 2012; Eke, 2003; Koçanoğlu, 2005; Küçük, 2018; Sarıkaya, 2013; Şenol, 1989; Tanhan, 2007) ayrıca dikkat çeken bir durumdur.

Feifel (1990), ölümün çok boyutlu olduğunu, ölümle ilgili çalışmaların herhangi bir disiplinin özel alanı olamayacak kadar karmaşık bir konu olduğunu vurgular. Ayrıca psikolojinin ölüme yönelik çalışmalarının, ölümün yaşama nasıl hizmet edebileceğinin anlaşılmasında önemli bir fırsat sunacağına da dikkat çeker. Benzer görüşler öne süren Hulsey ve Frost da (1995), yaşam psikolojisi ile ölüm psikolojisi arasındaki bağlantının çok önemli olduğunu belirtirler.

Genç nüfusu ile öne çıkmış bir ülke olan Türkiye’de 12 milyon 983 bin 97 genç (15-24 yaş) bulunur ve bu gençler toplam nüfusun %16’sını oluşturur (TÜİK, 2018). Genç nüfusun 7 milyon 250 bin 129’u ise üniversite öğrencileridir (YÖK, 2018). Daha açık bir ifadeyle, üniversite öğrencileri genç nüfusun yarısından daha fazlasını kapsar. Dolayısıyla, kritik bir dönemde bulunan genç nüfus açısından, hayatın en kaçınılmaz gerçeği olan ölümün ve bunun ortaya çıkardığı kaygının ele alınması büyük önem taşır. Öte yandan ölüm kaygısı ile ilgili yapılan tezlerin sadece 10’u üniversite öğrencileri ile gerçekleştirilmiştir.

Türkiye’de üniversite öğrencilerindeki ölüm kaygısına yönelik araştırmalar incelendiğinde çoğunlukla ilişkisel olduğu (Gashi, 2011; Kurtulan ve Kararırmak, 2015; Öz, İnci ve Bahadır Yılmaz, 2012; Sevinç ve Özdemir, 2017) görülmüştür. Bu çalışmada; “ölüm kaygısı” değişkeni, denetim odağı, kaygı ve ölüm obsesyonu değişkenleri ile birlikte yapısal eşitlik modeliyle test edilmiştir. Bu sayede, ölüm kaygısı kavramının belirtilen değişkenlerle ilişkisi bütünlük içinde ele alınmıştır. Dolayısıyla bu çalışmanın, ölüm kaygısının bütüncül bir yaklaşımla incelenmesine katkı sunabileceği düşünülmektedir.

Bu çalışma kapsamında çalışmanın bağımsız değişkenlerinden biri olan ve ölüm obsesyonunu ölçmek amacıyla Türk kültürüne uyarlanan “Ölüm Obsesyonu Ölçeği”ne de (ÖÖÖ) yer verilmiştir. ÖÖÖ, Türkiye’de bireylerin ölüme yönelik takıntılarını ölçmek üzere kullanılacak ilk ölçektir. Türkiye’de ölümün neden olduğu duygu ve düşünceleri ölçen “Ölüm Kaygısı Ölçeği” ve “Ölüme İlişkin Depresyon Ölçeği” olmakla birlikte “Ölüm Obsesyonu” ölçeğinin bulunmaması alan yazında “ölüm stresi” olarak ifade edilen kavramın (Abdel-Khalek, 2004a; 2005a;

2007; Al-Sabwah ve Abdel-Khalek, 2006) bir unsurunun eksik kalmasına yol açmıştır. Bu nedenle ÖÖÖ'nün Türk kültürüne uyarlanmasının "ölüm stresi"nin üçüncü unsurunun tamamlanmasına katkı sağlayacağı düşünülmektedir.

Araştırmada denetim odağı, kaygı ve ölüm obsesyonu değişkenlerinin ölüm kaygısındaki rolünün belirlenmesinin, özellikle üniversitelerin Psikolojik Danışma ve Rehberlik Birimlerinde çalışan uzmanların, gençlerin problemlerinin temelinde yatan faktörleri daha iyi fark etmelerine katkı sağlayabilir. Bununla birlikte çalışma kapsamında elde edilen bulguların, ölüm kaygısını azaltmaya yönelik yapılacak çalışmalara ışık tutacağı söylenebilir.

Araştırma Problemi

Bu araştırmada üniversite öğrencilerinin ölüm kaygıları ile denetim odağı, kaygı ve ölüm obsesyonları arasındaki ilişkilerin incelenmesi amaçlanmıştır. Bu doğrultuda oluşturulan alt problemler aşağıdadır.

Alt problemler.

1. Denetim odağı, ölüm kaygısını anlamlı olarak yordamakta mıdır?
2. Kaygı, ölüm kaygısını anlamlı olarak yordamakta mıdır?
3. Ölüm obsesyonu, ölüm kaygısını anlamlı olarak yordamakta mıdır?
4. Denetim odağı ile ölüm kaygısı arasındaki ilişkide kaygı değişkeninin aracı etkisi istatistiksel olarak anlamlı mıdır?
5. Kaygı ile ölüm kaygısı arasındaki ilişkide ölüm obsesyonu değişkeninin aracı etkisi istatistiksel olarak anlamlı mıdır?

Araştırmanın amacına ulaşabilmek için "Ölüm Obsesyonu Ölçeği" (ÖÖÖ) araştırmacı tarafından Türk kültürüne uyarlanmıştır. Bununla birlikte, Ölüm Kaygısı Model Testi'ne ilişkin ölçüm modeli hipotezleri ve yapısal model hipotezleri ayrıca aşağıda sunulmuştur:

Ölçüm modeli hipotezleri. Araştırmanın ölçüm modeli hipotezleri aşağıdaki gibidir:

- H1: Ölümle ilişkili görsel uyaranların uyandırdığı korku, ölümün beraberindeki fiziksel ve ruhsal acıya ilişkin korku, ölümü hatırlatan diğer durumlarla ilişkili

koru, ölümden sonrasına ilişkin korku ve ölüme işinin kendisine yönelik korku ölüm kaygısını anlamlı olarak yordar.

H2: Ölüme ilişkin ruminasyon, tekrarlayan ölüm düşüncesi, ölüm baskınlığı ölüm obsesyonunu anlamlı olarak yordar.

H3: Somatik semptomlar, panik ve kaygı semptomları kaygıyı anlamlı olarak yordar.

H4: Şans kontrolü, siyasal dış kontrol, şans ve kişiler arası dış kontrol, okul başarısında dış kontrol, kişiler arası ilişkilerde dış kontrol, kadercilik, siyasal ve okul başarısıyla ilgili dış kontrol, denetim odağını anlamlı olarak yordar.

Yapısal model hipotezleri. Araştırmanın yapısal model hipotezleri aşağıdaki gibidir:

H1: Denetim odağı ölüm kaygısını anlamlı olarak yordar.

H2: Kaygı ölüm kaygısını anlamlı olarak yordar.

H3: Ölüm obsesyonu ölüm kaygısını anlamlı olarak yordar.

H4: Denetim odağı ile ölüm kaygısı arasındaki ilişkide kaygı değişkeninin aracı etkisi istatistiksel olarak anlamlıdır.

H5: Kaygı ile ölüm kaygısı arasındaki ilişkide ölüm obsesyonu değişkeninin aracı etkisi istatistiksel olarak anlamlıdır.

Sayıtlılar

Araştırmanın temel sayıltısı aşağıda belirtildiği gibidir:

Bu araştırmada katılımcıların veri toplama araçlarına içten ve kendi durumlarını doğru yansıtacak şekilde yanıt verdikleri varsayılmıştır.

Sınırlılıklar

Araştırmanın sınırlılıkları aşağıda verilmiştir:

Ölüm kaygısının yordayıcıları bu araştırmada ele alınan denetim odağı, kaygı ve ölüm obsesyonu ile sınırlıdır.

Araştırma kapsamında incelenen üniversite öğrencilerinin denetim odağı düzeyleri "Rotter İç Dış Denetim Odağı Ölçeği"nin, kaygı düzeyleri "Beck Anksiyete

Envanteri”nin, ölüm kaygısı düzeyleri “Abdel-Khalek Ölüm Kaygısı Ölçeği”nin, ölüm obsesyonu düzeyleri ise Ölüm Obsesyonu Ölçeği’ nin ölçtüğü niteliklerle sınırlıdır.

Tanımlar

Araştırmada yer alan temel kavramların tanımlarına aşağıda yer verilmiştir.

Ölüm kaygısı: Ölüme yönelik farkındalığın yarattığı endişe, sıkıntı, güvensizlik ve acıyı içeren olumsuz duygulardır (Abdel-Khalek, 2005b). Bu çalışmada katılımcıların ölüm kaygısı düzeylerinin belirlenmesi için Sarıçiçek Aydoğan, Gülseren, Öztürk Sarıkaya ve Özen (2015) tarafından Türk kültürüne uyarlanan Abdel-Khalek Ölüm Kaygısı Ölçeği (AKÖKÖ) kullanılmıştır. Ölçekten alınan yüksek puan, katılımcıların ölüm kaygısı düzeylerinin yüksek olduğunu ifade eder.

Denetim odağı: Çevrenin ne kadar duyarlı ve kontrol edilebilir olduğuna dair geliştirilmiş kalıcı beklenti veya inançtır (Rotter, 1966). Bu çalışmada denetim odağı iç ve dış olmak üzere iki boyutlu olarak ele alınmıştır.

İç denetim odağı: Bireyin yaşadığı olayın sonuçlarını kendi davranışına veya kendisinin nispeten kalıcı özelliklerine bağlama eğilimidir (Rotter, 1966). Bu çalışmada katılımcıların iç denetim odağının belirlenmesi için Dağ (1991) tarafından Türk kültürüne uyarlanan Rotter İç Dış Denetim Odağı Ölçeği (RİDDOÖ) kullanılmıştır. Ölçekten düşük puan alanlar, iç denetim odağına sahip bireyler olarak değerlendirilmiştir.

Dış denetim odağı: Bireyin yaşadığı olayın sonuçlarını kendisi dışındaki faktörlere (şans, kader, ihtimal/olasılık vb.) bağlama eğilimidir (Rotter, 1966). Bu çalışmada katılımcıların dış denetim odağının belirlenmesi için Dağ (1991) tarafından Türk kültürüne uyarlanan Rotter İç Dış Denetim Odağı Ölçeği (RİDDOÖ) kullanılmıştır. Ölçekten alınan yüksek puan, dış denetim odağına işaret eder.

Kaygı: Tehdit edici bir uyarana karşı uyarı işlevi gören, geleceğe yönelik zarara uğrama beklentisini içeren, korkunun ateşlenmesi suretiyle ortaya çıkan duygusal tepkidir (Beck, 2005). Bu çalışmada katılımcıların kaygı düzeyleri Beck Anskiyete Envanteri’nden (BAE) (Ulusoy, Şahin ve Erkmen, 1998) alınan puanlara göre belirlenmiştir. Ölçekten alınan yüksek puan, katılımcıların kaygılarının yüksek olduğuna işaret eder.

Ölüm obsesyonu: Bireyin kendisinin veya önemli diğerlerinin ölümüne yönelik olarak tekrarlayan düşünceler, ruminasyonlar, kalıcı fikirler veya müdahaleci görüntülerdir (Abdel-Khalek, 1998). Bu çalışmada, katılımcıların ölüm obsesyonu düzeyi araştırmacı tarafından Türk kültürüne uyarlanan Ölüm Obsesyonu Ölçeği (ÖÖÖ) ile ölçülmüştür. Ölçekten yüksek puan alınması, katılımcıların ölüm obsesyonu düzeylerinin yükseldiği anlamına gelir.

Bölüm 2

Araştırmanın Kuramsal Temeli ve İlgili Araştırmalar

Bu bölümde araştırmanın problemi çerçevesinde öncelikle ölüm olgusu ve araştırmanın bağımlı değişkeni olan “ölüm kaygısı”na, ardından araştırmanın bağımsız değişkenlerinden olan denetim odağına ve ölüm obsesyonuna yönelik bilgiler verilmiştir. Son olarak, araştırma kapsamında ele alınan, ölüm kaygısı, denetim odağı, kaygı ve ölüm obsesyonu değişkenlerini inceleyen araştırmalara değinilmiştir.

Ölüm Olgusu

Bu başlıkta genel olarak ölüm olgusuna değinilmiştir. Aşağıda öncelikle ölüm olgusunun düşünce tarihindeki yerine, daha sonra ölümün evrensel yönüne, son olarak da ölümün öznel ve kültürel yönüne yer verilmiştir.

Düşünce tarihinde ölüm olgusu. Ölüm ve felsefe ayrılmaz bir birlikteliği simgeler. Öyle ki Schopenhauer (2016), felsefe yapmanın ancak ölümün varlığıyla mümkün olduğunu belirtir ve bu yönüyle ölümü; felsefenin gerçek ilham perisi ve esinleyici gücü olarak görür. Dolayısıyla, felsefe tarihini incelemenin ölüme yönelik düşünce tarihini incelemek anlamına geldiği söylenebilir. Felsefenin yanı sıra, bazı temel metinler de ölüm olgusunun insanlık tarihinde nasıl algılandığına dair ışık tutar.

Eski Mısır ve Mezopotamya döneminde Mısır hükümdarı Şabaka'nın (M.Ö. 8. yy.) anısına hazırlanan taşın üzerinde huzur sahibine hayat, günah sahibine ise ölüm verileceğine dair notlar vardır (Ökten, 2016). Tarihin en eski yazılı destanı olarak kabul edilen Gılgamış destanı da bireyin ölüm karşısındaki tavrı hakkında bilgi verir. Bu destanda “Ölüm alıp götürür/Delikanlıların en iyisini, genç kadınların en iyisini/Ölüm, hiç kimsenin görmediği/Yüzünü kimsenin fark etmediği/Sesini hiç kimsenin duymadığı/Zalim ölüm yok eder insanları” ifadeleri açıkça ölüm karşısında duyulan kaygıyı ifade eder. Bu destan ölüm konusunun düşünce tarihindeki başlangıcı olarak değerlendirilir (Ökten, 2016).

Eski çağ Yunan dönemine gildilğinde Epiküros, Platon ve Aristoteles gibi düşünürler ve bunların ölüm hakkındaki düşünceleri öne çıkar. Epiküros (2014), ölümün bir hiç olduğunu ve dolayısıyla bireyi kaygılandırmayacağını savunur. Platon (1963) “Phaidon” adlı eserinde, Sokrates ve Simmias arasında geçen ölüm konulu

diyaloga yer verir. Platon'a göre ölüm, tenin ruhtan ayrılarak kendi kendine kalması ve ruhun da tenden ayrılarak kendi kendine var olmaya devam etmesidir. Platon bu diyaloglarda ayrıca, insanın yaşamı boyunca ölüme hazırlanıp ölüm zamanı geldiğinde buna kızmasına bir diğer ifadeyle, insanın ölüm karşısındaki çelişkili tavırlarına dikkat çeker. Diğer taraftan Aristoteles (1997) ölümü; cesaret ve erdemle birlikte ele alır. Ona göre insan, erdemli olduğu oranda ölümden daha fazla acı duyar ve böyle biri de en fazla yaşaması gereken kişidir.

Eskiçağ Roma dönemindeki filozoflar da ölümlle ilgili önemli fikirler öne sürmüşlerdir. Bunlardan biri Lucretius'tur. Epiküros'tan etkilenen Lucretius "Evrenin Yapısı" adlı eserinde (1974) ölen birinin doğmamış gibi olduğunu ve acıyı hissetmeyeceğini, bu nedenle de ölümden korkmanın gereksiz olduğunu savunur. Ölümü hayatın ta kendisi olarak gören ve Epiküros'la benzer düşünceleri paylaşan Cicero (2004) ise, insanın ölüm karşısında acı çekmeyeceğini uyku ve ölüm arasındaki kardeşlikle açıklar. Başka bir ifadeyle Cicero (2004), uykuda acı çekmeyen insanın ölümden de acı çekmeyeceğini belirtir.

Eski çağ Roma dönemi düşünürlerinden bir diğeri Seneca'dır. Seneca (1992), ölmeyi öğrenmekten söz eder ve bunun üstün bir iş olduğunu ifade eder. Ona göre ölmeyi öğrenmek, bireyi özgürlüğe hazırlar. Bir düşünür ve döneminin Roma imparatoru olan Aurelius da hayatın kaçınılmaz gerçeği olan ölüme değinmiştir. Aurelius'a göre (1974) ölüm, doğaya uygun olan bir şeydir ve dolayısıyla kötü değildir. Bu nedendir ki birey, ölümü sakinçe ve yaşamın doğal olgularından biri olarak beklemelidir. Aurelius (1974), yeni doğacak bir çocuğun doğması nasıl bekleniyorsa ölümün de öyle beklenmesi gerektiğini önerir. Epiktetos (1946) ise ölümün felaket olmadığını, bu nedenle ölümden korkulmaması gerektiğini, asıl felaketin; ölümü kötü bir şey olarak görmek olduğunu söyler. Epiktetos (2014), ölüm engellenemese dahi ona duyulan korkunun engellenebileceğini, bu nedenle ölüme karşı özgüvenli olup, ölüm kaygısından kaçınmak gerektiğini belirtir. Ancak insanların bunun aksine ölümden kaçtıklarını ve ölüme yönelik düşüncelerinde kayıtsız olduklarını ifade eder.

Ortaçağ döneminde ölüme ilişkin görüş öne süren düşünürlere bakıldığında en çok dikkat çeken ismin Mevlana Celaleddin-i Rumi olduğu söylenebilir. Mevlana (1957), ölümü yaratıcıyla buluşma zamanı olarak yorumlar ve ölümün adeta düğün gecesi olduğuna inanır. Ortaçağ sonrasında ise Heidegger, Schopenhauer ve

Montaigne gibi düşünürlerin de ele aldıkları temel konulardan biri ölüm olmuştur. Heidegger, ölüm hakkında çok fazla şey söylemiş az sayıda felsefeciden biri olarak nitelenir (Malpas ve Solomon, 2017). Heidegger ölümü varlık çerçevesinde ele alır ve “ölüme doğru varlık”tan söz eder. Ölüme doğru oluş, özü itibarıyla tedirginliği içerir. Heidegger’e göre ölüm, Dasein’in tamlığa ulaşmasını temsil eder; ancak ölümle birlikte Dasein’in “orada-varlık” olma durumu da sona erer (Çüçen, 2015). Heidegger ölümle yüzyüze gelmenin ve ölümü kabul etmenin önemini vurgular. Ona göre ölümle yüz yüze gelmek, hayatın gerçek olmayan zorunluluklarını ortadan kaldırır ve içinde bulunulan anın, bireyin dışındaki güçler tarafından belirlendiği yanılsamasını yok eder (Mulhall, 1998). Ölümün anlamı üzerine düşünen Schopenhauer (2016, s. 91) ise, “doğum neyse ölüm de o dur, iki farklı istikamette çizilmiş aynı çizgidir.” der. Bu sebeple bireyin ölümden sonraki var olmayışı karşısında duyduğu acı ve dehşeti anlamsız bulur. Ona göre, bireyin ölümden sonraki var olmayışı ile doğumdan önceki var olmayışı aynı şeyi ifade eder. Dolayısıyla, ilk durum sonrakinden daha hazin değildir. Ölümün insanın mayasında olduğunu belirten Montaigne (1971), ölümden kaçmanın kendi kendinden kaçmak olduğunu, varlık içinde hayat kadar ölümün de yeri olduğunu vurgular. Ona göre ölüm bütün dertlerin bittiği yere gidişi simgeler ve durum böyleyken ölüm karşısında dertlenmek budalalıktır.

Özetle, ölümün insanlık tarihinde önemli bir yere sahip olduğu, ölüm kaygısının temel bir mesele olarak ele alındığı söylenebilir. Yukarıda ifade edilenler değerlendirildiğinde, bazı düşünürlerin ölümü “hiçlik” açısından; bazılarının ise “varlık” açısından değerlendirdiği görülür. Bununla birlikte, birçok düşünürün ölümü kabul etmenin ve onu hayatın doğal bir parçası olarak görmenin önemini vurgulaması dikkat çekicidir.

Ölüm olgusunun evrensel yönü. Ölüm, dünyanın her neresinde olursa olsun yaşayan, büyüyen gelişen her canlının kaderidir ve dolayısıyla evrensel bir olgudur (Cicero, 2004, Jones, 2004; Koestenbaum, 1998; Thomas, 1991). Ölüm, bir kişiyle vedalaşırken, sonbaharda doğadaki birçok şey değişirken, bir yaşam dönemi sona ererken ve daha birçok yaşam olayında her zaman varlığını hissettirir (Tillich, 1992). Bu yönüyle, Loftson’un da (2017) ifade ettiği gibi kültürü ve tarihi ne olursa olsun ölüm herkes için gerçek ve önemli bir yaşam problemidir.

Ölüm, tarih boyunca insanların ilgisini çeken bir konu olmuştur. Bu ilgi, insanı ölümü düşünmeye ve tanımaya yöneltmiştir (Kübler-Ross, 1987a; 1997). Birçok alandan bilim insanı ve çeşitli dallardaki uzmanları harekete geçiren şey, ölümü tanıma çabası olmuştur. Bu nedenle ölüm; din, politika, sanat, bilim ve sosyal yaşamı doğrudan etkileyen bir olgudur (Dekkers, 1996; Jones, 2004; Richardson, Berman ve Piwowarski, 1983). Ölüm, insanların farklı alanlarda üretim yapmasını sağlamıştır. Bu sayede insanlar, hem ölümün bilinmeyen yönünü aydınlatmaya çalışmış hem de ölüm üzerine düşünerek yaşama dair reçeteler sunmuşlardır (Sabancı, 2018). İnsanların yaşamını yönlendiren, bütün tarihsel dinleri meşgul eden, onların özünü oluşturan şey de ölüm ve ölüm düşüncesi olmuştur (Becker, 1975; Jones, 2004; Jung, 2006; Kübler-Ross, 1987a).

Ölüm, dünyada olmanın sonu (Levinas, 2006), insan olmanın temel ilkesi (Koestenbaum, 1998), büyümenin son aşaması (Imara, 1987), yaşamın karşılığı ya da bir bedelidir (Cicero, 2004; Marcuse, 1992). Batılıların ölüm karşısındaki tavrını inceleyen Aries (1991) ölümü, tedavinin sona erdirilmesiyle ortaya çıkan teknik bir olgu olarak tanımlamıştır. Bu tanımıyla Aries (1991), modern yaşamın ölüm anlayışına yönelik bir eleştiri sunmuştur.

Ölümün evrensel olarak kabul edilebilecek bazı temel özellikleri vardır. Bunlardan ilki, ölümün doğal bir ayıklanma oluşudur. Schopenhauer (2016) ölümün “hasat kaldırma”, Ruffie (1999) ise “canlı türlerini yerli yerine koyan, ciddi bir yargıç” olduğunu belirterek ölümün ayıklayan ve denge kuran yönüne dikkat çekerler. Bu yönüyle ölüm gerekliliktir. Öyle ki, doğal ölümün olmaması halinde ayıklamayı sağlamak için toplumun “yapay ölüm” oluşturmaya yönelebileceği öne sürülmüştür (Türkeri, 2012). Nitekim türler ve toplumlar kendilerini bireylerin ölümü ile sürdürürler. Bu yönüyle ölümün yaşamsal bir yararı vardır (Marcuse, 1992).

Ölümün kaçınılmazlığı, ölümün bir diğer evrensel özelliği arasında yer alır. Bireyin doğa karşısındaki gücünün kaybını simgeleyen ölüm; ertelenebilir, fiziki ağırları yok edilebilir, rasyonalize edilebilir ya da yadsınabilir olsa da ondan kaçılmaz (Kübler-Ross, 1987b; Onur, 2014; Rinpoche, 2002; Wahl, 1992). Dolayısıyla ölüm, bireyin zihnini meşgul eden önemli bir olgudur ve bu nedenle birey “Niçin ölüyoruz?” sorusuna cevap aramaya çalışır. Ancak Ruffie (1999), bu sorunun “Neden hala yaşıyoruz?” şeklinde değiştirilmesi gerektiğini önerir. Ruffie (1999), bu önerisini, gözden kaçan binlerce engelin arasında var olmanın mucize olduğu,

bireyin yaşamaya alıştığı için sanki her zaman yaşaması gerektiği yanılgısına düştüğü fikirlerine dayandırır.

Ölüm, kaçınılmaz olmasının yanı sıra eşitleyicidir. Yaşamda birçok konuda bireysel farklılığın öne çıktığı düşünüldüğünde ölüm, bu farklılığı ortadan kaldırır. Bir diğer ifadeyle, her birey ölüm karşısında görelî olarak eşit hale gelir. Jones (2004) bu konuda, ölümün insanlar tarafından ortak bir şekilde paylaşılan nadir şeylerden biri olduğunu belirtir. Ruffie (1999) ise, ölümün insanlar arasındaki hiyerarşiyi ortadan kaldırdığını; en zengininden en yoksuluna, en bilgininden en kültürsüzüne herkesin aynı çürüme ve ayrışmayı yaşadığını belirtir. Kısaca, ölümün kaçınılmaz ve bireyler arasındaki farkı ortadan kaldırdığı için eşitleyici bir olgu olduğu ifade edilebilir.

Ölüm olgusunun öznel ve kültürel yönü. Ölüm evrensel özelliklerinin yanı sıra öznel anlamları da içeren bir olgudur. Bu öznel yön, ölümün iyi ya da kötü olmasına ilişkindir. Ölümün evrenselliği ve kaçınılmazlığı fark edilince onun iyi mi yoksa kötü mü olduğu üzerinde düşünülmüştür. Bu düşünme süreci, birbirinden farklı görüşlerin öne çıkmasını sağlamıştır. Alan yazında, ölümün iyi olduğu yönünde görüş öne sürenler kadar, başa gelebilecek en kötü şey olduğunu ifade edenler, öte yandan iyi ya da kötü olmayıp nötr bir anlam taşıdığını öne sürenler vardır.

Higgins (2017), ölüme “bozulma” olarak bakmak yerine “iskeletin serbest kalması” olarak düşünülmesini önermiş ve ölüme yönelik olumlu bir bakış açısı geliştirmiştir. Hipokrat, Aristoteles ve Galen ise ölmenin doğal bir olay olduğunu ve doğanın hiçbir şeyi yanlış yapmayacağı için ölümün de iyi bir şey olduğunu ifade ederler (Jones, 2004). Kübler-Ross (1987a) ölümü, bir yıkım olmak yerine hayatın en yapıcı, olumlu ve yaratıcı öğelerinden biri olarak değerlendirmiştir. Cicero (1989) ise, ölüme yönelik görüşünü ölümden sonraki yaşam temelinde şekillendirerek, ölümden sonra kötü diye bir şey olmadığı için ölümün de kötü olmadığını öne sürmüştür. Solomon (2017) ölümün kötü olmadığını, ölümden daha kötü şeylerin olabileceğini ortaya koyarak açıklamıştır. Ölümcül hastalık ölümden daha kötüdür. Bu kişilerin intihar etmesi ya da ötenazi talebinde bulunmasının sebebi budur. İşkence görmek, ömür boyu hapis cezası almak ölümden daha kötü olarak değerlendirilir.

Ölüme yönelik bir diğer bakış açısı, ölümün kötü olduğuna yöneliktir. Ölümün anlamını sorgulayan Schopenhauer (2016), ölümün başa gelebilecek en büyük

kötülük olduğunu öne sürer. Benzer şekilde Brown da (1996), ölümün insan yaşamındaki en büyük düşman olduğunu belirterek ölüme yönelik olumsuz bir değerlendirmede bulunmuştur.

Ölümlle ilgili son görüş, ölümün “yüksüz”, bir diğer ifadeyle “nötr” olduğu yönündedir. Epiküros (2014), Lucretius (1974) ve Cicero (1989) iyi ve kötü şeylerin duygulara dayandığını, ölümün duyguları ortadan kaldırdığı için iyi ya da kötü olamayacağını belirtirler. Soll'e (2017) göre ölüm, en iyi deneyimlerden en kötü ve tehlikeli olanlara giden, tam bir yüksüzlük halidir. Soll (2017), bu şekilde düşünüldüğünde ölümün ne iyi ne kötü olabileceğini ifade eder. Aurelius (1974), ölüme yüklediği olumlu anlamın yanı sıra ölümün “nötr” olduğu yönünde de görüş bildirmiştir. Ona göre birbirinin zıddı olan ölüm ve yaşam, acı ve haz, zenginlik ve fakirlik kendi başlarına doğru ya da yanlış değildir. Dolayısıyla iyi ya da kötü de değildir. Kısaca ölüm, ona yüklenen anlama göre olumlu, olumsuz ya da nötr olarak görülür. Ancak alan yazında, ölüme daha çok olumlu bir anlam yüklenmesi dikkat çekicidir.

Ölüm olgusunun taşıdığı anlam, kültürlerle göre de farklılaşabilir. Bu konuda kültürel kaynaklara dikkat çeken Kübler-Ross (1987c), Amerika ve Çin gibi ülkelerde ölümün inkâr edildiğini, yaşlanmanın kabul edilmediğini hatta yaşın bile ifade edilmek istenmediğini; öte yandan Trukese toplumunun ölümle yüzleşebilen, kırk yaşına geldiklerinde ölümün başladığını, hayatın bittiğini kabul eden bir toplum olduğunu belirtir. Schopenhauer (2016) ise, Hindistan'ın ve Avrupa'nın ölüme yönelik tavrını karşılaştırır. Hindistan'da bireylerin ölümü metanetle ve sükûnetle karşıladığını; Avrupa'nın buna dair en küçük fikrinin bile olmadığını, İngiltere ve Almanya'daki maddeci görüşe sahip gençleri örnek göstererek açıklar. Sonuç olarak, ölümün bireylere ve toplumlara göre öznel anlamlara sahip olduğu, içinde yaşanılan toplum ve benimsenen kültürün ölüme yönelik tutumu etkilediği söylenebilir.

Ölüm ve Ölme Deneyimi

Ölüm olgusu, “başkasının ölümü” ve “bireyin kendi ölümü” olmak üzere iki farklı şekilde ele alınmıştır. Bu konuda “ölüm iki kere gelir” sözleriyle Levinas (2006) iki tarzda yaşanan ölüme dikkat çekmiştir. Birey, öncelikle “başkasının ölümü” ile ölüme ilişkin farkındalık kazanır, daha sonra “kendi ölümü”nü yaşar (Göka, 2010; Kılıçbay, 1991; Yalom, 2014).

Alan yazında Tolstoy'un 1886 yılında yazdığı, "Ivan Ilyiç'in Ölümü" adlı eser, bireyin kendi ölümü ve başkasının ölümü konusunda temel bir örnek olarak sunulmuştur (Kaufmann, 1992; Lehto ve Stein, 2009; Soll, 2017; Yalom, 2002b; 2014). Bu eserde Ivan Ilyiç, "kendi ölümü" karşısında dehşete düşerken; yakınındaki kişiler başkasının ölümü karşısında umursamaz davranmışlardır (Tolstoy, 1963). Buradan da anlaşılacağı üzere, "bireyin kendi ölümü" ile "başkasının ölümü" insanları farklı etkileyebilir. Aşağıda bu konudaki açıklamalara yer verilmiştir.

Bireyin kendi ölümü. Kimse başka birinin ölümünü onun adına yerine getiremez. Ölüm her durumda, ortadan kaldırılamaz biçimde bireyin kendi ölümüdür ve onun kaçınılmaz bir parçasıdır (Çüçen, 2015; Mulhall, 1998). Dolayısıyla birey, kendi doğumunu göremediği gibi kendi ölümünü de göremez (Göka, 2010). Ancak bu durum sadece görememekle sınırlı değildir; aynı zamanda birey kendi ölümünü düşünemez. Freud (1918), bu durumun imkânsızlığını kesin ve açık bir dille ifade eder. Ona göre birey, kendi ölümünü düşünmek için bir girişimde bulunduğu bile, ölüm karşısında seyirci kalır. Bu nedenle Psikanalitik Kuram, bireyin bilinçaltında kendisinin öleceğine dair bir inancın yer almadığını öne sürer. Canetti de (2007) Freud gibi bireyin kendi ölümünü düşünmesinin imkânsız olduğunu savunur. Solomon (2017) ise, bireyin kendi ölümünü düşünmediğini; ancak bunun imkânsızlıktan daha çok bireyin düşünmek istememesinden kaynakladığını belirtir ve bu duruma eleştirel bir bakış sunar. Öne sürülen görüşlerden de anlaşıldığı üzere "bireyin kendi ölümü" adeta girilemez bir alanı oluşturur. Bu durumda ölüm, bireyin bilgi sınırlarındadır; ancak tecrübe sınırlarında değildir (Dolto, 2004; Levinas, 2006).

Kendi ölümü hakkında yaşantısal bilgiye sahip olamayan birey, buna rağmen yaşadığı sürece ölümü üzerine düşünür. Bu süreç, bireye çeşitli katkılar sağlar. Bireyin kendi bireyselliğinin sınırını keşfetmesi (Aries, 1991), yaşam deneyimi, zenginliği ve bütünlüğü kazanması, geleceğini, geride kalmış olan geçmişini ve bugününü kapsayan yaşamını bir bütün olarak görmesi, yaşamın anlamlı kavrayışına ulaşması bunlardan bazılarıdır (Koestenbaum, 1998).

Her dönemin kendine özgü bir anlayışı olduğu düşünüldüğünde, ölümün de dönemlere göre bu anlayışlardan etkilendiği görülür. Bireyin kendi ölümü bir dönem göz ardı edilmiş; ancak daha sonra ön plana çıkarak altın çağını yaşamıştır. Dekkers (1996), 11. yüzyılı "bireyin kendi ölümü"nın önemli hale gelmesi açısından başlangıç noktası kabul eder. Ona göre, bu dönemde ölüme yönelik giderek

dramatik ve kişisel bir anlam oluşmaya başlamıştır. Birey, kendi yaşamı ile ölümü arasındaki yakınlığı artırmış ve ölümlülüğü üzerinden bireysel varoluşunu keşfetme fırsatı yakalamıştır. Aries (1991), Dekkers'dan farklı olarak bireyin kendi ölümlülüğünün önem kazandığı dönemin 13. yüzyıl olduğunu öne sürer. Her ne kadar iki görüş arasında zamansal bir farklılık olsa da, bireyin kendi ölümüne bir döneme kadar önem verilmediği, bu konuda 11. yüzyıldan itibaren bir kırılma yaşandığı söylenebilir.

Başkasının ölümü. Ölüm, doğrudan deneyimlenen bir olgu değildir. Bu nedenle “başkasının ölümü” ile birey, ölümü dolaylı yoldan deneyimler, ölüme ilişkin bilgiyi bu şekilde edinir (Kılıçbay, 1991; Koestenbaum, 1998). Levinas (2006), şimdiye kadar ölüme dair düşünülen ve söylenen her şeyin ikinci elden edinilen bilgiler olduğunu söyleyerek bu görüşü destekler. Sadece düşünce ve bilgi değil, ölüme yönelik tutumlar da dolaylı yoldan edinilen ölüm bilgisiyle geliştirilir (Gibbs ve Achterberg, 1998).

Levinas (2006), başkasının ölümünün bireyin kimliğini etkileyen bir yaşantı olduğunu belirtir. Ona göre böyle bir yaşantı karşısında hissedilen duygu ise en yetkin, en üstün duygulanımdır. Kübler-Ross (1987b) ise, başkasının ölüm sürecine katılmanın bireyin kendi ölümüyle daha kolay karşılaşmasına yardım edeceğini belirterek başkasının ölümü ile kendi ölümü arasında bir bağ olduğuna dikkat çeker.

Freud, çocuk ve yetişkinin başkasının ölümüne yönelik farklı tutumlara sahip olduğundan söz eder. Freud'a (1918) göre modern yetişkin birey kendisine özgürlük, zenginlik, statü vb. kazanımlar sağlayacak olsa bile bir başkasının ölümünü aklından geçirmeye cesaret edemezken; çocuklar cesaret göstererek birbirlerini ölüm olasılığıyla tehdit edebilir. Yetişkin birey ölmüş olan kişiye karşı; ona yönelik eleştirilerin askıya alınması, kusurlarının, suçlarının görmezden gelinmesi gibi hayranlığa benzer özel bir tavır geliştirir. Freud'a göre bu tavır, bireyin ölüm karşısında derinden etkilenmesi ve beklentilerinin sarsılmasından kaynaklanır.

Bireyin kendi ölümü bir dönem göz ardı edildiği gibi başkasının ölümü de benzer bir süreçten geçmiş ve içinde bulunulan dönemin etkisi altında kalmıştır. On sekizinci yüzyıldan itibaren ölüme yüklenen anlamın değişmesi, bu etkinin bir göstergesidir. On sekizinci yüzyıla kadar ölüm, sadece ölmekte olan kişiyle ilişkili görülürken; 18. yüzyıldan itibaren başkalarının ölümüyle daha çok ilgilenilmeye

başlanmıştır. Dolayısıyla 19. ve 20. yüzyıllarda yas tutma, mezarlar ve mezarlıklar bu anlayışın temsilini oluşturmuştur (Dekkers, 1996).

Aynı sebeple; ölüm 1950'lerden başlayarak tekrar bir evrimleşme sürecine girmiştir. Bu süreçte bireyler, artık evde değil hastanelerde yalnız başlarına ölmeye başlamış, dolayısıyla hastanelerin işlevi değişerek ölüme karşı mücadele edilen bir yer haline gelmiştir (Aries, 1991). Bu durum, ölüme ve ölmeye yönelik elde edilen deneyimleri de değiştirmiştir. Son günlerini hastanede geçiren bireyler ile yakınlarının ilişkisi engellenmiş ve ölüm teknik bir olgu haline gelmiştir. Bunun sonucu olarak, modern çağdaki birey, başkalarının ölümüne tanık olma yaşantısını kaybetmiş ve bu bilgiden yoksun kalmıştır (Baudrillard, 2002).

Özetle, başkasının ölümü bireye kendi ölümünü hatırlatan ve onu derinden etkileyen önemli bir deneyimdir. Ancak ölüm ve ölme biçiminin, toplumların yaşadığı gelişmeler ışığında çeşitli değişikliklere uğraması, bu önemli deneyimin etkisinin azalmasına yol açmıştır.

Ölüme Yönelik Tutumlar

İnsanlar, ölüm gibi kaçınılmaz bir gerçek karşısında birbirinden farklı tutumlara sahip olmuşlardır. Ölüme yönelik tutumlar, bireyin ölüme yüklediği anlam ve içinde bulunduğu kültür açısından farklılaşabilir. Aşağıda ölüme ilişkin dört farklı tutumdan söz edilmiştir.

1. Ölümün inkârı. Ölüme yönelik tutumlardan ilki inkârdır. Bireyin belirli bir tehdidin üstesinden gelmek için yapabileceği bir şey olmadığında, inkâr kişinin sıkıntısını hafifletmeye yardımcı olabilir (Hayslip, Galt ve Pinder, 1994; Sartre, 1960). Kaygıdan kaçınma yollarını ele alan Horney (1980) inkâr etmenin bu yollardan biri olduğunu belirtir. Ölümün temel bir kaygı kaynağı olduğu düşünüldüğünde, inkârın önemli bir kaçınma yolu haline geldiği söylenebilir. Bireyin ölümü inkâr etmek için harcadığı olağan üstü çabaya dikkat çeken Wahl (1992), bu çabanın başka çatışma alanlarında kullanılması halinde, bireyi gülünç hale getirebileceğini belirterek ölümü inkâr etmek için harcanan çabayı eleştirmiştir.

Solomon'a (2017) göre ölümü inkâr etmek, ölümün kendi başına geleceğini reddetmektir. Bireyin dünyadaki bütün zamanı kendisininmiş gibi hissetmesidir. Ancak ölüm, her devirde inkâr edilen bir olgu olmamıştır. Ölümün zaman içerisindeki değişimini detaylarıyla ele alan Kellehear (2012), bu durumu Taş Devri insanını

örnek göstererek açıklar. Taş Devri insanların ölümü inkâr etmektense onu öngörmeyi yaratıcı bir toplumsal güç olarak nitelendirdiğini belirtir. Diğer taraftan, modern çağda durum tam tersidir. Ölüm, ancak konusu açıldığında insanların aklına gelen bir şey olmuş (Baudrillard, 2002; Jones, 2004; Koestenbaum, 1998), özellikle bireyciliği çok ileri götüren batı toplumu tarafından inkâr edilir hale gelmiştir (Aries, 1991; Thomas, 1991). Günümüzde Amerikan kültürünün “ölümü inkâr eden kültür” (Onur, 2014) olarak tanımlanmasının tesadüf olmadığı söylenebilir. Bu noktada, uygarlık kavramı önemli hale gelmiştir. Uygarlık aracılığıyla birey, kendini yücelterek ölümü küçültmüş ve ölümü içine sindirememiştir. Dolayısıyla birey, mantığa bürünme ya da inkâr yoluyla ölüme tepkide bulunmuştur (Kılıçbay, 1991).

Bir tutum olarak ölümü inkâr, birçok kişi tarafından ele alınmıştır. Freud (1918) “Savaş ve Ölüm” isimli çalışmasında bireyin ölümü yok saymaya ve onu hayattan çıkarmaya yönelik açık bir eğiliminin olduğunu, ölümü bir kenara itmeye çalıştığını belirtir. Freud ile benzer düşünceleri paylaşan Bauman da (2012), ölümün kesin varlığını inkâr edemeyen bireyin ölümü gündeminden çıkararak tepkide bulunduğunu belirtir. Baudrillard (2002) ise, ölümün inkâr edildiğine yönelik daha keskin bir görüş öne sürer. Ona göre, ölüm akla getirilmeyecek “anormal” bir şey olarak görülür. Hayattan sınır dışı edilmiş, özgürleştirilen cinselliğin yerine “müstehcen” hale getirilmiş, cinsellik yasallaşınca pornografik bir görünüme bürünmüş bir şeydir ölüm. Dolayısıyla yaşamda ölüme ayrılmış, zaman, mekan kalmamıştır (Baudrillard, 2002). Aiken (2001), ölümü inkâr etmeyi daha çok profesyoneller açısından ele almıştır. Tıbbi bakış açısının ölüme direnme üzerine kurulu olduğunu, bu anlayış gereği de “yaşam kurtarma”nın vurgulandığını, kronik hastalık ya da ölümün tıbbi başarısızlık olarak görüldüğünü belirtir.

Ölümü inkâr etme çok çeşitli şekillerde görülebilir. Eski dönemlere ait mumyalama yöntemi ya da ölen kişilerin heykellerinin yapılması (Koç, 2002), ruhun varlığını sürdürdüğü öteki dünyaya inanç, ruhun başka bir yaratığa ya da başka bir kişiye göçünü ifade eden reenkarnasyon (Solomon, 2017) bu inkâr biçimlerinden bazılarıdır.

Her şeyin bir nedeni olduğu gibi ölümü inkâr etmenin de bazı nedenleri vardır. Kübler-Ross’a (1987b) göre bunun nedeni; yaşanan teknolojik gelişmelere rağmen ölümün bireye kendi güçsüzlüğünü anımsatmasıdır. Buna göre, bireyin ölümü inkâr

ederek kendisini daha güçlü hissetmeye çalıştığı söylenebilir. Bir diğer neden ise; ölümün duygusal yükünden kurtulma çabasıdır (Aries, 1991; Göka, 2010).

Ölümü çeşitli nedenlerle inkâr eden birey, aynı zamanda bunun bazı sonuçlarıyla karşı karşıya kalır. Bunlar arasında; kısıtlı bir deneyime ve farkındalığa sahip olma (Yalom, 2014), bir bütün olarak yaşama ve bütüncül bir yaşam planı oluşturma yeteneğinden mahrum kalma (Koestenbaum, 1998) vardır. Rinpoche (2002), ölümü kabul edemeyen bireyin tüm yaşamı boyunca ve ölümden sonra pahalıya mal olan çeşitli bedeller ödeyeceğinden söz eder. Kellehear (2012) ise, bu görüşlere zıt olarak ölümü inkâr etmenin insan faaliyetlerinin lokomotif olabileceğini belirtir.

Freud (1918), dünyada yaşanan savaşların ve bu savaşlar sonucunda yaşanan binlerce kişinin toplu ölümlerinin, ölümü inkâr etmeyi zorlaştırdığını ve bireyi ölüme inanmaya mecbur kıldığını belirtmiştir. Birey, her ne kadar ölümü inkâr etmeye çalışsa da, ölümün yaşam içerisindeki çeşitli olaylarla yadsınamayacak hale geldiği, söylenebilir. Sonuç olarak, ölümü inkâr, bir yandan günümüz modern toplumunun ölüme yönelik temel tutumu iken; diğer yandan modern dünyadaki yaşam olayları, bireyi ölümü inkâr etmekten alıkoyar.

2. Ölümsüzlük isteği. Ölüme yönelik tutumlardan bir diğeri ölümsüzlük isteğidir. Ruffie (1999), ölmeye mecbur olduğunu bilen insanın her zaman ölümsüzlüğü arayacağını belirtir. Modern çağda bu arayışa medya eşlik eder. Ölüme çare bulunması yönündeki söylemlere sıkça maruz kalan modern insan ölümün engellenip, ölümsüzlüğe kavuşacağına inanır (Göka, 2010). Aries (1991), ölümlülük ve ölümsüzlük konusunda bireyin çelişki içinde olduğuna dikkat çeker. Ona göre birey, teknik olarak öleceğini kabul eder; ancak ailesini fakirlikten koruyarak ya da hayat sigortası yaptırarak ölümsüz olduğunu hisseder. Bu yönüyle ölümsüzlük isteğinin, bireyin “ölüm bilincini” ortaya koyduğu söylenebilir.

Bireyin ölümsüzlük isteğine yönelik farklı görüşler öne sürülmüştür. Bir görüşe göre; ölümsüzlük isteği, “ölümü inkârın” farklı bir formu olarak görülürken (Bauman, 2012; Jones, 2004); bir diğer görüşe göre ölümsüzlük, bireyin yaşamdaki temel amacının bir ürünüdür (Cicero, 2004; Dökmen, 2002). İkinci görüşe göre bireyin yaşamdaki temel amacı “yarına kalmak”tır. Yarına kalmak; basit anlamda yaşamını sürdürebilmek, daha geniş anlamda ise kültürünü ve genlerini geleceğe

taşıyabilmektir (Dökmen, 2002). Cicero (2004), bu durumu bireyin hiç haberi olmayacağı hale geleceğini düşünmesiyle açıklar.

Bireyin kendisini ölümsüz hissedebileceği çok çeşitli yollar vardır. Ölümlü olduğunu fark eden insanın ölümsüz işlere kalkışması, ün getirecek bir erdem arayışına girmesi (Cicero, 2004), bilgi, politikalar, yapılar, tıp ve bilimden oluşan kültürel miras oluşturması (Kellehear, 2012), ölüyü gömmeden önce onu süslemesi ve güzelleştirmesi (Fromm, 1976), uzun ömürlü insanların yaşamının araştırılması (Jones, 2004) ölümsüz olma yollarıdır. Bunlara ek olarak, özel ve önemli biriyle, özellikle de ölüme meydan okuyan biriyle özdeşleşmek (Greenberg, Pyszczynski ve Solomon, 1986), kültürel dünya görüşlerini benimsemek (Pyszczynski, Greenberg, Solomon, Arndt ve Schimel, 2004), aile, ulus, etnik gruplar, meslek grupları gibi büyük toplulukların bir üyesi olmak da (Pyszczynski, 2004) ölümsüzlüğe ulaşmanın yolları arasındadır.

Birey ölümsüzlükle “sürekliliği elde etmeyi” ya da “belli aralıklarla tekrar dünyaya gelme”yi arzular (Canetti, 2007). Epiküros (2014), bu arzuya açık bir şekilde karşı çıkar ve bunu “yemek” metaforuyla açıklar. Bir kişinin yemeğin iyi pişirilmesine değil de bolluğuna dikkat etmesiyle; yaşamın kendisine vereceği ürünlerin tadından ziyade, onun uzun sürmesine dikkat etmesi arasında benzerlik kurar. Epiküros yaşamın uzun sürmesine odaklanan kişiyi de bilge olmamakla niteler.

Bireyin ölümsüzlük arayışlarına çeşitli eleştiriler getirilmiştir. Ölümü ortadan kaldırmayı “çılgınca” bir düşünce olarak gören Baudrillard (2002) aslında ölümsüzlüğü istemenin ölümü yaşamın merkezine koymak anlamına geldiğini, bunun da iç karartıcı ve sonu olmayan bir hiçliğe benzediğini belirtir. Ölümün olmadığı bir dünya hayalinden yola çıkan düşünürler, “ölümsüzlüğün” nelere yol açacağını ortaya koymuşlardır. Ölüm yok edildiğinde doğumlar da yok edilir. Yaşlı bir topluluğun ortaya çıkmasıyla birlikte insanlık kendini zenginleştiremez. Sonu olmayan böyle bir yaşam dayanılmaz hale gelir. Gerçeklikle oynanması sonucu kapana sıkışan birey, nevrozla karşı karşıya kalır (Ruffie, 1999). Ölüm olmadığında hayatı bir diğer kuşağa aktarmayı sağlayan sevgi de olmaz (Türkeri, 2012).

Ölümsüzlük sonucu yaşlı sayısının artacağına değinen Jones (2004), ölümü ortadan kaldırmayı başaran bilimin yaşlanmayı durduramaması halinde neler olacağı üzerinde durur. Jones (2004), ölümün ortadan kaldırılması sonucunda

bakıma muhtaç insan sayısının artacağını, bu insanlara yeterli olanaklar sunulamayacağını ve sınırsız bir hayatın yaşanmaya değer bir hayat olamayacağını belirtir. Bir diğer düşünceye göre, yaşamın sonsuz bir şekilde sürmesi sürekli mutasyona uğrayan bir yaşam olması anlamına gelir (Malpas, 2017). Özetle, modern bireyin içinde güçlü bir ölümsüzlük isteği bulunur. Bu istek, bir yandan ölümü reddetmenin farklı bir ifadesi olarak görülürken; diğer yandan kaçınılan ölümün yaşamın merkezine alınması anlamına gelir. Bununla birlikte eğer bir gün ölümün öldürülmesi gerçekleşirse, bireyi çok çeşitli problemlerin beklediği ileri sürülebilir.

3. Ölümün fetişizmi (ölümü isteme). Tarih boyunca insanlarda iki istek bir arada olagelmıştır. Bir yandan kendi ölümlerinden kurtulmak, diğer yandan genlerin ve kültürlerin devamını sağlamak isterler. Dolayısıyla gen ve kültürün devamlılığı için çabalayan insan, savaşıma ve ölümü göze alma konusunda farklı bir tutum geliştirmiştir (Dökmen, 2002). Bu yönüyle ölüme yönelik tutumlar, tam karşıt düşünceleri ve davranışsal tepkileri içerir. Ölümü inkâr etmenin tam karşıtı ölümü isteme, diğer adıyla ölüm fetişizmidir.

Psikanalitik Kuram'a göre bireyde ölme isteği vardır. Freud, tüm yaşamın hedefinin ölüm olduğunu ifade etmiştir. Bir yandan yaşamını sürdürmek isteyen birey; diğer yandan ölüme ulaşmaya çalışır. Zira yaşamın oluşması, birbirine zıt olan bu iki çabayla mümkündür (Freud, 1961). Benzer şekilde Horney de (1980) bireyde hem yaşama isteği hem de ölme isteğinin aynı anda bulunduğunu belirtir. Batı toplumlarında intiharın yaygın olması insanın ölme isteğinin bir göstergesi olarak görülür (Koç, 2002).

Bu tutumu benimseyen birey, aynı zamanda ölümün önemsiz bir şey olduğu yönündeki düşünceye karşı koyar. Aksine ölüm deneyiminin; özel, övünülecek ve sevilecek, heyecan verici, tadına varılacak bir şey olduğu görüşünü benimser. Bu görüşte ölümün salt kabulü değil aynı zamanda yüceltilmesi söz konusudur (Solomon, 2017). Marcuse (1992), oğullarının savaş meydanlarında ölmesinden memnuniyet duyan anneleri ölüm fetişizminin bir örneği olarak gösterir. Ancak ölüm arzusunun zannedildiği kadar biyolojik olmadığına; insanlığın yaşamını sürdürmesi için bireyin yaşamının feda edilmesine dayanan tarihsel güçlerden etkilendiğine dikkat çeker.

4. Ölümün kabulü. Ölüme yönelik tutumlardan sonuncusu ölümün kabulüdür. Ray ve Najman (1975), ölümün kaçınılmazlığı karşısında bireyin elinden

gelebilecek en iyi şeyin ölümü kabullenmek olduğunu belirtirler. Bu tutum, Aries'in (1991) ifadesine göre doğanın düzeninin kabulüdür. Ölüm çalışmalarının öncülerinden olan Kübler-Ross (1987d), ölümü yapıcı bir şekilde ele almanın ancak ölümü kabul etmek ve onunla yüzleşmekle mümkün olabileceğini belirtir. Freud (1918) da benzer bir gereklilikten söz eder. Özenle bastırılan ölüme, gerçeklikte ve düşüncelerde hak ettiği yerin verilmesi gerektiğini ve bunun daha iyi olacağını ifade eder. Bununla birlikte ona göre birey, yaşama katlanmak istiyorsa kendisini ölüme hazırlamalıdır. Görüldüğü gibi öne sürülen görüşlerde, ölümün farkındalığı ve kabulüne yönelik bir vurgu söz konusudur.

Ölümün kabulü bir anda gerçekleşen bir şey değildir; aksine bir süreci kapsar. Bu konuda Elisabeth Kübler-Ross'un çalışması büyük önem taşır. Kübler-Ross, ölmekte olan hastalarla çalışmalarından elde ettiği bulgulara göre; ölümün beş evrede kabullenildiğini ortaya koymuştur. Bu evreler aşağıda açıklanmıştır (Kübler-Ross, 1997):

- **İnkâr:** Birey, ölümcül bir hastalığa yakalandığını öğrendiğinde ilk tepkisi "inkâr" olur. Yanlış teşhis olabileceği, belgelerinin başkasıyla karışmış olabileceği vb. gibi ihtimalleri öne sürerek yaşadığı kaygıyı hafifletmeye çalışır. Bu yönüyle inkâr, bireyin kendisini toparlaması ve daha az köktenci savunma mekanizmalarını kullanması için adeta bir tampon işlevi görür. İnkâr, bireyin sürekli olarak kullandığı bir savunma mekanizması değil, geçici bir savunmadır.
- **Öfke:** İnkâr etme tepkilerinden sonra birey, öfke ve içerleme duygularını yaşar ve bu duygular doğrultusunda "Neden ben?" sorusunu sorar. Bu evre, inkâra göre başa çıkması daha güç olan bir evredir; çünkü yaşanan olumsuz duygular, çevredeki bireylere yöneltilmeye başlar. Ayrıca, bu evrede öfke sadece insanlara değil aynı zamanda Tanrı'ya da yönelir.
- **Pazarlık:** Öfke duygusu hafifledikten sonra üçüncü evrede Tanrı ile pazarlık yapılır. Birey, "Eğer Tanrı öfkeyle yaptığım isteklere karşılık vermiyorsa ondan iyilikle isteyebilirim. Bu durumda belki isteklerim gerçekleşir." gibi bir düşünce içerisine girer. Bu pazarlık, ölümü erteleme ve yaşamı uzatma çabasının bir ifadesidir.
- **Depresyon:** Bu evrede birey, iki farklı türde depresyon yaşar. Depresyonun ilk türünde; bir kadın için memesini kaybetmesi ve vücut güzelliğinin kaybı,

rahim kanseri olan biri için kadınlığını kaybetme hissi, tedavi için iş kaybı, hastane masrafları için maddi kayıplar yaşanır. Bu kayıplar bireyin depresyonunun nedenleri arasındadır. İkinci türden depresyon ise, yaklaşan kayıpların verdiği endişe nedeniyle ortaya çıkar. Kübler-Ross birinci türden depresyonu “tepkisel” ikincisini ise “hazırlayıcı” olarak tanımlar.

- Kabullenme: Daha önceki dört aşama sağlıklı bir şekilde atlatıldığında kabullenme gerçekleşir. Bu aşamada birey öfke, suçluluk gibi duygular yaşamak yerine artık yaklaşan sonunu sakince düşünebilir. Kabullenme mutlu bir evre değil, adeta istirahat evresidir ve bu evrede artık bireyin kaçınılmaz ölüm karşısındaki savaşları sona ermiştir.

Ölümün kabulü ile ilgili ayrıca; üç evre modeli bulunur. Bu model Buckman (1993) tarafından, Kübler-Ross’un beş aşamalı modelinde ortaya çıkan bir takım eksiklikler sonucunda geliştirilmiştir. Bu modele göre, ölümün kabulü üç evreden oluşur. Bu evreler; başlangıç evresi, kronik evre ve final evresidir. Başlangıç evresinde birey, ölüm tehdidi ile karşı karşıya kalır ve şok, kaygı, korku, öfke, inkâr, suçluluk, pazarlık gibi daha birçok duyguyu bir arada yaşar. Kronik evrede, duyguların yoğunluğu azalır ve yaygın olarak depresyon görülür. Son evrede ise, ölüm hasta tarafından kabul edilir (aktaran Copp, 1998).

Kübler-Ross’un üç farklı evrede yaşandığını belirttiği inkâr, öfke ve pazarlık duyguları bu modele göre tek bir evrede yaşanır. Bu modelde, duyguların bir sıra ile değil aynı anda ortaya çıkabileceği ve bu yönüyle mozaik bir yapıya sahip olduğu öne sürülür. Ayrıca üç evre modeline göre bireyler, ölüm tehdidi ile karşı karşıya kaldıklarında geçmişteki zorluklarla baş etme şekillerine göre tepkide bulunurlar (Copp, 1998).

Ölümün kabulüne yönelik bir diğer görüş ise Wong, Reker ve Gesser’e (1994) aittir. Bu görüşe göre ölümün kabulü üç bileşenden oluşur. Bunlar; tarafsız kabullenme, yaklaşım olarak kabullenme ve kaçış olarak kabullenmedir. Tarafsız kabullenmede, ölüme karşı belirsiz ve kayıtsız bir tutum vardır. Ölüm, birey için olumlu bir anlam taşımadığı gibi olumsuz bir anlam da taşımaz. Daha açık bir ifadeyle ölüm sadece yaşamın değişmez gerçeklerinden biri olarak kabul edilir. Yaklaşım olarak kabullenme tutumu, diğer dünyaya ilişkin mutlu bir inancı ifade eder. Kaçış olarak kabullenme tutumu ise, hayatın acı ve sefalet içerisinde olduğu, yaşama korkusunun ölüm korkusundan daha güçlü olduğu durumlarda ortaya çıkar.

Bu tutumda, ölüm tek kaçış yeri olarak görülür. Burada ölümün iyi olmasından çok yaşamın kötü olması söz konusudur. Varoluş sorunlarıyla etkin bir şekilde baş edemeyenlerin tercih edebileceği bir tutum olduğu belirtilir (Wong, Reker ve Gesser, 1994).

Yukarıda ele alınan ölümü kabullenme aşamalarından Kübler-Ross ve Buckman'ın öne sürdüğü modeller ölümcül hastalığa yakalanan bireyler için tanımlanmıştır. Ölüm olgusuyla doğrudan karşı karşıya kalan bireyler bu aşamalardan geçerek ölümü kabullenmeye doğru bir yol izlerler. Ancak, herhangi ölümcül bir uyarıcıyla karşılaşmayan bireyler için bu durum farklılık gösterebilir. Wong, Reker ve Gesser'in (1994) modelinde bunu görmek mümkündür.

Günümüzde ölümü kabullenmenin oldukça zor olduğu belirtilmiştir. Ölümün toplumsal tarihini inceleyen Kellehear (2012), pastoral dönem insanlarında yaygın olan kadercilik ve ölümü kabullenmenin, profesyonel hizmet almaya başlayan çağın insanlarında rağbet görmediğini ifade eder. Kellehear ile benzer düşünceleri paylaşan Dolto (2004), insanların ölümü konuşmaya bile tahammül edemediğini, ölümü konuşmanın "budalalık" olarak algılandığını belirtir ve bu durumu eleştirir. Ona göre bireyin ölümünü konuşmaya teşvik edilmesi gerekir. Bu ifadelerden yola çıkarak, ölümü konuşmayı kabul etmenin ölümün kabulünde önem taşıdığı söylenebilir.

Alan yazında, ölümü kabul etmenin bireyin yaşamına birçok katkı sağlayacağından söz edilmiştir. Ölümün kabulü;

- Bireyin hayatını gözden geçirme, değerleri açıklığa kavuşturma ya da anlam oluşturmaya içeren düşünsel bir döngüyü başlatır (Kellehear, 2012).
- Bireyin duygusal yönden olgunlaşmasını sağlar (Onur, 2014).
- Bireyi yaşamın denetimini ve sorumluluğunu almaya yöneltir (Koestenbaum, 1998).
- Bireyi kötümserliğe sürüklenmektense daha otantik yaşamaya sevk eder, hayattan alınan zevki artırır, hayat görüşünde kökten değişiklikler yapar, bireyi önemsiz kaygılardan alıkoyar (Yalom, 2014).
- Bireyin ruh sağlığını korur (Young, 2017).
- Bireyin daha anlamlı bir hayat sürmesini sağlar (Kübler-Ross, 1987b).

- Korku ve endişeden uzaklaşarak ölüm için hazırlıklı olmaya yardım eder (Ray ve Najman, 1975).

Yukarıdaki bilgilerden yola çıkarak ölümün kabulünün, bireyi birçok açıdan geliştirdiği ve zenginleştirdiği söylenebilir. Ayrıca ölümün inkârı, ölümsüzlük isteği, ölüm fetişizmi ve ölümün kabulünü içeren ölüme yönelik dört farklı tutum dikkate alındığında, ölümün kabulü en sağlıklı tutum olarak görülebilir.

Ölüm Kaygısı

Ölümün her bireyin başına gelecek olması, zamanın mutlak anlamda sınırlı olduğunun fark edilmesi bireye ızdırap veren bir keşfe neden olur (Türkeri, 2012). Bu keşif, bireyi ölüm kaygısıyla karşı karşıya getirir. Aşağıda ölüm kaygısının tanımı, ölüm kaygısı ve ölüm korkusu arasındaki farklılıklar ve ölüm kaygısının türleri ele alınmıştır.

Ölüm kaygısının tanımı. Ölüm olgusu ve buna ilişkin kaygı, bütün bireyleri ilgilendiren evrensel bir sorundur (Becker, 1975; Kübler-Ross, 1987c). Becker (1975), ölüm fikrinin başka hiçbir şeye benzemeyen bir biçimde insanın daima aklında olduğunu belirterek, bu sorunun bireyin yaşamındaki önemini ve büyüklüğünü vurgular. Birey, ölüm hakkında doğrudan konuşmaktan kaçınarak ya da ölüme ilgili kullandığı dili yumuşatarak bu büyük problemin etkisini azaltmaya çalışır. “Uzaklara gitti”, “göçtü”, “vefat etti”, “hayat sahnesinde son sözünü söyledi” ifadeleri bu çabanın bir yansıması olarak görülür (Jones, 2004; Wahl, 1992).

Ölüm; insanın soy zincirini kesintiye uğratan (Ruffie, 1999), aklın gücüne pervasızca karşı koyan, seçme şansını ortadan kaldıran, akla duyulan güveni ve aklın söz verdiği güvenilirliği çökerten (Bauman, 2012) bir olgudur. Öte yandan hayvanlar için durum böyle değildir. Hayvanlar kendilerini sonsuz olarak düşünür ve ölümsüzlüğünü doğrudan tadar. Bu yönüyle hayvanlar, ölüm konusunda gerçek bir bilgiye sahip değildirler. Dolayısıyla, hayvanlardan farklı olarak bireyin ölüme yönelik farkındalığı, akıl meselesiyle birlikte ortaya çıkar (Schopenhauer, 2016). Sahip olduğu akıl ve kendinin bilincinde olmanın sonucu olarak birey, bir bedel öder. Bu bedel, ölüm kaygısıdır (Becker, 1975; Onur, 2014). Ölüm kaygısı birçok şekilde varlığını hissettirir. Tehlike karşısında hissedilen güvensizlik ve cesaretsizlik duygusunda gizlice hissedilen şey ölüm kaygısıdır. Kaygı nevrozları, fobiler,

şizofreni, depresyon gibi birçok patolojik olgularda yaşanan çatışmalar da ölüm kaygısının varlığına dair çeşitli kanıtlardır (Zilboorg, 1943).

Her insan yarına kalmak ister. Günlük yaşamdaki bütün davranışların arkasında da bu istek yer alır. Dolayısıyla birey, mümkün olduğunca uzun yaşamayı, genlerinin, sevdiklerinin, değerlerinin, inançlarının, içinde bulunduğu kültürün yarına kalmasını ve kendisi ölse bile adının yaşamasını arzular. Diğer taraftan, yarına kalmama ihtimalini düşündüğünde kaygı duyar (Dökmen, 2002). Ünlü filozoflar yarına kalmamayı “var olmama” ya da “hiçlik” olarak ele almışlardır. Kierkegaard (2013), hiçlik ile kaygının her zaman birbirleriyle karşılıklı ilişki içinde olduğunu belirterek kaygının nesnesinin hiçlik olduğunu ifade eder. Heidegger, her türlü duygulanım kaynağının kaygı olduğunu ve kaygının da varlık için kaygıya dönüştüğünü öne sürer (Levinas, 2006). Schopenhauer (2016) ise, ölüm korkusunun dünyanın “var olmaya” devam edeceği, ancak benin “yok olacağı” yanılmasıyla dayandığını belirterek, ölüm kaygısını varlık ve yokluk çerçevesinde ele almıştır. Bu durumda birey, ölümü varlığına yönelik bir tehdit olarak görür ve hiçlik ya da yok olma kaygısıyla, bir diğer ifadeyle ölüm kaygısıyla karşı karşıya kalır.

Ölüm kaygısının açıklığa kavuşması kaygı kavramının anlaşılmasıyla mümkündür. Kaygı, İngilizce “anxiety”, Almanca “angst” sözcüklerinin karşılığıdır. Kelime anlamı olarak, kötü bir şey olacağı yönündeki düşünceyle ortaya çıkan ve sebebi bilinmeyen gerginliği ifade eder (TDK, 2018). Alan yazın incelendiğinde, kaygının kavramsal olarak ortak bir tanımının yapılamadığı görülür. Bunun nedeni ise, korku ve kaygının sık sık birbirlerine karıştırılması ve eş anlamlı kavramlar olarak kullanılmasıdır (Beck, 2005; 2015; Dağ, 1999). Bu iki duygu bazı ortak özelliklere sahiptir. Her ikisi de tehlikeye karşı gösterilen duygusal bir tepkidir. Her ikisinde de terleme, kalp çarpıntısı gibi belirtiler görülür. Ancak bu ortak özelliklerine rağmen iki kavram birbirlerinden farklıdır (Horney, 1980).

Kaygı durumunda, tehlikenin kaynağı belirsiz, gizli ve subjektif iken; korku durumunda görünen bir tehlike vardır ve bu tehlike nesnedir (Cai, Tang, Wu, ve Li, 2017; Freud, 1961; Horney, 1980). Beck’e (2005) göre, korku özel bazı durumların tehdit olarak algılanması eğilimini; kaygı, bu durumların ortaya çıkması halinde gösterilen tepkiyi ifade eder. Dolayısıyla tehlikenin kabulü korkuyu, korkunun yaşanmasıyla ortaya çıkan fizyolojik reaksiyon da kaygıyı temsil eder. Buna ek olarak Beck ve Emery (2015), korkunun tehdit edici uyarıcıyı değerlendirmeye

yönelik bilişsel bir süreç; kaygının, tehlikeye ilişkin değerlendirmeye verilen duygusal bir süreç olduğunu belirtir. Deren (1999) ise, korku ve kaygı arasındaki ayrımı kontrol edilebilirlik yönünden ele almıştır. Korku, bir nesnesi olduğu için kontrol edilebilir, baş edilebilir ve tedavi edilebilir. Ancak kaygı kontrol edilemez. Nesnesi gizli olmasına rağmen hep vardır, çünkü kaygı sonluluk karşısında yaşanır.

Alan yazında, kaygı ve korkuda olduğu gibi ölüm kaygısı ve ölüm korkusu kavramlarının da birbirlerinin yerine kullanıldığı ve kavram karmaşasının olduğu görülür (Benton, Christopher ve Walter, 2007; Cicirelli, 2002; Yalom, 2014). Cicirelli (2002), bunun nedenini, ölüm korkusunun artık çok boyutlu bir kavram olarak ele alınması ve bu boyutlar içerisinde bilinmezlik ve yok olmaya ilişkin kaygının da bulunmasıyla açıklar. Bununla birlikte, korku ve kaygının her ikisinde de algılanan tehlikeye yönelik kaçınma davranışının görülmesi, benzer duygusal ve davranışsal sonuçlarının olması da bu karışıklığın nedeni olarak görülebilir (Cai, Tang, Wu ve Li, 2017).

Ölüm kaygısı; bireyin ölüm ve ölmeye ilişkin yaşadığı endişeyi ifade eder (Carpenito-Moyet, 2013). Abdel-Khalek'e (2005b) göre, ölüme yönelik farkındalığın yarattığı endişe duygusudur. Bir diğer tanıma göre ölüm kaygısı, bireyin ölüm ve ölme anını düşündüğünde yaşadığı huzursuzluk ve endişeyi içeren olumsuz bir tepkidir (Richardson, Berman ve Piwowarski, 1983). Nyatanga ve Vocht'a (2006) göre ölüm kaygısı, bireyin kendisinin veya başkalarının ölümünü düşünmesi sonucunda ortaya çıkan, varoluşsal bir kökene sahip olan ve çok boyutlu kaygılardan kaynaklanan rahatsızlık verici bir duygudur.

Ölüm kaygısını çok boyutlu bir kavram olarak ele alan Lehto ve Stein'in (2009), kavramsal tanımları da çok boyutludur. Şöyle ki; Lehto ve Stein'e (2009) göre ölüm kaygısı "duygusal, bilişsel ve motivasyonel unsurları olan ölüm gerçeğinin öngörülmesi ve farkındalığı ile ilgili korku ve endişe uyandıran, gelişim aşamasına ve sosyokültürel yaşam oluşumlarına göre değişen çok boyutlu bir yapıdır". Cai, Tang, Wu ve Li (2017), ölüm kaygısıyla ilgili tanımlarda fiziksel semptomların ele alınmamasını eleştirerek yeni bir tanım ileri sürmüşlerdir. Bu tanıma göre ölüm kaygısı, bireyin kendi yok oluşunu hayal etmesi sonucunda ölümü ve ölme anıyla ilişkili korku ve endişe duyduğu, gerginlik ve kaygı gibi fiziksel semptomları yaşadığı bir durumdur (Chai, Tang, Wu ve Li, 2017).

Ölüm kaygısı, ilk zamanlarda tek boyutlu bir yapı olarak görülürken (Kelly ve Corriveau, 1985; Templer, 1970) zamanla çok boyutlu bir yapıya dönüşmüştür (Abdel-Khalek, 2004b; Cai, Tang, Wu, ve Li, 2017; Conte, Weiner ve Plutchiki, 1982; Karaca ve Yıldız, 2001; Nelson ve Nelson; 1975; Sarıkaya, 2013; Templer vd., 2006). Bu nedenle ölüm kaygısı, ölüme ilişkin birçok boyutun birleşimi olarak ele alınmıştır. Bunlardan bazıları; ölü ve mezar korkusu, ölüm sonrası işlemler korkusu, ölümcül hastalığa yakalanma korkusu, ölüm düşüncesi ile meşgul olma (Abdel-Khalek, 2004b), bilinmeyen korkusu, acı çekme korkusu, yalnızlık korkusu, kişisel yok olma korkusudur (Conte, Weiner ve Plutchiki, 1982).

Sonuç olarak, ölüm kaygısı birçok bileşeni içeren kompleks bir kavramdır. Bu durum, ölüm kaygısını tanımlamayı ve buna ilişkin ortak boyutlar belirlemeyi güçleştirir. Ancak tanımlardaki ve boyutlardaki ortak noktanın, ölüme yönelik farkındalık ve bu farkındalığın hoş olmayan duygulara yol açması olduğu görülür.

Ölüm kaygısı ve ölüm korkusu arasındaki farklılıklar. Alan yazında, ölüm kaygısı ve ölüm korkusu kavramlarını birbirlerinin yerine kullanan ve bu iki kavramın eş anlamlı olduğunu kabul eden araştırmacılar vardır (Benton, Christopher ve Walter, 2007; Cicirelli, 2002; Feifel ve Nagy, 1981; Yalom, 2014). Belsky (1999) ölüm kaygısını; “son yaşam olayı hakkındaki düşünceler, korkular ve duygulardır” şeklinde tanımlamıştır. Bu tanım incelendiğinde, ölüm kaygısının korkuyu içerdiği görülür. Bazı araştırmacılar tarafından ise, bu iki kavramın temel olarak farklı olduğu öne sürülür (Lehto ve Stein, 2009; Nyatanga ve Vocht, 2006; Tanhan, 2007; Tomer, 2015).

Kierkegaard, ölüm korkusu ile ölüm kaygısı arasındaki farka dikkat çeken ilk kişidir. Ona göre bir şeyden korkmak ile “yok”tan korkmak aynı değildir (Yalom, 2014). Garrow ve Walker (2001), iki kavramın farklılığını her ikisinin ortaya çıkış süreci üzerinden açıklamışlardır. Ölüm kaygısı, ölümlle yüzleşmenin, geleceğini hayal etmenin bir sonucu iken; ölüm korkusu gündelik yaşamda ölüm beklentisinin neden olduğu endişedir (Garrow ve Walker, 2001). Bu açıklamadan yola çıkarak ölüm korkusunun daha çok “şu an” ile, ölüm kaygısının ise daha çok “gelecekle” ilişkili olduğu söylenebilir. Göka (2010), ölüm kaygısı ve ölüm korkusunun “süreklilik ya da geçicilik” yönünden farklılaştığını belirtmiştir. Ona göre, ölüm kaygısı kendisini her zaman belli etmese bile ölüm korkusuna göre süreklidir.

Neimeyer ve Brunt (1995), iki kavram arasındaki en temel ayrımın, bu kavramları ölçen araçların değerlendirilmesiyle yapılabileceğini belirtmişlerdir. Onlara göre ölüm kaygısını ölçen araçlar soyut faktörlere verilen tepkilere odaklanırken; ölüm korkusunu ölçen araçlar ölüme yönelik bireysel tepkilere ve ölmenin acısına odaklanmışlardır (aktaran Nyatanga ve Vocht, 2006). Bu bilgi ışığında Ölüm Kaygısı Ölçeği (Abdel-Khalek, 2004b) incelendiğinde “Ölüye bakmaktan korkarım”, “Ölümden sonraki bilinmeyen şeylerle ilgili endişeliyim”, “Ölümün beraberindeki acı beni çok korkutur”, “Ölüm hakkında konuşmak beni altüst eder” gibi maddelerin olduğu görülür. Öte yandan bireylerin ölüme ilişkin korkularını ölçen “Kişisel Ölüm Korkusu Ölçeği” (Florian ve Kravetz, 1983) incelendiğinde, ölçekte “Sevdiklerimle olan bağlarım kopacak”, “Akrabalarımı ve arkadaşlarımı üzeceğim”, “Düşünme yetim son bulacak”, “Bütün manevi yaşamım son bulacak” vb. maddeler bulunur. Görüldüğü gibi; Ölüm Kaygısı Ölçeği soyut durumlar, nesnesi belirsiz bir tehlike ve yok olmaya ilişkin maddeleri içerir. Ancak Ölüm Korkusu Ölçeği’nde, ölüm gerçekleştiğinde ortaya çıkacak olan somut durumlara yönelik maddeler bulunur. Bu konuda Lehto ve Stein (2009) de benzer bir görüş ortaya koymuştur. Onlara göre, bu iki kavram arasındaki temel ayrım; ölüm kaygısının yok olma korkusunu, ölüm korkusunun ise ölümün korkutucu olmasına ilişkin somut inancı temsil etmesidir.

Cai, Tang, Wu ve Li (2017), iki kavramın birbirinden farklı klinik sonuçlara yol açması ve ölüm korkusunun öncül, ölüm kaygısının ardıl olması nedeniyle farklı olduğuna dikkat çekmişlerdir. Bu görüşlerini ise, Yalom’un (2014) ölüm korkusunun, ölüm kaygısının temeli olduğu, herkesin ölüm korkusu yaşayacağı yönündeki düşüncelerine dayandırmışlardır.

Yukarıdaki bilgilerden anlaşılacağı gibi ölüm kaygısı ve ölüm korkusunun kesin sınırlarını çizmek oldukça güçtür. Ancak ölüm kaygısının ölüme yönelik daha soyut ve nesnesi belirsiz; ölüm korkusunun ise ölüme yönelik daha somut bir diğer ifadeyle, nesnesi belli olan şeylere yönelik korku ve endişeyi içerdiği söylenebilir.

Ölüm kaygısının türleri. Ölüm kaygısı, temel olarak iki farklı şekilde ele alınmıştır. Bunlar bilinçli ve bilinçdışı ölüm kaygısıdır (Greenberg, Arndt, Simon, Pyszczynski, ve Solomon, 2000; Hayslip, Galt ve Pinder, 1994; Yalom, 2014). Ölüm kaygısının büyük bir kısmı bilinç düzeyinde yer almaz ve bu nedenle kişi bilinçliden bilinçdışı deneyime doğru gittikçe ölüm kaygısında artış görülür (Yalom, 2014).

Zilboorg (1943), bireyin normal bir şekilde yaşamına devam edebilmesi ve huzur bulabilmesi için kaygının bilinç düzeyinde çok fazla yer almamasının büyük bir avantaj olduğuna dikkat çekmiştir. Öte yandan bilinçdışı yer alan ölüm kaygısı kaybolmaz, rüyalarda ya da gündelik problemlerde varlığını hissettirmeye devam eder (Yalom, 2002a; 2002b; 2008; 2009).

Yalom (2014), bilinç düzeyindeki kaygıyı “çıplak ölüm kaygısı”, bilinçdışı yer alan kaygıyı ise “işlenmiş ölüm kaygısı” olarak ele alır. Ona göre bilinçli ölüm kaygısı ile bastırma, yer değiştirme ve mantığa bürünme gibi savunmalarla baş edilebilir; ancak bilinçdışı ölüm kaygısı ile baş etmek oldukça zordur. Bu nedenle psikoterapi ortamında bilinçli, çıplak, ölüm kaygısıyla daha az karşılaşılırken; bilinçdışı, işlenmiş, ölüm kaygısıyla daha fazla karşılaşılır.

Ölüm kaygısının bu iki türüne yönelik ölçme işlemi de farklı şekillerde yapılır. Bilinçli ölüm kaygısı, bireyin ölümle ilişkili çeşitli maddeler karşısında kendini değerlendirdiği (self report) araçlarla ölçülür (örn: Abdel-Khalek, 2004b; Sarıkaya, 2013; Templer vd., 2006). Bilinçdışı ölüm kaygısını değerlendirmenin ise birçok farklı yolu bulunur. Bunlar arasında; Tematik Algı Testi, Rorschach, rüya analizleri ve sözcük-çağrışım testi, cümle tamamlama yer alır (Benveniste, Papouchis, Allen ve Hurvich, 1998; Hayslip, Galt ve Pinder, 1994; Ireland ve Malgady, 1999; Lattanner ve Hayslip, 1985; Richardson, Berman ve Piwowarski, 1983). Bunların yanı sıra galvanik deri refleksi ve taşiteskop projeksiyonu gibi araçlar da bilinçdışı ölüm kaygısını ölçmek için kullanılır (Yalom, 2014). Bu çalışmada bilinçli ölüm kaygısı ele alınmış olup, ölüm kaygısı bireyin kendini değerlendirdiği ölçek ile ölçülmüştür.

Ölüm kaygısının türlerine yönelik ikinci görüş ise Robert Langs’a aittir. Langs (2004; 2008a; 2008b), varoluşsal, yok edici/tahrip edici ve kaçınmacı olmak üzere üç farklı ölüm kaygısından söz etmiştir. Bunların her biri, bireyin hayatta kalma konusundaki kendine özgü zorlukları ile ilişkilidir. Ayrıca ölüm kaygısı bireyin bilişi üzerinde büyük bir etkiye sahiptir. Bu ölüm kaygısı türleri aşağıda açıklanmıştır.

Varoluşsal ölüm kaygısı: Ölüm kaygısının en güçlü şekli olan (Belsky, 1999) varoluşsal ölüm kaygısı, bireyin özellikle nihai ölüm karşısında hissettiği korkuyu ifade eder. Varoluşsal ölüm kaygısı; genellikle bilinçdışı bulunan, ölüm karşısındaki kırılganlığı inkâr etmek için davranış ve düşünceleri bilinçsiz bir şekilde harekete geçiren kaygı türüdür (Langs, 2004; 2008a; 2008b).

Tahrip edici (predatory) ölüm kaygısı: Diğer canlılardan, özellikle diğer insanlardan ve doğal afetlerden gelen zarar tehditleriyle ortaya çıkar. Ölüm kaygısının en eski türüdür. Bu kaygı türü, tehdide aşırı tepki verme konusunda doğal bir eğilime ve saldırıya uğramadan önce atağa geçmeye neden olur (Langs, 2004; 2008a). Dolayısıyla tahrip edici ölüm kaygısı, dış tehdit algılandığında ortaya çıkar ve bu kaygı ortaya çıktığında genellikle bilinçaltı akıl yürütme devreye girer (Belsky, 1999).

Kaçınmacı (predator) ölüm kaygısı: İnsanlar, diğerlerine fiziksel veya duygusal olarak zarar verdiğinde zarar görme korkusuyla bu kaygı türü ortaya çıkar. Başkalarına zarar verme nedeniyle bilinçli ve özellikle bilinçsiz bir suçluluğa neden olur. Dolayısıyla ölümlle sonuçlanan kendine zarar verme ya da intihar gibi kendini cezalandırmaya yol açabilir (Langs, 2008a; 2008b). Bu tür bir kaygının ortaya çıkması bilinçli olmaktan daha çok bilinçdışı bir süreci içerir (Belsky, 1999).

Ölüm Kaygısını Açıklayan Kuramlar

Ölüm olgusuna ve bu olgunun bireyin yaşamındaki anlamına yönelik farklı bakış açılarının olması ölüm kaygısının farklı şekillerde ele alınmasına yol açmıştır. Dolayısıyla her kuramın ölüm kaygısına ilişkin bakış açısı da birbirinden farklılık gösterir. Aşağıda ölüm kaygısını ele alan kuramlara yer verilmiştir.

Psikanalitik kuram (Psychoanalytic theory). Bu kuram, Sigmund Freud'un yoğun çalışmaları sonucunda öne sürdüğü tedavi yöntemlerini içerir. "Psikanaliz" adıyla 1894 yılında ortaya çıkmış olan bu kuram, kendisinden sonra gelen birçok kuramcının görüşlerini önemli derecede etkilemiştir. Alfred Adler, Carl Gustav Jung, Otto Rank, Karen Horney, Harry Stack Sullivan, Donald Winnicott, Otto Kernberg gibi isimler bunlar arasında yer alır (Ersevim, 2013).

Psikanalitik Kuram, bireyin davranışlarının iç çatışmalardan kaynaklandığını, insanda iki içgüdü olduğunu (ölüm ve yaşam içgüdüsü), bilincin üç farklı düzeyden oluştuğunu ve bireyin davranışlarının daha çok bilinçdışında yer alan içgüdülerden kaynaklandığını öne sürmüştür. Bu kurama göre kişilik yapısı id, ego ve süperego olmak üzere üç temel sistemden meydana gelir. Ego, içgüdüsel itkileri ve dolayısıyla bilinçdışını temsil eden id ile, otorite figürlerini temsil eden süper ego arasında denge kurmaya çalışır. Dolayısıyla, bu üç sistem birbirleriyle ilişki içindedir. Birçok

kaygının kaynağı olarak görülen kastrasyon kaygısı da id ve süper ego arasında ortaya çıkar (Freud, 1998).

Psikanalitik Kuram'da ölüm olgusu, ele alınması oldukça zor bulunan bir kavramdır. Freud bunun nedenini, ölümün olumsuz, soyut bir kavram olması ve buna bilinçdışı bir karşılık bulunamaması şeklinde açıklamıştır (Freud, 1962). Bu görüş, Psikanalitik Kuram'da ölümün ele alınmasını geciktirmiş ve bu konuda 1920'li yıllara kadar sessiz kalınmasına sebep olmuştur (Ruffie, 1999). Freud'un "cinsellik" hakkında zamanının çok daha ötesinde fikirler öne sürmesine rağmen "ölüm" gibi kaçınılmaz olan bir konuda görüş bildirmekte nispeten geç kalmış olması hem kendisini hem kuramını ciddi eleştirilere maruz bırakmıştır. "Ölümü İnkâr" adlı eseriyle bilinen Ernest Becker, Freud'u ve psikanalizi eleştiren önemli bir isimdir. Becker (1975), Freud'u cinsel dogmayı terk etmemesi, cinselliğin temel bastırma olduğunu öne sürmesi, ölüm dehşetinin temel bastırma olduğunu kabul etmemesi nedeniyle eleştirmiştir. Öyle ki Becker (1975) eleştirisinde, "Freud'un ölüm içgüdüleri hakkındaki karmaşık formülasyonları artık kesinlikle tarihin çöp tenekesine atılabilir." ifadelerini kullanmıştır. Kostenbaum (1998) ise, insan olmanın anlamını bireyin kendisinin ya da başkalarının ölümünün, psikolojinin seks ve saldırganlık ilkelerinden, biyolojik üreme ve hayatta kalma içgüdülerinden daha iyi açıklayacağını belirterek psikanalizin insan doğasına ilişkin temel görüşlerine karşı çıkmıştır.

Freud, ölüm kavramını ele almakta zorlandığını ifade etse de bu konuda önemli görüşler ortaya koymuştur. Bu görüşlerden biri ölümün iki temel içgüdüden biri olmasıdır. Psikanalitik Kuram, bireydeki psikolojik dinamikleri açıklarken iki temel içgüdüden söz eder. Bunlar; eros ve tanatos'tur. Eros; yaşamı ifade eder ve açlık, susuzluk, cinsellik gibi dürtüleri barındırır. Bir diğer içgüdü olan tanatos ise; ölüm ya da yok etme isteğini, toplulukların parçalanmasını simgeler ve organik yaşamı cansız duruma geri döndürme görevini üstlenir (Freud, 1962; 1998; Horney, 1980; Ruffie, 1999). Her iki içgüdü birbirinden ayrı olarak varlıklarını sürdürmek yerine değişken oranlarda birbirleriyle karışırlar ve böylelikle tanınmaz duruma gelirler (Freud, 1989).

Freud'a (1962) göre tehlikeli olan ölüm dürtüleri, bireyde çeşitli şekillerde ortaya çıkar. Bu dürtülerden bir kısmı erotik bileşenlerle karıştırılarak zararsız hale gelirken; bir kısmı da saldırganlık şeklinde dışa yönelir. Dış dünyaya yönelen ölüm

içgüdü, erosun hizmetine zorlanarak saldırganlık ve yok ediciliği içeren yıkıcı bir dürtü haline alır. Dolayısıyla, Freud (1962) saldırganlığı da ölüm içgüdüünün bir türevi olarak açıklar.

Psikanalitik Kuram, bireyin kendi ölümüyle yüzleşemeyeceğini ileri sürer. Bu kurama göre ölüm; başkalarının başına geldiğinde normal gözükürken, bireyin kendine hiç yakıştıramadığı bir gerçek”tir. (Dolto, 2004; Steiner, 2017). Freud (1918) bilinçaltının ölümlü olma düşüncesine geçit vermediğini, bireyin tıpkı ilkel insanlar gibi kendisinin ölümüne inanmadığını ve adeta ölümsüzmüş gibi davrandığını belirtir. Bir başka ifadeyle, psikanalitik kurama göre birey kendi ölümünü asla hayal edemez, ölüm karşısında sadece izleyici olarak kalabilir. Bilinçaltında kendinin ölümlü olmadığına inanan birey, ölüm içgüdüünü dışa yönelterek başkalarına yönelik öldürme eğilimi besler. Ancak bu eğilim, öldürme eyleminden daha çok öldürmeye yönelik düşünce ve dileği temsil eder. Psikanalitik Kuram’ı benimseyen Dolto (2004), bireyin kendine atfettiği ölümsüzlüğün ve başkalarına yönelik öldürme eğiliminin rüyalarda ortaya çıktığını ifade eder. Dolto bu konudaki açıklamasında, rüyalardaki ölüm temalarının bireyin “kendisinin ölümü” değil de “başkalarının ölümü” olmasına dikkat çeker. Dolto (2004), bu durumun bireyin bilinçaltında kendisinin ölmek istememesinin, aksine daha iyi yaşamak için öldürmek istemesinin bir ürünü olduğunu belirtir.

Freud (1962) “Ego ve İd” adlı eserinde, her korkunun temelinde ölüm korkusunun yattığı yönündeki düşünceleri eleştirmiş ve bunun bir anlam ifade etmediğini belirterek bu görüşü reddetmiştir. Ölüm korkusunun mekanizmasını “egonun narsistik libido yatırımını bırakması, bir diğer ifadeyle, kaygı duyduğu başka durumlarda bir dış nesneyi terk etmesi gibi kendisini terk etmesi” olarak açıklamış, ölüm korkusunun ego ile süperego arasında ortaya çıktığını öne sürmüştür. Freud (1918), bir taraftan ölüm korkusunun bireyin üzerinde zannettiğinden daha fazla hâkimiyet kurduğunu açıklarken; diğer taraftan ikincil düzeyde bir korku olduğunu ve genellikle de suçluluk duygusunun ürünü olarak ortaya çıktığını, hadım edilme korkusunun geliştirilmiş bir biçimi olarak ele alınabileceğini belirtmiştir. Dolayısıyla Freud ölümü geride kalanlarda bıraktığı suçluluk duygusu açısından da değerlendirmiştir. Geride kalan birey, “ölüye hak ettiği ilgiyi gösterebildim mi, ölmesine istemeden de olsa yol açtım mı, ölümünü istedim mi” gibi sorularla baş

başa kalır ve suçluluk duyar. Kalabalıkların olduğu geleneksel cenaze törenleri de bu suçluluk duygusundan kurtulmanın bir yolu olarak gerçekleştirilir (Ruffie, 1999).

Yukarıdaki bilgilerden de anlaşılacağı gibi Freud ölüm kaygısını iki şekilde ele almıştır. İlk görüşe göre ölüm kaygısı, ego kaybı, egonun libidinal yatırımını bırakması ve çözülme sonucunda oluşan duygulardan ya da egonun yok olma korkusu ile karşı karşıya kalmasından kaynaklanır. İkinci görüşe göre, ölüm kaygısı ego ile süperego arasında meydana gelen gerginlik sonucu ortaya çıkar. Buna göre süper ego tarafından ve dolayısıyla kader tarafından sevmek ego için hayatta kalmakla eşdeğerdir. Oysa süperego tarafından sevilmemek, bireyin ölüme karşı korunmasız hissetmesine ve dolayısıyla ölüm kaygısı yaşamasına neden olur. Böylece ölüm kaygısı; sevgisiz kalmak olarak görülür. Bu şekilde algılanan bir süperego ise hadım edilme tehdidi ile yakından bağlantılıdır. Bir diğer ifadeyle kaygının kaynağı ölüm değil, hadım edilme kompleksidir (Langs, 2004). Bu durumda ölüm kaygısının çocuklukta yaşanan deneyimlerle ilişkili olduğu söylenebilir.

Psikanalitik Kuram'a göre, bireyin bilinç düzeyinde yaşanan korkuların temelinde bilinçdışı düzeydeki hadım edilme kaygısı yatar. Hipokondriyaklar bu duruma en uygun klinik örnek olarak gösterilirler. Hipokondriyaklar, bilinçdışında yer alan hadım edilme korkularını, bilinç düzeyindeki bulaşıcı hastalık veya bedensel yaralanma korkusu ile yüzeye çıkarırlar. Yaralanmanın en aşırı sonucu ise ölüm kaygısıyla kendini gösterir (Sarnoff ve Corwin, 1959). Araştırmacılar bunu deneysel olarak da sınımışlardır. Sarnoff ve Corwin'in (1959) çalışmalarında; yüksek düzeyde hadım edilme kaygısı yaşayan bireylerin, hadım edilme kaygısı daha düşük olan bireylere göre cinsel duygularının uyarılmasından sonra daha yüksek düzeyde ölüm kaygısı yaşadıkları görülmüştür. Dolayısıyla, bu bulgunun hadım edilme kaygısı ve ölüm kaygısı arasındaki ilişkiyi deneysel olarak doğruladığı söylenebilir.

Freud'un ölüm ve ölüm kaygısı konusundaki yazıları dağınık, karmaşık ve sonuçsuz kalmıştır. Bu yazılarda çevresel faktörlere odaklanmaktan daha çok intrapsişik sürece odaklanılmıştır (Langs, 2004). Nitekim Psikanalitik Kuram'da ölüm içgüdü, temel içgüdü olarak ele alınmasına rağmen ölüm kaygısına çok fazla yer verilmediği görülmüştür. Ernest Becker'in (1975) Psikanalitik Kuram'a getirdiği önemli eleştirilerden biri de bu konuda olmuştur. Ona göre Psikanalitik Kuram'ın içgüdü teorisi ölüm kaygısını yeterli düzeyde ele almamıştır. Horney (1980), Freud'un sorunları daha çok biyolojik yönelişle ele almasının sosyolojik yönü eksik

bıraktığını ifade ederek bu konuya açıklama getirmiştir. Ona göre, Freud, sosyal olayları daha çok psikolojik etkenlerle, psikolojik etkenleri de daha çok libido kuramı gibi biyolojik etkenlerle açıklama eğilimi göstermiştir. Horney (1980) bu durumun, sorunların bütüncül bir şekilde ele alınmasını engellediğine dikkat çekmiştir. Göka'ya (2010) göre, Freud'un ölüm karşısındaki ikircikli tavrı, bu olguya bazen bir filozof gibi bazen de bilim insanı gibi bakmasından kaynaklanır. Ona göre Freud, ölüme bilim insanı gibi baktığında açıklama getirmemeyi tercih etmiş, filozof gibi düşündüğünde ise ölümün önemini vurgulamıştır. Bir diğer ifadeyle Freud'un benimsediği bakış, ölüme karşı zaman zaman değişen görüşler öne sürmesine ve bu görüşlerin karmaşık hale gelmesine neden olmuştur.

Psikanalitik Kuram'ın önde gelen isimlerinden bir diğeri de Carl Gustav Jung'tur. Bir süre Freud ile ortak çalışmalar yapan Jung (1989) daha sonra yaşadıkları görüş farklılıkları nedeniyle ondan ayrılmıştır. Görüşlerindeki bu farklılığı ölüm konusunda ortaya attıkları fikirlerde görmek mümkündür. Jung'un kuramını dayandırdığı üç ilke vardır. Bunlardan biri zıtlık ilkesidir. Bu ilkeye göre, her unsur kendisinin zıddıyla birlikte vardır. Örneğin anima-animus, içedönük-dışadönük kavramları bu zıtlığı işaret eder (Wehr, 2012). Jung'un (2006) yükselmenin ve coşkunluğun olduğu yaşamın ikinci bölümünün gerçekte ölümü ifade ettiğini belirtmesi, yaşamın ortasından itibaren "yaşamı ve ölmeyi" isteyenlerin hayati ölçüde canlı kalabileceğini öne sürmesi zıtlık ilkesinin bir ifadesi olarak görülebilir.

Jung'a (2006) göre bireyin ölüm korkusu yaşama korkusundan ileri gelir. Birey sahip olduğu, arzuladığı, çabaladığı şeylerin yavaş yavaş kaybolacağını fark ettiğinde korku duymaya başlar. Jung, özellikle ölüm korkusu yaşayan insanların, gençliklerinde yaşama bir yandan tutkuyla bağlı olan diğer yandan da yaşamdan korkan kişiler olduğunu belirtir. Bir diğer ifadeyle ölümden korkmak, yaşamdan korkmak anlamına gelir. Jung (2006) bu durumu, gizli ölüm korkusu yaşayan bireylerin ilerleyen yaşlarında geçmişe, gençliğin anılarına kendilerini kaptırdıklarını ve şimdiki zamanla ilişkilerini yitirerek yaşamdan kaçtıklarını belirterek açıklar. Bu doğrultuda, bireyin ancak yaşamın içinde olan ölümü kabul ederek, anı yaşayarak canlı kalabileceği ve zıtlığı adeta uyuma dönüştürebileceği söylenebilir.

Psikanalitik Kuram'ın bir diğer önemli ismi Otto Rank'tır. Bir süre Freud ile birlikte çalışmış, daha sonra yollarını ayırmıştır. Rank (1993, s. 197) ölümü, "tırpanla insanı hayattan kesip koparan bir şey" olarak ele alır. Ona göre kaygı kavramının

merkezinde doğum travması vardır. Bireyin memeden kesilme, sevdiklerinden ayrılma, gelişim dönemlerinde geçişler yaşama, ölüm vb. gibi yaşantılar sonucunda duyduğu kaygının çoğu doğum anında yaşanan birincil kaygının tekrarı niteliğindedir (Rank, 1993). Bunun nedeni doğum olayının, davranışların sorumluluğunu almayı gerektiren, mücadele içeren bağımsız bir yaşamı ifade etmesidir. Ancak bağımsızlık; reddedilme ve sevgiyi yitirme gibi nedenlerle endişe ve tehdit içerir. Bu durum yaşam korkusuna sebep olur. Öte yandan, bireyselliğini yitirmek ve çaresiz duruma düşmek istemeyen birey korku ve suçluluk duyguları yaşar. Rank'a göre bu duygu "ölüm kaygısı"dır (Geçtan, 1998).

Psikanalitik Kuram çerçevesinde ölüm hakkında görüş bildiren kuramcılardan bir diğeri ise Karen Horney'dir. Çalışmalarında kaygı kavramını yakından inceleyen Horney (1980), ölüm kaygısı hakkında da görüş ortaya koymuştur. Ona göre yaşam, her türlü mutluluğa rağmen kaçınılmaz acılarla doludur. Diğer insanlardan ve doğadan ayrı, tek başına olan birey; yaşlılık, hastalık, ölüm, doğal afet ve kazalar gibi kendisinden daha güçlü kuvvetlerle karşı karşıya kalır ve dolayısıyla kendisini güçsüz, çaresiz hisseder. Bu duygunun kökenleri çocukluk yıllarına dayanır. Horney bu durumun, bireyde temel bir endişeye neden olduğunu ifade eder ve bunu Almanca "yaratığın endişesi" kavramı ile açıklar. Horney'e (1980) göre ölüm kaygısı yaşayan bireyler, bir yandan ölümden korkar; diğer yandan da yaşadıkları acı nedeniyle gizli bir ölme isteği duyarlar. Bu durumda, ölüme yönelik korku ile ölme isteği arasında bir çatışma meydana gelir ve Horney'e göre kaygıyı yaratan da bu çatışmadır.

Özetle, Psikanalitik kuramcıların ölüm olgusunu ve ölüm kaygısını farklı açılardan ele aldıkları görülür. Freud'un görüşleri, Jung ve Horney tarafından kısmen eleştirilmiş ve yeni açıklamaların ortaya atılmasına neden olmuştur. Bununla birlikte bütün görüşler bir bütün olarak ele alındığında, ölüm olgusunun dört kuramcı tarafından da yaşama ve ölme isteği/korkusu etrafında ele alındığı dikkat çeker. Sonuç olarak, Psikanalitik Kuram ölüm kaygısını ve bu kaygının temellerini anlamak için önemlidir.

Varoluşçu kuram (Existential theory). Felsefi temeller üzerine dayanan ve bir çok filozofun görüşlerinden etkilenerek ortaya çıkan bir kuramdır. Varoluşçu felsefenin ilk temsilcisi Kierkegaard'dır. Bununla birlikte, ölüm ve varoluşçuluğu birleştiren, ölüm üzerine tartışmayı ilk başlatan Heidegger olmuştur. Daha sonra

Jean-Paul Sartre ve Albert Camus gibi isimler varoluşçu felsefeye önemli katkıda bulunmuşlardır (Kaufmann, 1992). Felsefi bir akımın psikoterapi kuramına dönüşmesi ise 1800'lü yılların sonlarına rastlar. Psikoterapi kuramının çağdaş temsilcileri arasında; Victor Frankl, Rollo May ve Irvin Yalom yer alır. Varoluşçu Kuram, bireyin çağdaş yaşamda karşı karşıya geldiği yalnızlık, yabancılaşma ve anlamsızlık sorunları üzerine odaklanır (Corey, 2005).

Bu kurama göre insan bilince sahiptir. Bilinç, insanın fark etmesinin ötesine geçerek "fark ettiğini de fark edebilir" kılan bir düzeydir. İnsan, bu ileri bilinçlilik ile diğer tüm varlıklardan farklı hale gelir (Dökmen, 2002). Bilinç sayesinde varlığının farkında olan birey, diğer yandan yokluğunun/hiçliğinin de farkına varır (Geçtan, 1998). Varlık ve yokluk bilinci söz konusu olduğunda, Varoluşçu Kuram açısından kaygıdan söz etmek kaçınılmaz hale gelir.

Kaygı, bu kuramın temel kavramlarından biridir. Sorumluluk duyan her bireyin yaşadığı öne sürülür. "Kaygı nedir?" sorusuna cevap arayan varoluşçular "insanlık kaygıdır" diyerek bu kavrama merkezi bir anlam yüklemişlerdir. Bu anlayışa göre kaygı; bireyi eyleme sevk eder, hatta eylemlerin temel koşuludur (Sartre, 1960), varoluşu açığa çıkarır, varlığın kendisi olabilmesine imkân tanır (Çüçen, 2015). Bu açıklamalar göz önüne alındığında, kaygının, Varoluşçu Kuram'da olumlu bir anlam taşıdığı söylenebilir.

Yalom'a (2014) göre bireyin kaygı duymasına neden olan hayatın bazı gerçekleri vardır. Bunlar; ölüm, özgürlük, varoluşçu yalıtım ve anlamsızlıktır. Bu endişe kaynakları birbirinden farklı görünmesine rağmen hepsi ortak bir parantezde birleşir. Bu da insanın sonluluğu ile ilişkili olmalarıdır (Göka, 2010). Dolayısıyla, varoluşçulukta kaygı kavramı ölümle ilişkilidir. Bir başka ifadeyle, bireyin hiçliği ile yüzleşmesi sonucunda ölüm kaygısı ortaya çıkar (Deren, 1999; Koestenbaum, 1998). Bu yönüyle ölüm, bireyin varoluşunun özünü açıklayan temel kaygının bir simgesidir (Sartre, 1960). Varoluşçu Kuram'ın önemli temsilcisi olan Yalom'a (2014) göre ölüm, birincil anksiyete kaynağı ve dolayısıyla ilk psikopatoloji kaynağıdır.

Bu kuramın bir diğer önemli kavramı "otantik olmak"tır. Bireyin sağlıklı olup olmadığı bu kavram ile açıklanır (Murdock, 2014). Heidegger ile Varoluşçu Kuram'a giren otantik olmak; bireyin kendi olanaklarını gerçekleştirme, "kendiyile bir varlık" olabilmesidir. Ölüm hali, en otantik var oluş tarzıdır. Otantik olmamak ise; kendi olanaklarını yaşayamama, diğerinin varoluş olanakları içinde kalma, başkalarını

takip etme ve sıradanlaşmayı ifade eder (Çüçen, 2015). Dolayısıyla otantik birey, kendine karşı daha açık olduğu için ilişkilerinde daha kendiliğinden ve özgürdür (Göka, 2010). Diğer taraftan otantik olmayan birey suçluluk duygusu yaşar ve yazgısının sorumluluğunu yabancı güçlere bırakır (Geçtan, 1998). Varoluşçuluğa göre ölümü inkâr eden birey, ölümle otantik olmayan bir ilişki kurar (Mulhall, 1998).

Ölüm ve kaygı arasındaki ilişki, ölüm ve otantik olma arasında da mevcuttur. Levinas'ın (2006) "olmak zorunda olmak ölmek zorunda olmaktır" sözleri bu ilişkiye dikkat çeker. Yalom'un (2014) ölümü kabul etmeyi, onunla yüzleşebilmeyi otantik yaşam tarzına geçmenin bir katalizörü olarak görmesi de ölüm ve otantik olma arasındaki ilişkiyi açığa çıkarır. Koestenbaum (1998), yaşamı anlama sorununun ölümü anlamayı içerdiğini ve bu işi onun yerine yapacak başka birisinin olmadığını belirterek, yaşamın ve ölümün anlamının ancak otantik olmakla anlaşılabileceğini vurgular. Görüldüğü gibi varoluşçulara göre bireyin ölümle yüzleşmesi; kim olduğunu anlamasına, yaşamının farkına varmasına yardımcı olur ve bireyi başkalarından ayırır (Çüçen, 2015; Göka, 2010; Koestenbaum, 1998).

Varoluşçu Kuram'ın bir diğer temsilcisi Victor Frankl'dır. İkinci dünya savaşı yıllarında toplama kampında mahkûm olması, Victor Frankl'ı yaşamın anlamı ve ölüm üzerine düşünmeye sevk etmiştir. Bu yaşantının etkisiyle, insanın anlam arayışı üzerinde yoğunlaşmış ve "Logoterapi Yaklaşımı"ni öne sürmüştür (Frankl, 1992; 2007). Frankl, ölüme yönelik görüşlerini daha çok yaşamın anlamı üzerinden açıklamıştır (Kovacs, 1982). Bu noktada, ölümün anlamının yaşamın anlamını keşfetme süreciyle iç içe geçtiği söylenebilir.

Frankl (2007), "Duyulmayan Anlam Çılgılığı" adlı eserinde bireyin "hiçlik tehdidi" altında olduğunu; ancak yaşamının anlamını bularak ve geçmişin kalıcılığını fark ederek bu tehditle baş edebileceğini belirtir. Ona göre geçmiş, ortadan kaldırılamayacağı için, "en emin var oluş biçimi"dir. Geçmişten "sonsuzluk defteri" olarak söz eden Frankl (2007), birey öldüğünde bile yaşamının bütünlüğünün ve geçmişinin yaşamaya devam ettiğini belirtmiş ve "hiçlik tehdidi"ne yönelik olumlu bir bakış açısı sunmuştur.

Logoterapi'ye göre temel güdü doğrultusunda yaşamındaki anlamı arayan birey, bu anlamı farklı yollarla keşfedebilir. Frankl, üç farklı yol öne sürmüştür. Bunlar; bir eser oluşturmak, bir insanla etkileşmek ve kaçınılmaz acıya yönelik bir tavır geliştirmektir. Bununla birlikte Frankl'a (1992) göre, bireyin varoluşunu

çevreleyen acı, suçluluk ve ölümden oluşan trajik üçlü vardır. Bireyin bu üçlü karşısında benimsediği tutum önem taşır. Birey eğer acı, suçluluk ya da ölümlü inkâr eder ya da bastırırsa ontolojik potansiyelinde sapma meydana gelir; öte yandan trajik üçlü ile yüzleşirse nevrotik inkâr önlenmiş olur. Bu yönüyle Logoterapi bireyin korku ve kaygılarıyla olumlu bir şekilde yüz yüze gelmesine yardımcı olur (Kovacs, 1982).

Trajik üçlünün bir parçası olan ölümün, insanlar tarafından yanlış algılandığını öne süren Frankl, bu yanlış algıyı rüyadan uyandıran “alarm zili” metaforuyla açıklar. Alarm zili, rüyaya müdahale eden olumsuz bir uyaran olarak, ölüm ise yaşama müdahale eden ürkütücü bir şey olarak algılanır. Frankl, rüyayı sonlandıran alarmın bireyi gerçekliğe uyandırması gibi ölümün de benliğin, özün, asıl gerçekliğine uyandırdığını; ancak bunun fark edilemediğini ifade eder (Frankl, 2007). Ölümün düşmanca, ürkütücü ve yaşamı sonlandıran bir olgu olarak görülmesi ölüm kaygısına yol açar. Logoterapi, bireyin “Ölümün bir anlamı var mı? Ölümün nihai anlamı nedir? İnsan varlığı için ölümün temel önemi nedir?” gibi sorulara cevap bulmasına yardımcı olarak, ölümün insanın yaşamındaki anlam kaynağı olduğunu anlamasını sağlar (Kovacs, 1982). Frankl (1992), varoluşsal bir gerçek olan ölümün ya da hayatın geçiciliğinin bireyin daha sorumlu davranmasına katkıda bulunabileceğini, böylelikle ölümün, yaşamdaki sorumluluğu artırabileceğini ifade eder. Frankl’ın öne sürdüğü görüşler ölümün; yaşamın anlamını bulmaya ve bireyin kendi potansiyellerini gerçekleştirmeye katkı sağlayan bir olgu olarak görülmesinin önemini vurgular.

Varoluşçu Kuram’a katkıda bulunan başka bir isim de Rollo May’dir. Sınırların değerini ele alan May (1994), bilincin varoluşun ayırt edici özelliği olduğunu ve bu özelliğin sınırlar aracılığıyla geliştirildiğini belirtir. Bu sınırlardan en önemlisi ise ölümün kaçınılmazlığıdır. Ona göre ölüm; insanın sınırlı yönlerinden biri olmasına rağmen aynı zamanda üretkenliğin ve yaratıcılığın kaynağıdır. Birey, ölümle yüz yüze gelme cesareti geliştirdiğinde ya da bu yönde mücadele ettiğinde yaratıcılık doğar. İnsanlar bir yandan yaşamın güzelliklerini, diğer yandan bunların elinden kayıp gideceğini fark eder. Bu farkındalık, bireyde kaygıya neden olur; ancak May (1994), insan olmanın özünün bu paradoksta gizli olduğunu belirtir. Daha açık bir ifadeyle, ölüm bireyin yaratıcılığının, üretkenliğinin kaynağıdır ve insan ancak yaratıcı edimleriyle ölümünün ötesine geçebilir.

Varoluşçu Kuram'ın günümüzdeki önemli temsilcisi ise Irvin Yalom'dur. Ölüm kaygısını, bireyin "hiç ayrılmayan gölge"si olarak değerlendiren Yalom (2008), her bireyde bulunan bu kaygının, ilk psikopatoloji kaynağı olduğunu öne sürmüştür (Yalom, 2014). Dolayısıyla ortaya koyduğu çalışmalarda ölüm kaygısını yaşamın içindeki bütün problemlerin nedeni olarak değerlendirmiş ve nedeni belli olmayan her kaygının temelde ölüm kaygısı olduğunu ifade etmiştir (Yalom, 2008; 2009; 2014). Ölüm kaygısını yaşamın anlamı üzerinden açıklayan Yalom (2014), yaşam doyumunun az olmasının ölüm kaygısını artırdığını belirtir.

Sonuç olarak; Varoluşçu Kuram'da ölüm, önemli bir yere sahiptir. Bu bakış açısına göre ölüm; bireyin yaşamının anlamını bulabilmesini, yaşamına değer katabilmesini ve yaşamındaki anlam sorununa cevap bulabilmesini sağlar. Bu yönüyle bireyin "otantik" olabilmesi ya da "asıl gerçekliğini/özünü" fark edebilmesi, ölümle sağlıklı bir şekilde yüzleşebilmesine ve ölümün neden olduğu kaygı ile baş edebilmesine bağlıdır. Varoluşçu Kuram'ın bu görüşlerinin ölüm kaygısını azaltmaya ya da ölümün kabulüne yönelik çalışmalar açısından önemli olduğu söylenebilir.

Bilişsel kuram (Cognitive theory). Bilişsel Kuram, filozof Epiktetos'un görüşlerinden izler taşıyan ve psikoloji alanına ilk olarak Albert Ellis tarafından "Akılcı Duygusal Davranışçı Terapi" adıyla kazandırılan bir kuramdır. Temel görüşü, akılcı ve gerçeğe uygun olmayan inançların bireyde çeşitli problemlere yol açtığıdır. 1960'lı yıllarda Aaron Beck "Bilişsel Terapi" kuramını geliştirerek bu kuramın daha da gelişmesini sağlamıştır. 1980'li yıllarda ise birçok davranışçı terapistin Bilişsel Kuram'ı benimsemesiyle "Bilişsel Davranışçı Kuram" adını almıştır. Üç kuramsal yaklaşım da temelde bireylerin düşüncelerine ve algılarına odaklanır (Türkçapar, 2015).

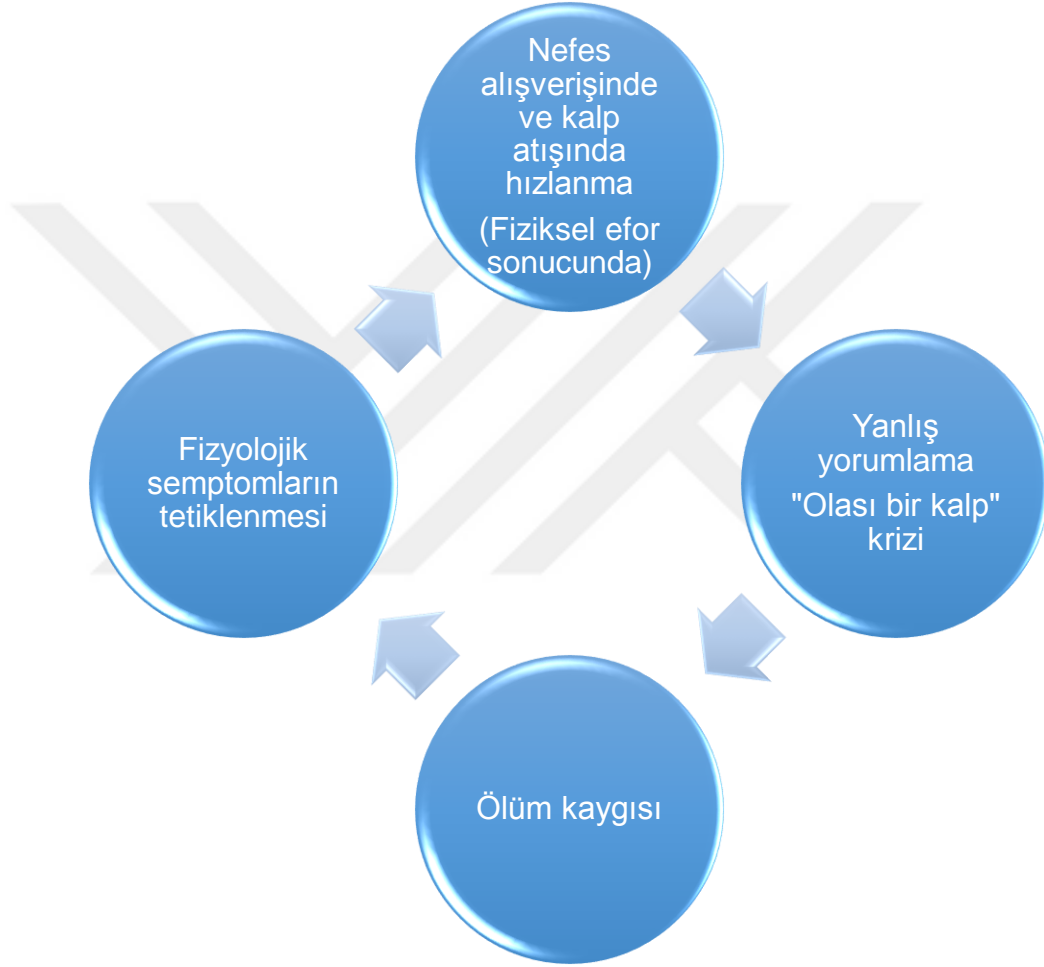
Bilişsel Kuram, ruh sağlığı alanında yaygın olarak kullanılır. Alanyazında obsesif kompulsif bozukluk, depresyon, öfke, anksiyete ve daha bir çok konuda Bilişsel Kuram'ın etkisinin kanıtlandığı çalışmalar mevcuttur (Butler, Chapman, Forman ve Beck, 2006; Fuller, Diguseppe, O'Leary, Fountain ve Lang, 2010; Hofmann ve Smits, 2008; Hyun, Nam ve Kang, 2006; Jacobsen ve Jim, 2008; Osborn, Demoncada ve Feuerstein, 2006; Öngider ve Baykara, 2015). Bunlara ek olarak, son zamanlarda ölüm kaygısının azaltılmasında kullanıldığı görülür (Furer ve Walker, 2008; Jani, Molaei, Jangi ve Pouresmali, 2014; Mirow, 2008).

Bilişsel Kuram'a göre, birey yaşadığı olay karşısında olayın kendisine yanıt vermez, aksine olaya yüklediği anlama, ya da zihninde oluşturduğu bilişsel tasarıma yanıt verir (Türkçapar, 2015). Bu nedenle Bilişsel Kuram'da, bireyin olay karşısındaki düşünceleri önemlidir. Düşünce bozukluklarının bütün psikolojik problemlerin temelinde yattığı yönündeki temel varsayım da bu önemi gösterir (Leahy, 2015). Bu nedenle, kaygı, öfke gibi hoş olmayan bir duygu yaşandığında bireyin bu duyguyu yaşamadan önce aklından neler geçtiği, hangi düşüncelere kapıldığı, bir diğer ifadeyle "otomatik düşünce"lerin neler olduğu üzerinde durulur. Bu düşünceler, çocukluktan itibaren süregelen hatalı öğrenmelerden kaynaklanır ve gerçeğin çarpıtılması üzerine temellenir. Dolayısıyla, duygusal problemlere müdahale edilirken düşünceler üzerinde çalışılır. Bu aşamada bireyin düşüncelerinde var olan çarpıklık fark ettirilir ve bunun duygularla ilişkisi ele alınır. Daha sonra problem olan duyguya yol açan düşünceler, bilişsel olarak yeniden yapılandırılır (Beck, 2005; Riskind, 2015).

Bilişsel Kuram'da ölüm kaygısı, diğer kaygı problemleri gibi ele alınır (Furer ve Walker, 2008). Dolayısıyla Bilişsel Kuram'ın ölüm kaygısına bakışının anlaşılabilirliği için kaygının bu kuramda nasıl değerlendirildiğinin bilinmesi önem taşır. Tehlike karşısında doğal olarak ortaya çıkan kaygı, tıpkı bir alarm sistemi gibi çalışır ve bireyi korur. Öte yandan kaygı, yaşamı sekteye uğratan, bireyin davranışlarını olumsuz etkileyen bir bozukluk haline de dönüşebilir (Riskind, 2015). Kaygının bu dönüşümü, bireyin tehlikeye yüklediği anlamla yakından ilişkilidir. Kaygı yaşayan birey; kişisel gücüne, ailesine, malına veya değer verdiği diğer şeylere bir tehlikenin yönelmiş olduğunu hisseder. Bireyin yaşadığı kaygı düzeyi, tehlikeye ilişkin yaptığı değerlendirmeye bağlıdır. Birey eğer tehlikeyi uzaklaştırabileceğini ya da onunla baş edebileceğini düşünürse düşük düzeyde kaygı yaşar. Diğer taraftan tehlikenin yakınında olduğu, gelme olasılığının yüksek olduğu ya da zararının büyük olabileceğini düşünürse kaygı düzeyi yüksek olur. Buna ek olarak, tehlikenin geleceği zamanın belirsizliği bu kaygıyı daha da artırır. Bu yönüyle kaygı, "şu an"dan daha çok geleceğe dönük hissedilen bir duygudur (Beck, 2005).

Bilişsel Kuram'a göre; kaygının oluşumunda kısır bir döngü söz konusudur. Yanlış yorumlanan bir uyaran sonucunda telaşlanan birey, önemli bir problemle/tehlikeyle karşı karşıya kaldığını ve bu durumun daha önemli başka problemlere yol açacağını düşünmeye başlar. Bunun sonucunda ölüm korkusu

yaşar. Bu korku bireyin fizyolojik semptomlarını tetikleyerek tekrar başa döner. Bunun karşısında birey, hissettiği tehlikenin gerçek olduğunu ve bunun felaketle sonuçlanma olasılığının oldukça yüksek olduğunu düşünür (Beck ve Emery, 2015). Görüldüğü gibi birey, algıladığı tehlike üzerinde durur ve bunu tahlil eder. Beck (2005) bu tahlil sürecinin kaygı ürettiğine dikkat çeker. Şekil 2’de nefes alışverişinde hızlanma ile başlayan sürecin kısır döngü halinde ölüm kaygısına nasıl dönüştüğüne yer verilmiştir.

Şekil 2. Kaygıya ilişkin kısır döngü (Beck ve Emery, 2015).

Yukarıdaki şekilde görüldüğü gibi bireyin bilişsel süreci kaygının oluşması ve düzeyinin artmasında kilit bir role sahiptir. Beck ve Emery (2015) “anksiyete dalgası” olarak tanımladığı bu duruma, refleksiş gibi ortaya çıkan otomatik düşüncelerin yol açtığını belirtir. Bu nedenle Bilişsel Kuram’a dayalı olarak, kaygı problemi olan bireylerle çalışırken kaygıya neden olan düşünceleri tanımlamak, tehdit edici otomatik düşünceleri ele almak, çarpıtılmış düşüncelere neden olan uyumsuz şemaları ve inançları bireye fark ettirmek önem taşır (Riskind, 2015). Bu kurama

göre bireydeki iyileşme, daha realist ve uyumlu düşünme öğrenildiğinde gerçekleşir (Köroğlu, 2017). Nitekim Furer ve Walker (2008), Bilişsel Davranışçı Kuram'a dayalı olarak hazırladıkları ölüm kaygısıyla başa çıkma programında; ölüm kaygısıyla yüz yüze gelmeye ilişkin bilişsel açıklamalar, aşırı kontrol ve güvenlik davranışlarının azaltılması, maruz bırakma, bilişsel yeniden değerlendirmeyi içeren tekniklere yer vermişlerdir.

Bilişsel Kuram'a göre; kaygı yaşayan bireylerin büyük bir bölümü, ölüme yönelik endişe duyar ve sık sık öldüklerine dair düşüncelere kapılırlar (Beck, 2005). Bunun yanı sıra, sağlık kaygısı yaşayan bireylerin temelde ölüm kaygısı yaşadığı ve diğer kaygı bozukluklarında da ölüm kaygısının önemli bir rolünün olduğu öne sürülür (Furer ve Walker, 2008). Şekil 2'de de açıkça görüldüğü gibi; küçük bir fizyolojik belirtiyi başlayan reaksiyon zinciri, ölüme yönelik kaygıya dek uzanır. Bu süreçte bireyin ölümü "olumsuz" olarak algılaması, bir tükenme olarak değerlendirmesi kaygının oluşumunda; ölümün geleceği zamanın belirsizliği ise kaygının artışında önemli bir role sahiptir. Öte yandan intihar eğilimli veya depresif bireyler ölümü "acıdan kaçılacak bir durum" olarak görürler. Beck (2005), ölüm karşısında yaşanan kaygı ve ölümü isteme gibi birbirine zıt olan durumu ölüme yönelik düşüncelerin olumlu ya da olumsuz olması ile açıklar. Özetle, bu kurama göre bireyin olumsuz düşünceleri ölüm kaygısını ve bu kaygının şiddetini etkiler.

Dehşet yönetimi kuramı (Terror management theory). Dehşet Yönetimi Kuramı, Amerikalı kültürel antropolog Ernest Becker'ın öne sürdüğü görüşlerden etkilenerek ortaya çıkan ve ölüm kaygısını ele alan bir kuramdır (Greenberg, Pyszczynski ve Solomon, 1986). Becker (1975), "Ölümü İnkâr" adlı eserinde insanlığı harekete geçiren temel durumun "ölümün dehşeti" olduğunu öne sürmüştür. Bu görüşten yola çıkan Dehşet Yönetimi Kuramı, insanlık için ölümün dehşet verici bir şey olduğunu ve bu dehşetle başa çıkmak için bireylerin ne gibi savunmalar kullandığını psikolojik, sosyal ve kültürel açılardan açıklığa kavuşturmaya çalışır (Greenberg, Solomon ve Pyszczynski, 1997; Mikulincer, Florian ve Hirschberger 2003; Singh, Singh ve Nizamie, 2003).

Kuramı öne süren araştırmacıların deneysel sosyal psikoloji alanında çalışmaları ve dolayısıyla Becker'in fikirlerini sosyal, bilişsel, klinik ve gelişimsel psikolojideki deneysel laboratuarlardan çıkan fikirlerle birleştirmeleri (Pyszczynski, 2004), kuramı ampirik yönden zenginleştirmiştir. Alan yazında, kuramın öne

sürdüğü hipotezleri destekleyen çalışmalar mevcuttur (Cihan, 2013; Dalda, 2011; Dechesne, Greenberg, Arndt ve Schimel, 2000; Dechesne, Janssen ve van Knippenberg, 2000; Harmon-Jones vd., 1997; Kökdemir ve Yeniçeri, 2010).

Hayatta kalmayı isteyen birey, sahip olduğu entelektüel yetenekleri sayesinde bu isteğini gerçekleştirmek için çok çeşitli yollar bulmuştur. Ancak sahip olduğu entelektüel yetenekler, aynı zamanda bireyin ölümün kaçınılmazlığını ve geleceği zamanın belirsizliğini fark etmesine yol açmıştır. Bu noktada, birey bir yandan yaşamda kalma isteği taşıırken; öte yandan ölümün kaçınılmazlığının da farkındadır. Dehşet Yönetimi Kuramı'na göre; bireyin isteği ile var olan gerçeklik karşısında bir çatışma ortaya çıkar ve bu durum, dehşet duygusuna yol açar. İnsanların ve hayvanların da en temel ayrımı burada başlar çünkü insan, hayvanlardan farklı olarak bir bilince sahiptir, bu bilinç ile korktuğu şeyin ne olduğunu ve bu gerçeklikten kaçış olmadığını fark eder (Pyszczynski, 2004).

Dehşet duygusu ve ölüm kaygısı karşısında birey, bu duygularla nasıl baş edebileceği yönünde bir arayışa girer. Kurama göre, ölüm kaygısıyla bilinçli ve bilindsiz olmak üzere iki farklı düzeyde baş etmeye çalışılır. Bilinç düzeyinde gerçekleşen savunma yakınsak (proximal), bilindsiz düzeyde gerçekleşen savunma ise ıraksak (distal) olarak adlandırılmıştır. Bu iki savunmanın ortaya çıkış süreci önem taşır. Birey öncelikle, yakınsak savunmalarla ölümü bilincinden ve odağından uzaklaştırmaya çalışır. Yakınsak savunmalar sayesinde ölümle ilgili düşünce bilinçten kaybolduğu halde tehdit edici düşüncelerin varlığı fark edildiğinde ise ıraksak savunmalar devreye girer (Greenberg vd., 2000).

Yakınsak savunmalar, ölümle ilgili düşüncelerin dikkatten uzaklaştırılması, bastırılması veya ölüm sorununun ötelenerek uzak geleceğe itilmesini içerir. Bastırma ve mantığa bürünme mekanizmalarıyla yapılır (Greenberg vd., 2000). Bilinçli ölüm farkındalığına yönelik olarak gerçekleşen yakınsak düzeydeki bir savunmanın tutarlı ve rasyonel olması önem taşır. Örneğin birey, çok fazla egzersiz yaptığını, sigara içmediğini, nispeten düşük kolesterol seviyesine sahip olduğunu kendisine hatırlatarak ölümü uzak bir geleceğe öteleyebilir, ya da birey ciddi bir kaza görüntüsünü geçtikten hemen sonra radyoyu açarak dikkatini başka yöne kaydırarak ölümü bilincinden kovabilir. Bu savunmada ölümü acil bir sorun gibi görmemek ve soyutlama düzeyinde etkisiz bırakmak söz konusudur (Pyszczynski, Greenberg ve Solomon, 1999).

Ölümün basitçe ortadan kaldırılamayacak kadar önemli, kaçınılmaz ve zamanının belirsiz olması; ölümü uzak bir tarihe öteleyen, dikkati dağıtan, inkârı içeren savunmaları yetersiz bırakır. Bu nedenle yakınsak savunmalar, bireyin ölüm kaygısıyla baş etmesinde tek başına yeterli değildir (Greenberg, Pyszczynski, Solomon, Simon, ve Breus, 1994). Bu durumda bir diğer savunma mekanizması olan ıraksak savunmalar devreye girerek bireyin ölümün verdiği dehşet ile baş etmesine imkân tanır. Birey yakınsak savunma ile ölüme yönelik düşüncelerini bilinçten uzaklaştırmasına rağmen bu düşünceler bireyi tehdit etmeye devam ederse ıraksak savunma kullanılır. Dolayısıyla ıraksak savunmalar, ölümle ilgili bilinçdışı düşüncelere yönelik olarak kullanılır (Greenberg vd., 2000; Pyszczynski, Greenberg ve Solomon, 1999).

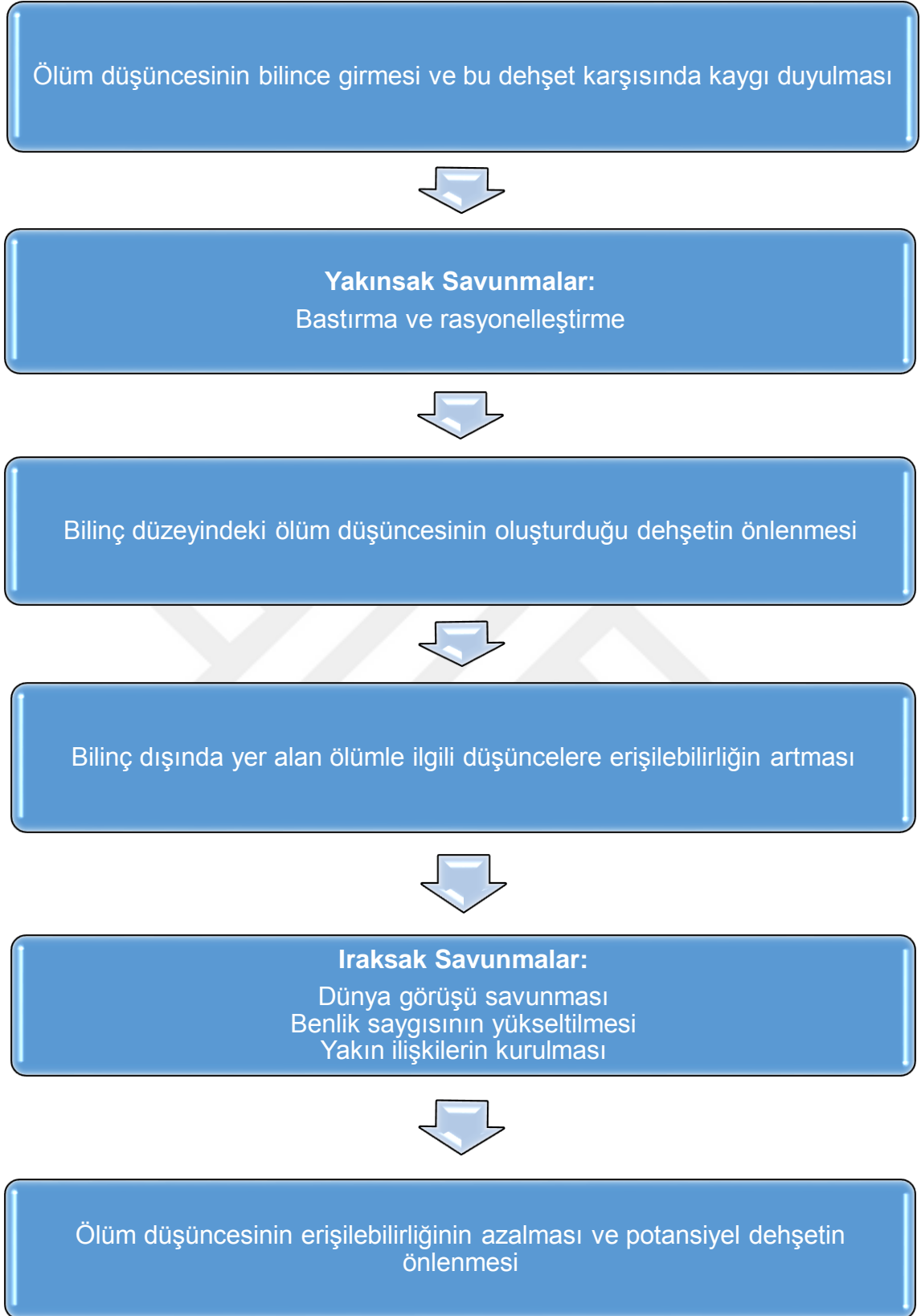
Dehşet Yönetimi Kuramı'nda, ıraksak savunmada kullanılan çift bileşenli bir yapı olduğu öne sürülür. Bunlar; benlik saygısı ve kültürel dünya görüşüdür (Greenberg, Solomon ve Pyszczynski, 1997; Greenberg vd., 2000; Pyszczynski, Greenberg ve Solomon, 1999; Solomon, Greenberg ve Pyszczynski, 1991). Son zamanlarda bu iki bileşene yakın ilişkiler de eklenmiş, bu sayede üç bileşenli yapı ortaya konmuştur (Florian, Mikulincer ve Hirschberger, 2002; Taubman-Ben-Ari, Findler ve Mikulincer, 2002). Bunlar, ıraksak düzeyde bireyin ölüm düşüncelerini aşmalarını sağlar ve kaygıya ilişkin tampon işlevi görür. Bir diğer ifadeyle, bu yapılar bireyi ölüm dehşetine karşı koruma görevi üstlenirler (Greenberg, Pyszczynski, ve Solomon, 1986; Mikulincer, Florian ve Hirschberger 2003; Pyszczynski vd., 2004).

Birey, yaşam içerisinde karşılaştığı dehşetten kurtulabilmek için "değerlilik" duygusuna ihtiyaç duyar. Bu noktada benlik saygısı, bireyin kendisini evrende değerli bir katılımcı olarak görmesini sağlar. Bu nedenle birey, benlik saygısını tehdit edebilecek kaygı, utanç, aşağılama gibi olumsuz duyguları en aza indirmek için davranışlarını değiştirme yoluna gider (Greenberg, Pyszczynski ve Solomon, 1986). Benlik saygısının yüksek olması, bireyi kültürleri tarafından korunduğu ve kültürlerinin bir örneği olduğunu düşündürerek ölüm kaygısından korur (Mikulincer, Florian ve Hirschberger, 2003). Diğer taraftan Dehşet Yönetimi kuramcıları, benlik saygısı konusunda önemli bir noktaya dikkat çekerler. Benlik saygısı, içinde bulunulan kültürel yapıdan da etkilendiği için bireyi çok çeşitli sosyal davranışlara sevk eder. Onbir Eylül saldırısı bunlardan biri olarak gösterilir. Bu nedenle benlik

saygısı pozitif bir yapı olarak değil nötr bir yapı olarak değerlendirilir (Pyszczynski vd., 2004).

Bir diğer iraksak savunma şekli, kültürel dünya görüşü inancıdır. Sembolik ölümsüzlüğün vaat edilmesi yoluyla ölüm kaygısı azaltılır. Bu vaat, bireylerin aile, ulus, meslek, etnik gruplar gibi daha büyük grupların anlamlı bir üyesi haline gelmesiyle gerçekleşir. Birey ölse bile aile, ulus ya da etnik gruplar kalmaya devam eder. Bu sayede sembolik ölümsüzlük elde edilir (Pyszczynski vd., 2004). Bunun yanı sıra kültürel dünya görüşü, bireye bir düzen ve değer standartları sunarak ve anlam inşa ederek ölüm aşkını vaat eder. Bir başka ifadeyle, kültürel dünya görüşü takvimler ve saatler aracılığıyla insan algılarını organize eder, “Yaşamın amacı nedir?”, “Dünya nasıl başladı?” gibi kozmolojik sorulara cevap bularak bireye evrenin istikrarlı, düzenli ve anlamlı olduğunu gösterir (Greenberg, Solomon ve Pyszczynski, 1997).

Ölüm kaygısının bilince yaklaşmasını engelleyen bir diğer yapı ise “yakın ilişkiler”dir (Mikulincer, Florian, Birnbaum ve Mashlikovitz, 2002; Mikulincer, Florian ve Hirschberger 2003; Taubman-Ben-Ari, Findler ve Mikulincer, 2002). Yakın ilişkilerin bireyin yaşamında çeşitli işlevleri vardır. Bunlardan en belirgin olanı, cinsel eylemler için çerçeve sağlayarak üreme fırsatını artırmasıdır. Bir diğer işlevi, çevreyi keşfetme yeteneğini artırarak hayatta kalma olasılığını artırmasıdır. Ayrıca yakın ilişki kurmak, birey için önemli bir benlik kaynağı olarak kabul edilir ve benlik saygısının artmasında da rolü vardır. Bu nedenle; ölüme yönelik hatırlatıcıların olması, bireyi yakın ilişkiler kurma ve bu ilişkileri sürdürme motivasyonlarını artırır. Bununla birlikte, yakın ilişkilerin sürdürülmesi ölüm dehşetine karşı sembolik bir kalkan olur ve böylelikle bireyin ölüm farkındalığının azalmasına yardımcı olur. Dolayısıyla yakın ilişkilerin kopması ölüm farkındalığını artırıcı bir etkiye sahiptir (Mikulincer, Florian, Birnbaum ve Mashlikovitz, 2002; Mikulincer, Florian ve Hirschberger 2003). Görüldüğü gibi, üç psikolojik mekanizma aracılığıyla bilinç dışı ölüm düşüncesinin bilince yaklaşması engellenir ve ölümün verdiği dehşet aşılmaya çalışılır. Aşağıda Dehşet Yönetimi Kuramı'nın ölüm kaygısını nasıl ele aldığını özetleyen şekle yer verilmiştir.

Şekil 3. Dehşet Yönetimi Kuramı'na göre ölüm kaygısıyla baş etme süreci (*Mikulincer, Florian ve Hirschberger 2003; Pyszczynski, Greenberg ve Solomon, 1999).

Özetle, Dehşet Yönetimi Kuramı'nda; bireyin ölüm farkındalığından doğan dehşet ile nasıl başa çıktığına yönelik psikolojik ve kültürel açıklamalar sunulmuştur. Ölüm kaygısının sadece bilinçli savunma mekanizmalarıyla yönetilemeyeceğinin savunulduğu kuramda, hem bilinçli ölüm farkındalığı hem de ölümle ilgili bilinç dışı düşüncelerle nasıl baş edildiğine yönelik iki farklı düzeyde gerçekleşen baş etme yöntemi ortaya konmuştur. Bu kuram ölüm kaygısını ele alan diğer kuramlardan farklı olarak kültürü vurgulamıştır.

Ölüm Kaygısını Etkileyen Değişkenler

Her bireyde farklı düzeylerde var olduğu öne sürülen ölüm kaygısını etkileyen çeşitli değişkenler vardır. Aşağıda ölüm kaygısını etkileyen değişkenlerden cinsiyet, yaş, dindarlık, kişisel yaşantılar ve diğer ilişkili değişkenlerle ilgili açıklamalara yer verilmiştir.

Cinsiyet. Alan yazın incelendiğinde, ölüm kaygısı ve cinsiyet arasındaki ilişki ile ilgili birbirinden farklı sonuçların olduğu görülür. Bazı çalışmaların bulgularına göre kadınların erkeklerinkine göre ölüm kaygısı düzeyleri daha yüksektir (Abdel-Khalek, 2005b; Akça ve Köse, 2008; Amjad, 2014; Chuin ve Choo, 2009; Cotter, 2003; Dattel ve Neimeyer, 1990; Davis, Bremer, Anderson, ve Tramill, 1983; Drinkwater, 2016; Ellis, Wahab ve Ratnasingan, 2013; Ertufan, 2000; Ertufan, 2008; Gashi, 2011; Harding, Flannelly, Weaver ve Costa, 2005; Keller, Sherry ve Piotrowski, 1984; Madnawat ve Kachhawa, 2007; Rasmussen ve Johnson, 1994; Robah, 2017; Schumaker, Barraclough ve Vagg, 1988; Suhail ve Akram, 2002; Tang, Wu ve Yan, 2002; Thabet ve Abdalla, 2018; Ziapour, Dusti ve Abbasi-Asfajir, 2014). Bazı araştırma sonuçlarına göre ise, erkeklerin ölüm kaygısı düzeyleri kadınlarinkine göre daha yüksektir (Cole, 1979; Halıcı Kurtulan ve Kararımak, 2016). Öte yandan ölüm kaygısı ve cinsiyet arasında anlamlı bir ilişki olmadığını ortaya koyan çalışmalar da bulunur (Assari ve Lankarani, 2016; Conte, Weiner ve Plutchik, 1982; Erdoğan ve Özkan, 2007; Mudau, 2012).

Cinsiyet ile ilgili farklı bulgular olmasına rağmen, kadınların ölüm kaygısı düzeyinin erkeklere göre daha yüksek olduğunu gösteren araştırma bulguları dikkate değer bir şekilde fazladır. Bu durum araştırmacıları cinsiyetler arasındaki farklılığı açıklamaya yöneltmiştir. Konuyla ilgili çeşitli görüşler vardır. Bunlardan ilki, toplumsal cinsiyete ilişkindir. Kadınlar toplumda özellikle savunmasızlık ve kırılganlığı içeren duyguları daha kolay ifade edebilirken; erkekler bu tür duygularını

ifade etme konusunda toplum tarafından engellenebilirler. Bu durum ölüm kaygısını ifade ederken de kendini gösterir (Abdel-Khalek, 2005b; Singh, Singh ve Nizamie, 2003). Ancak Dattel ve Neimeyer (1990) ölüm kaygısındaki cinsiyet farklılıklarını inceledikleri çalışmada; kendini ifade etme ve sosyal beğenirlik konusundaki potansiyel cinsiyet farklarını istatistiksel olarak kontrol altına almalarına rağmen, kadınların ölüm kaygısının erkeklerden daha yüksek olduğu sonucuna ulaşmışlardır. Bu nedenle, duygusal ifadelerdeki genel cinsiyet farklılıklarının ölüm kaygısı düzeyini açıklamakta yeterli olmadığına ve bu konunun daha fazla çalışmayı hak ettiğine dikkat çekmişlerdir. Bununla birlikte, erkeklerin toplum tarafından başarı elde etmeye teşvik edilmesi, her iki cinsiyetin ölümü farklı anlamlandırmalarına ve dolayısıyla farklı düzeylerde kaygı yaşamalarına neden olabileceği belirtilmiştir (Schumaker Barraclough ve Vagg, 1988).

Kadınların ve erkeklerin kaygılarını ifade etme biçimlerindeki farklılık, ölüm kaygısındaki cinsiyet farklılığına sunulan bir diğer açıklamadır. Buna göre kadınlar kaygılarını daha çok sözlü ifade ederken; erkekler sözsüz ifade etme eğilimindedirler. Bir diğer ifadeyle, ölüm kaygısı düzeyindeki farklılıklar cinsiyetler arasındaki dili kullanım farklılığından kaynaklanmış olabilir (Assari ve Lankarani, 2016). Templer, Lester ve Ruff (1974), cinsiyet farklılığını ölüm kaygısının “kadınsı” bir olgu olması ile açıklamıştır. Chuin ve Choo (2009), ölüm kaygısının erkeklerde daha düşük düzeyde olmasının onların kaygı yaşamadıkları anlamına gelmediğini; aksine yaşanan kaygıyı bastırdıklarını ya da inkâr ettiklerini söylemişlerdir. Keller, Sherry ve Piotrowski (1984) erkeklerin ölüme karşı savunmasızlığı kabul etmekte isteksiz olabileceklerine dikkat çekmiştir. Ziapour, Dusti ve Abbasi-Asfajir (2014) ise kadınların erkeklere göre daha heyecanlı olmaları ve duygusal olarak daha inişli çıkışlı olmalarının, endişe uyandıran sorunlara ve korkuya neden olan nesnelere adlarına daha fazla tepki göstermelerine neden olacağını ifade ederler. Bu nedenle kadınların erkeklere göre daha fazla ölüm kaygısı yaşamalarını olağan ve haklı bir durum olarak görürler.

Kadın ve erkeklerdeki ölüm kaygısı düzeylerinin farklılığını denetim odağı ile açıklayan araştırmacılar da vardır. Kadınların kendi yaşamları üzerinde daha az denetim duygusuna sahip olmalarının, daha yüksek düzeyde ölüm kaygısı yaşamalarına neden olabileceği ifade edilmiştir (Dattel ve Neimeyer, 1990; Keller, Sherry ve Piotrowski, 1984; Russac, Gatliff, Reece ve Spottswood 2007).

Bu konudaki son görüş ise ölçme araçlarının özellikleriyle ilişkilidir. Ölçme araçlarına ilişkin maddelerin duygu odaklı ya da bilişsel odaklı olmasının cinsiyetler arasında farklı sonuçların ortaya çıkmasına neden olabileceği belirtilmiştir. Suhail ve Akram (2002), çalışmalarında katılımcılara Templer Ölüm Anksiyetesi Ölçeği ile Collet Lester Ölüm Korkusu Ölçeği'ni uygulamışlardır. Her iki ölçekten elde edilen puanlara göre, kadınların ölüm kaygısının erkeklere göre daha yüksek olduğu; ancak Collet Lester Ölüm Korkusu Ölçeği'nde cinsiyet farkının daha belirgin olduğu görülmüştür. Bir başka çalışmada (Dattel ve Neimeyer, 1990) ise katılımcılara Ölüm Kaygısı Ölçeği ve Tehdit İndeksi uygulanmıştır. Kadınların erkeklere göre ölüm kaygısının (Ölüm Kaygısı Ölçeği puanlarına göre) daha yüksek düzeyde olduğu; ancak Tehdit İndeksi puanları açısından cinsiyetler arasında anlamlı bir farklılık görülmediği rapor edilmiştir. Sonuç olarak, kullanılan ölçme aracının içerdiği maddelere göre cinsiyetler arasında farklı sonuçlar elde edilmiştir.

Cinsiyet ve ölüm kaygısı arasındaki ilişkiye etki eden aracı değişkenler de araştırılmıştır. Çalışmaya 409 üniversite öğrencisi katılmıştır. Drinkwater (2016), suç korkusunun ölüm kaygısını anlamlı bir şekilde yordadığı ve cinsiyet ile ölüm kaygısı arasındaki ilişkiye tamamen aracılık ettiği sonucuna ulaşmıştır. Cinsiyet ile ölüm kaygısı arasındaki ilişkide suç korkusundan kaynaklanan değişkenlik kontrol altına alındığında, cinsiyetin artık ölüm kaygısının önemli bir yordayıcısı olmadığı sonucuna ulaşılmıştır. Cinsel saldırı, fiziksel saldırı, cinayet vb. suç korkusu daha fazla olan bireylerin daha fazla ölüm kaygısı yaşayacağı sonucuna varılmıştır. Bu ilişki, daha fazla suç korkusu olan bireylerin gerçek veya hayal edilmiş, potansiyel mağduriyetten daha çok haberdar olacağı ve bunun da ölüm kaygısını artıracığı şeklinde açıklanır (Drinkwater, 2016).

Yukarıda ele alınan araştırma sonuçlarından da anlaşılacağı gibi cinsiyet ve ölüm kaygısı arasındaki ilişkiyi açıklayan birçok görüş vardır. Özellikle kadınların ölüm kaygısının erkeklere göre daha yüksek olmasına yönelik açıklamaların, araştırmacıların bakış açılarına göre farklılık gösterdiği söylenebilir.

Yaş. Analitik psikolojinin kurucusu Jung, ölüm olgusuyla yakından ilgilenmiştir. Jung (2016), ölüm düşüncelerinin yaş ilerledikçe şaşırtıcı derecede arttığını ve dolayısıyla yaşlı insanın kendisini ölüme hazırladığını belirtir.

Ölüm kaygısı ve yaş arasındaki ilişki konusunda alan yazında çok çeşitli tartışmalar vardır. Bazı çalışmalara göre bu iki değişken arasında anlamlı bir ilişki

bulunmamıştır (Chuin ve Choo 2009; Conte, Weiner ve Plutchik, 1982; Dadfar, Lester ve Bahrami, 2016; Kimter ve Köftegöl, 2017; Öztürk, Karakuş ve Tamam, 2011; Yüksel, Güneş ve Akdağ, 2017). Bazı çalışmalarda ise gençlerin ölüm kaygısının yaşlılara göre daha yüksek olduğu bulunmuştur (Amjad, 2014; DePaola, Griffin, Young ve Niemeyer, 2003; Gesser, Wong ve Reker, 1988; Mudau, 2012; Robah, 2017; Stevens, Cooper ve Thomas, 1980). Diğer taraftan sayıca az da olsa yaşlıların ölüm kaygısının gençlere göre daha yüksek olduğunu gösteren araştırmalar da (Erdoğan ve Özkan, 2007; Madnawat ve Kachhawa, 2007; Suhail ve Akram, 2002) mevcuttur. Yaşlılar ve gençler arasında ortaya çıkan farklar, bu çalışmaların örneklemelerinin genellikle çok yaşlılara, emeklilere veya hasta olanlara dayandırılmasıyla açıklanmıştır (Chuin ve Choo, 2009).

Yukarıdaki bulgulara ek olarak, yaş ve ölüm kaygısı arasındaki ilişkinin ölüm kaygısı türlerine göre değiştiği yönünde araştırma bulgusu vardır. Galt ve Hayslip'in (1998) araştırması bu konuda örnek gösterilebilir. Çalışmada ölüm kaygısı, açık ve gizli boyutlarıyla ele alınmıştır. Bulgulara göre, genç yetişkinlerin gizli ölüm kaygıları yaşlılara göre daha yüksek, yaşlı yetişkinlerin ise açık ölüm kaygıları gençlere göre daha yüksektir.

Ölüm kaygısı ile yaş arasında anlamlı ilişki olduğunu ortaya koyan araştırma bulguları "Ölüm kaygısı ve yaş arasındaki ilişki doğrusal mıdır eğrisel mi?" sorusunu gündeme getirmiştir. Russac, Gatliff, Reece ve Spottswood'un (2007) yürüttükleri araştırmada bu sorunun cevabını aramışlardır. Yaşları 18-87 arasında değişen 304 erkek ve kadının katıldığı çalışmada; ölüm kaygısının, hem erkeklerde hem de kadınlarda 20'li yaşlarda zirveye çıktığı, bununla birlikte kadınların ölüm kaygılarının 50'li yaşlarda ikinci bir artış gösterdiği, 60 yaşına gelindiğinde, hem erkekler hem de kadınlar için ölüm kaygısının eşit derecede ve düşük düzeyde olduğu görülmüştür. Bir diğer ifadeyle, ölüm kaygısı 20'li yaşlarda hem erkekler hem de kadınlar arasında doruğa ulaşsa da, bundan sonraki düşüşler cinsiyete özgü farklı yolları takip etmiştir (Russac, Gatliff, Reece ve Spottswood, 2007). Bir başka araştırmada 18-87 yaş aralığındaki bireylerden oluşan örneklem genç yetişkinlikten yaşlılığa farklı gruplara ayrılmıştır. Çalışma sonucunda orta yaş (38-44 yaş) ve geç orta yaştaki (45-59 yaş) katılımcıların kendilerinden daha genç (18-37 yaş) ve kendilerinden daha yaşlı (60-87 yaş) olanlara göre anlamlı derecede daha az ölüm kaygısı yaşadıkları görülmüştür. Başka bir deyişle, genç ve yaşlı olanların orta yaş ve geç orta yaştaki

bireylere göre ölüm kaygıları anlamlı derecede daha yüksektir (Keller, Sherry ve Piotrowski, 1984). Görüldüğü gibi gençlikte yüksek olan ölüm kaygısı orta yaşta düşüş göstermiş; ancak yaşlılıkta tekrar yükselmiştir.

Suhail ve Akram (2002), yaş ve ölüm kaygısı arasındaki ilişkiyi araştırdıkları çalışmalarında, yaşlı erkeklerin ve yaşlı kadınların ölüm kaygısı puanları arasında anlamlı bir farkın olmadığı; genç erkeklerin genç kadınlara göre daha az ölüm kaygısı puanlarına sahip olduğu sonucuna ulaşmışlardır. Bir diğer ifadeyle, ölüm kaygısı ve yaş arasındaki ilişki; cinsiyet değişkeniyle birlikte ele alındığında, aynı yaşlardaki kadınların ve erkeklerin kaygı düzeylerinin de değişiklik gösterdiği görülür.

Alan yazında yaş ve ölüm kaygısı arasındaki ilişkiye yönelik çeşitli açıklamalar vardır. Yaşlıların ölüm kaygısının gençlere göre daha düşük düzeyde olması, yaş ilerledikçe aşamalı bir şekilde ölümün kabul edilmesi (Keller, Sherry ve Piotrowski, 1984; Singh, Singh ve Nizamie, 2003) ve sosyal izolasyon, maddi endişe, yaşa bağlı olarak artan fiziksel problemler nedeniyle yaşam korkusunun ölüm korkusundan daha fazla olması ile açıklanmıştır (Singh, Singh ve Nizamie, 2003). Bir diğer perspektif olan ölüm kaygısının yaşlılara göre gençlerde (20'li yaşlarda) daha yüksek düzeyde görülmesi ise, bu yaştaki bireylerin üreme yeteneklerinin doruğunda olması ile ilişkilendirilmiştir. Daha açık bir ifadeyle, gençlerdeki yüksek düzeydeki ölüm kaygısı, çocuk sahibi olma, çocuklarını yetiştirme ve onlar üzerindeki etkilerini kaybetmeye yönelik, "Bana bir şey olursa çocuklara ne olur?" gibi bir endişenin ifadesi olarak görülmüştür (Russac, Gatliff, Reece ve Spottswood, 2007). Göka'ya (2010) göre, gençlerin yaşlılara göre daha fazla ölüm kaygısı yaşamalarının nedeni; yapacak işlerinin çok olması ve henüz ulaşamamış hedeflerinin olmasıdır.

Sonuç olarak, gençlerin ölüm kaygısının daha fazla olduğu birçok araştırma bulgusu ile ortaya konmuştur. Bununla birlikte yaş ve ölüm kaygısı arasında tam bir doğrusal ilişkinin olmadığı, bunun yerine cinsiyete bağlı farklılıklar olmakla birlikte eğrisel bir ilişkinin olduğu söylenebilir.

Dindarlık. Ölüm olgusuyla yakından ilgilenen Jung aynı zamanda din konusunda da çeşitli görüşler öne sürmüştür. Jung'a (1966) göre din insan aklının en eski ve en yaygın uğraşlarından biridir. Bu nedenle Jung, insanın psikolojik

yapısını ele alan her psikoloji dalının dini; toplumsal ve tarihsel bir yapı olmanın da ötesinde kişisel bir ilgi alanı olarak ele almasının önemini vurgular.

Yaş ve cinsiyet değişkenlerinde olduğu gibi dindarlık ve ölüm kaygısı arasında da farklı sonuçlara ulaşan araştırmalar vardır. Bazı araştırmalarda dindarlık düzeyi ile ölüm kaygısı arasında negatif bir ilişki ortaya konmuştur (Al-Sabwah ve Abdel-Khalek, 2006; Amjad, 2014; Gashi, 2011; Harding, Flannelly, Weaver ve Costa, 2005; Suhail ve Akram, 2002). Diğer bazı araştırmalarda ise pozitif yönde bir ilişki belirlenmiştir (Dağlı, 2010; Ellis, Wahab ve Ratnasingan, 2013; Kimter ve Köftegöl, 2017). Diğer taraftan dindarlık ve ölüm kaygısı arasında anlamlı bir ilişki olmadığını ortaya koyan araştırmalar da (Ertufan, 2000; Ertufan, 2008; Halıcı-Kurtulan ve Kararımak, 2016; Rasmussen ve Johnson, 1994) vardır. Ayrıca alan yazında dindarlık ve ölüm kaygısı arasında eğrisel ilişki olduğunu ortaya koyan araştırmalara (Downey, 1984; McMordie, 1981) rastlanmıştır. Bir dine bağlı olanlarla olmayanların karşılaştırıldığı çalışmada ise anlamlı bir ilişki olmadığı görülmüştür (Chuin ve Choo, 2009).

Araştırma bulgularından da görüleceği üzere din(darlık) ve ölüm kaygısı arasındaki ilişki konusunda farklı sonuçlar elde edilmiştir. Singh, Singh ve Nizamie (2003), bunu dinin kültürel tarih, bireysel geçmiş ve durum bağlamı gibi çok çeşitli faktörlerle etkileşime giren bir olgu olmasıyla açıklarlar. Harding, Flannelly, Weaver ve Costa (2005) çalışmalarında Tanrıya olan inanç ve ahiret inancının ölüm kaygısı ile negatif yönde ilişkili olduğu sonucuna ulaşmışlardır. Bu bulgudan yola çıkarak Harding, Flannelly, Weaver ve Costa (2005) tutarsız bulguların ahiret inancı ile Tanrıya olan inanç değişkeninin dikkate alınmamasından ileri geldiğini belirtirler. Bu nedenle Harding, Flannelly, Weaver ve Costa (2005) , dindarlık ve ölüm kaygısının Tanrıya olan inanç ve ahiret inancı açısından ele alınmasını önerirler ve bir sonraki hayata inancı içermeyen dindarlık ölçülerinin ölüm kaygısı üzerinde bir etkisinin olmayabileceğine dikkat çekerler.

Alan yazında, dini inanç ve ölüm kaygısı arasında elde edilen pozitif ya da negatif ilişkilere yönelik çok çeşitli açıklamalar yer alır. İki değişken arasında negatif ilişki olduğunu ortaya koyan araştırmalarda, bu durum farklı açılardan ele alınarak açıklanmıştır. Dini inanışlarda ölümün korku verici olarak değil; aksine öteki dünyaya geçiş anlamı taşıması (Gashi, 2011), tanrıya ve ahirete inancı içermesi (Harding, Flannelly, Weaver ve Costa, 2005), geçmiş tüm yanlış işler için affedilmeyi içeren

dini öğretilerin bulunması (Amjad, 2014), bireyin erdemli bir yaşam izlemesi durumunda yaşamdan sonra cennette olmanın kutsanması (Suhail ve Akram, 2002), öldükten sonra dini törenlerin yapılacağına güven duyulması (Singh, Singh ve Nizamie, 2003) gibi faktörler, dindar bireylerde neden ölüm kaygısının daha düşük düzeyde görüldüğüne yönelik bir anlayış sunar. Florian ve Mikulincer (1993), bu konudaki görüşlerini bir dine bağlı olmayan kişiler üzerinden açıklamıştır. Çalışmalarında; bir dine bağlı olmayan katılımcıların, yok olma, kendini gerçekleştirme kaybı, sosyal kimlik kaybı ve ölümün bilinmeyen doğası nedeniyle dindar katılımcılardan daha fazla ölüm kaygısı yaşadığı sonucuna ulaşmışlardır. Araştırmacılar bu bulgudan hareketle, dindarlığın kişinin kendi ölümünün tehdidine ve dehşetine karşı bir savunma sağladığını bildirmişlerdir.

Ölüm kaygısı ve dini inanç arasında pozitif ilişki olduğunu ortaya koyan çalışmalarda bunun nedeni iki farklı şekilde açıklanmıştır. İlk açıklama, ölüm kaygısının dindarlığı artıran motivasyon kaynağı olduğu yönündedir (Kımtar ve Köftegöl, 2017). Bu bağlamda Dehşet Yönetimi Kuramı'nın varsayımı dikkate alınabilir. Kuram, bireylerin bilinçdışında yer alan ölüm düşünceleriyle baş etmek için kültürel dünya görüşüne başvurduklarını öne sürer (Pyszczynski vd., 2004). İkinci açıklama ise dini inanışlarla ilgilidir. Dini inanışlarda ölümden sonra hesaba çekilme (Dağlı, 2010; Kımtar ve Köftegöl, 2017), ölümün bir ceza olarak görülmesi (Erdoğan ve Özkan, 2007) dindar bireylerdeki ölüm kaygısını artıran unsurlar olarak görülür. Bunlara ek olarak, Ellis, Wahab ve Ratnasingan (2013) bir dine inanmanın ölüm kaygısını artırdığını; aksine bir dine inanmamanın ölüm kaygısını azalttığını varsayan model öne sürmüşlerdir. Bu modelde; ölüme sıklıkla ciddi bir ağrının eşlik etmesi ve ölümün sosyal ve aile ilişkilerinden elde edilen hayatın zevklerine son vermesi nedeniyle, herkesin ölüm kaygısını kaçınılmaz olarak yaşayacağı kabul edilir ve bunlara "ölümün olağan yönleri" adını verilir. Modelde, ölümün olağan yönlerinin bireyin dindarlığına göre değişmeyeceği varsayılır. Sosyal nitelikte olanlar dâhil yaşamın zevkleri azaldıkça, ölüm korkusu da azalır. Bir diğer deyişle, acı içeren duygular arttıkça ve yaşamın zevkleri azaldıkça ölüm, varoluşu daha az tehdit eden alternatif haline gelir (Ellis, Wahab ve Ratnasingan, 2013).

Yukarıda yer alan modelde; ölüm kaygısı ve dini inanış birlikte ele alındığında ahirete olan inanç, birinin sonsuz kurtuluşa ulaşıp ulaşmayacağı konusundaki belirsizliği nedeniyle ölüm korkusuna katkıda bulunur. Kaygı, özellikle Tanrı'yı son

derece talepkâr ve cezalandırıcı olarak tanımlayan dine inanan bireylerde daha da belirginleşir. Bu görüşlerden yola çıkarak öne sürülen modelde, ölümün olağan yönleri sabit tutulduğunda, talepkâr ve cezalandırıcı bir tanrıya inanç, sonraki hayatın gerçekleri hakkında kesinlik, dini öğretilere itaat ve ilahi bağışlamanın kesinliği gibi dört değişken ölçülerek bireyin ölüm kaygısının yordanabileceği kabul edilir. Modelde, talepkâr ve cezalandırıcı bir Tanrıya inanç ve öbür dünya gerçekliğine dair kesinlik yüksekse, ölüm kaygısının da yüksek olacağına ilişkin bir hipotez ortaya konmuştur. Bununla birlikte modelde ölüm kaygısına yönelik bir formül de geliştirilmiştir. Bu formül aşağıdaki gibidir (Ellis, Wahab ve Ratnasingan, 2013):

$$DA = \frac{PI}{PB} + \frac{DVG}{OTPR} (AR) (CDF)$$

DA: Ölüm Kaygısı (Death Apprehension)

PI: Acı duygusu ve hastalık (Pain and Illness)

PB: Zevk yaşantıları ve sosyal bağlar (Experiences of Pleasure and Social Bonding)

DVG: Talepkâr ve cezalandırıcı bir Tanrı inancı (Belief in a Demanding and Vindictive God)

AR: Yaşamdan sonraki gerçeklere olan inanç (Belief in the Reality of an Afterlife)

OTPR: Dini öğretilere itaat (Obeying the teachings of a Particular Religion)

CDF: İlahi bağışlamanın kesinliği (Certainty of Divine Forgiveness)

Modele göre, yukarıda verilen denklemin payını oluşturan değişkenler bir dine inanmayan (ateist) kişiler için sıfıra yakındır. Bir başka ifadeyle, bir dine inanmayan kişilerin dindar olanlara göre ölüm kaygısını minimum düzeyde yaşayacağı varsayılmıştır (Ellis, Wahab ve Ratnasingan, 2013).

Din ve ölüm kaygısı arasındaki pozitif ve negatif ilişkileri ortaya koyan yukarıdaki araştırmalar ve açıklamalar göz önüne alındığında, inanılan dinin, bu dinin öne sürdüğü öğretilerin ve bireyin hangi öğretileri öncelediğinin önem taşıdığı söylenebilir. Erdoğan ve Özkan'ın (2007) araştırması bunu açıkça ortaya koyar. Üç farklı dini inancıya sahip bireylerin katıldığı çalışmada Ezidiler'in ölüm kaygısının

Müslümanlardan ve Süryanilerden daha yüksek olduğu belirlenmiştir. Eezidilik'te iyi insanların ruhları ile kötü insanların ruhlarının farklı varlıklara geçtiğine inanılması, ölümün Tanrı'ya karşı işlenmiş bir suçun sonucunda verilen bir ceza olarak görülmesi Ezidiler'in neden daha yüksek düzeyde ölüm kaygısı yaşadığına yönelik açıklama olarak sunulmuştur. Diğer taraftan, Süryaniler ve Müslümanların kutsal kitaplarında inananların hatalarının, günahlarının affedileceği ve ölümün bir başlangıç olduğu yönündeki öğretiler, ölüm kaygısının bu iki dine inanan bireylerde Ezidiler'e göre neden daha az olduğunu açıklar.

Sonuç olarak, din ve ölüm kaygısı çok boyutlu kavramlardır. Dolayısıyla bu iki değişken arasındaki ilişkiyi net bir şekilde ortaya koymak oldukça zordur. Yukarıda ele alınan araştırmalardaki birbirinden oldukça farklı olan sonuçlar da bu durumu açıkça ortaya koymuştur.

Kişisel yaşantılar (ölüme yakın deneyimler). Ölüm, bireyin başına bir kez gelir; ancak bazı bireyler adeta ölümlerle burun buruna gelip tekrar yaşama döndüğü deneyimlere sahiptir. Bu yaşantılar alan yazında ölüme yakın deneyim (ÖYD) ya da ölümden dönme yaşantıları (ÖDY) olarak ele alınmıştır. Bu kavram bilimsel olarak ilk Raymond Moody tarafından "Ölümden Sonra Hayat" kitabında ele alınmıştır (Blackmore, 1996; Tamam, Özpoçraz, Ünal, 1998). Olson ve Dulaney'e (1993, s. 369) göre ölüme yakın deneyim; "ciddi travma veya diğer hayati tehlike oluşturan durumlardan kaynaklanan, içinde iyi tanımlanmış bir dizi özelliğin var olduğu değişmiş bir bilinç durumudur". Alan yazındaki çalışmalar ölüme yakın deneyimlerin bireylerin ölüm kaygısını azalttığını ortaya koymuştur (Noyes, 1983; Sutherland, 1990; van Lommel, van Wees, Meyers ve Elfferich, 2001). Ölüm kaygısındaki azalmanın, bu deneyimlerden sonra en sık bildirilen ve en çok vurgulanan bir durum olduğu belirtilmiştir (Blackmore, 1996; Noyes, 1983).

Sutherland (1990) hastalık, boğulma, zehirlenme, intihar, cerrahi operasyon vb. gibi ölüme yakın deneyim yaşayan 7-76 yaş aralığında bulunan 50 kişi (35 kadın, 15 erkek) ile araştırma yürütmüştür. Katılımcılar, bu deneyimden önce ölüm korkusu yaşadıklarını ancak ölüme yakın deneyimden sonra ölüm korkusu yaşamadıklarını ifade etmişlerdir.

Ölüme yakın deneyimler konusundaki bir başka araştırma ise van Lommel, van Wees, Meyers ve Elfferich'in (2001) kalp durması yaşayan bireylerle yürüttüğü boylamsal çalışmadır. Bu çalışmada, kalp durması sonrası ÖYD bildiren ve bu

deneyimden kısa süre sonra görüülen 62 hastanın büyük çoğunluğunun herhangi bir ölüm korkusu belirtmediği tespit edilmiştir. ÖYD'den iki yıl sonra, hastalar, kalp krizi yaşayıp ÖYD'si olmayanlara kıyasla anlamlı derecede daha az ölüm kaygısı rapor etmişlerdir. Sekiz yıllık takipte, ÖYD'si olanlarla olmayanlar arasındaki ölüm kaygısı arasındaki farkın hala belirgin olduğu görülmüştür. Sonuç olarak bireyin, kendini ölüme çok yakın hissettiği bir deneyim yaşamasının ölüm kaygısını azalttığı söylenebilir.

Diğer ilişkili değişkenler. Alan yazında, ruhsal ve fiziksel hastalık, medeni durum ve kişilik özelliği gibi değişkenlerle ölüm kaygısı arasındaki ilişki de ele alınmıştır. Erdoğan ve Özkan'ın (2007) çalışmalarında ölüm kaygısı düzeyi; anksiyete semptomları, somatizasyon ve fobik kaçınma semptomları ile pozitif yönde ilişkili bulunmuştur. Bununla birlikte, kaygı ile ölüm kaygısı arasındaki pozitif yönde anlamlı ilişki ortaya koyan araştırmalar da mevcuttur (Abdel-Khalek, 1997; Hintze, Templer, Cappelletty ve Frederick, 1993). Ölüm kaygısının depresyon ile pozitif yönde ilişkili olduğunu gösteren araştırma bulguları da vardır (Hintze, Templer, Cappelletty ve Frederick, 1993; Templer, 1970). Akça ve Köse (2008) fiziksel hastalığı olan bireyleri ve sağlıklı bireyleri karşılaştırdığı çalışmalarında hastalığı olan bireylerin olmayanlara göre daha yüksek düzeyde ölüm kaygısı yaşadığı sonucuna ulaşmışlardır. HIV virüsü taşıyan erkeklerle yapılan çalışmada ise yüksek ölüm kaygısı tıbbi durumun ciddiyeti ile ilişkilendirilmiştir (Hintze, Templer, Cappelletty ve Frederick, 1993).

Ölüm kaygısı ile ilişkili olduğu öne sürülen bir diğer değişken ise medeni durumdur. Erdoğan ve Özkan'ın (2007) çalışmalarında evli olanların bekâr olanlara göre ölüm kaygılarının daha yüksek olduğu bulunmuştur. Öte yandan bazı araştırmalarda, medeni durum ile ölüm kaygısı arasında anlamlı bir ilişki olmadığı sonucuna ulaşılmıştır (Cole, 1979; Öztürk, Karakuş ve Tamam, 2011; Yüksel, Güneş ve Akdağ, 2017). Bir başka bulgu ise bekâr olanların evli ve dul olanlara göre daha yüksek düzeyde kaygı yaşadığı yönündedir (MacLeod, Crandall, Wilson ve Austin, 2016). Evli olan bireylerde ölüm kaygısının yüksek olması, çocuğa ve eşe duyulan sorumluluğun fazla olmasıyla açıklanmıştır (Erdoğan ve Özkan, 2007).

Ölüm kaygısı ile ilişkisi incelenen başka bir değişken ise kişilik özelliğidir. Ölüm kaygısı yüksek olan bireylerle düşük olan bireylerin kişilik özelliklerinin farklı olabileceği düşünülmüştür. Üniversite öğrencilerinin ölüm kaygısı düzeyleri ile kişilik

özellikleri arasındaki ilişkiyi inceleyen çalışmalar vardır. Çalışmada Beş Faktör Kişilik Özelliği Ölçeği kullanılmıştır. Bulgulara göre, ölüm kaygısı ile deneyime açıklık ve nörotiklik arasında negatif yönde bir ilişki belirlenmiştir. Bunun yanı sıra dışadönüklük, uyumluluk ve sorumluluk ile ölüm kaygısı arasında anlamlı bir ilişkinin olmadığı belirlenmiştir (Yıldız ve Bulut, 2017). Lisans öğrencileriyle yapılan bir başka çalışmada, duygusal olarak aşırı tepki verme eğiliminde olan, pek çok endişe, kaygı ve diğer hoşnutsuz duyguları bildiren, duygusal, rekabetçi, aceleci, dürtüsel ve sosyal olan bireylerde ölüm kaygısının yüksek olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Araştırmacılara göre sosyal bireylerin yüksek düzeydeki ölüm kaygısı; bu kişilerin çekingenlere göre daha fazla kaygı yaşadıklarını değil, ölüm kaygısını kabul etmeye daha istekli olduklarını ifade eder (Frazier ve Foss-Goodman, 1989). Bir diğer çalışma ise, Neufeldt ve Holmes'in (1979) lisans öğrencileriyle yürüttüğü araştırmadır. Bu araştırmada katılımcılar kaygı düzeylerine göre (düşük, orta ve yüksek) 25'erli üç gruba bölünmüştür. Ölüm kaygısı yüksek olan bireylerin hem kendine hem de çevresine daha az güvenen, daha az sosyal ve daha gergin olduğu belirlenmiştir. Bir başka çalışmada (Jastrzebski ve Slaski 2011) ölüm kaygısı yüksek olanların ölüm kaygısı düşük olanlara göre anlamlı düzeyde daha yüksek nörotik oldukları görülmüştür. Bu ilişki, özellikle kadınlar arasında ortaya çıkmıştır.

Yukarıda görüldüğü gibi ölüm kaygısı; cinsiyet, yaş, dindarlık, kişisel yaşantılar, ruhsal-fiziksel hastalıklar, medeni durum ve kişilik özelliği gibi değişkenlerle ilişkili bulunmuştur. Bununla beraber, alan yazında özellikle cinsiyet, yaş, dindarlık ve medeni durum değişkenlerine yönelik çeşitli tartışmaların bulunduğu dikkat çekmiştir.

Ölüm Kaygısına Yönelik Geliştirilen Savunmalar

Alan yazında, ölüm kaygısına yönelik geliştirilen savunmalar iki şekilde ele alınmıştır. Bunlar; bireysel savunmalar ve kültürel savunmalardır. Aşağıda bu iki savunma türü ile ilgili ayrıntılı açıklamalara yer verilmiştir.

Bireysel savunmalar. Bireysel savunmalar iki farklı şekilde ele alınmıştır. En yaygın kullanılanı Yalom'un (2014) sınıflamasıdır. Yalom (2014), bireysel savunmaları; özel olma/dokunulmazlık inancı ile nihai kurtarıcıya olan inanç şeklinde iki kategoride ele alır. Bir diğer sınıflama Firestone (1993) tarafından öne sürülmüştür. Firestone'a (1993) göre bireysel savunmalar; kendini besleyen

alışkanlıklar, sahte problemlerle meşgul olma, kibir, bağımlı ikili ilişkiler, genlerin aktarımı ve aşamalı kendini reddetmeden oluşur.

Yalom'a göre bireysel savunmalar. Yalom'un (2014) öne sürdüğü bireysel savunmalar aşağıda açıklanmıştır.

Özel olma. Her birey, varoluş özellikleri yönünden diğer insanlarla benzer özelliklere sahip olduğunu bilinç düzeyinde bilir; ancak bilinçaltında ölüm konusunda diğer bireylere göre ayrıcalığa sahip olduğuna inanır. Birey bu inanç sayesinde, ölümün kendi başına gelmeyecek başkalarının başına gelen bir şey olduğunu düşünür. Eğer birey hayatında ilerleme kaydeder, başarılı olur, zengin olur ya da ölümsüz eserler bırakırsa ölüm kaygısı hafifler ve özel olma ve kişisel dokunulmazlığa dair inancı güçlenir. Birey ulaştığı güç sayesinde ölümle ilgili soruları gizleyen bir yaşam tarzı benimsemeye başlar. Tam tersi bir durumda ise, ciddi bir hastalığa yakalanmak gibi, birey özel olma inancının hayali bir gerçeklikten oluştuğunu fark eder ve kendini aldatılmış hissederek (Yalom, 2014).

Özel olma savunmasının aşırı düzeyde kullanılması bireyi yanlış uyuma sevk eder. Zoraki kahramanlık, işkoliklik, narsisizm, saldırganlık ve kontrol, özel olma inancına yönelik, yanlış uyumun çeşitli şekilleridir. Bunlardan zoraki kahramanlık, bireyin ölüme karşı savunmayı zorlaması sonucunda savunmanın aşırı yaygın hale gelmesidir. Bireyin ölüm korkusu yüzünden intihar etmesi buna örnek verilir. İşkoliklik; bireyin ilerleme kaydettiğine, yukarılara tırmandığına yönelik inancıdır. İşkolik birey için boş geçen zaman anksiyete kaynağıdır bu nedenle yakında ölecekmiş ve bir şeyler yarım kalacakmış gibi aşırı düzeyde çalışır (Yalom, 2014).

Bir diğer uyumsuz özel olma formu, narsisizmdir. Bireyin özel olduğuna dair güçlü inancı diğer kişilerle ilişkilerine yansır ve bazı problemlerin ortaya çıkmasına neden olur. Öyle ki, narsistik bireyler tüm olumsuz durumlardan kendini muaf tutmasına rağmen karşıdaki kişiye sorumluluk yükler. Örneğin, kendisinin eleştirilmesine tahammül edemeyen kişi, bir başkasını acımasızca eleştirme hakkını kendisinde bulabilir. Son uyumsuz form, saldırganlık ve kontroldür. Ölüm karşısında kendisini sınırlandırılmış hisseden birey, saldırganlık ve kontrol ile sınırlarını genişletmeye çalışır. Asker, doktor, rahip ya da cenaze görevlilerinin seçtikleri meslekler aracılığıyla ölüm karşısındaki kontrollerini artırmaya çalıştığı belirtilir (Yalom, 2014).

Nihai kurtarıcı. Bu savunma yöntemi ölüm kaygısıyla baş etmede özel olma inancı yetersiz kaldığında devreye girer. Ancak bu savunma yöntemi özel olma inancına göre daha az etkilidir, çünkü ölüm kaygısına karşı bireyi bir yandan korurken diğer yandan sınırlandırır. Aslında hayatta yaygın olarak kullanılan bir savunma olmasına rağmen çok fazla fark edilmez. Birey, kendisinden üstün gördüğü bir gücün herhangi bir dehşet anında kendisini koruyacağına inanır. Özellikle öldürücü bir hastalığa yakalanmak nihai kurtarıcı inancının test edilmesine neden olur ve bu inanç böyle durumlarda güçlenir. Günümüzde özellikle doktorlara “nihai kurtarıcı” görevi yüklenir (Yalom, 2014).

Yukarıda açıklanan bireysel savunmalar birbirinden ayrı değildir. Birey tek bir savunmayı kullanmaz; aksine ölüm kaygısını hafifletmek için her iki savunmaya da çeşitli şekillerde başvurur. Bununla birlikte, bu iki savunma ancak gerektiği kadar kullanılırsa uyuma sevk eder. Bireyin bu savunmalara aşırı yüklenmesi durumunda uyumsuz sonuçlar ortaya çıkar (Yalom, 2014).

Firestone’a göre bireysel savunmalar. Ölüm kaygısının tetiklenmesinin, genellikle savunma davranışlarına ve kendini koruyucu yaşam tarzlarına olan güvenin artmasına neden olacağını belirten Firestone (1993), bireysel savunmaları altı başlıkta ele almıştır. Bu savunmalardan aşağıda söz edilmiştir.

Kendini besleyen alışkanlıklar (self nourishing habits). Bu savunma mekanizması, öz yeterlilik duygularıyla yakından ilişkilidir. Yetişkin bireylerin dünyaları, yaşamları ve ölümleri üzerine uzmanlaşma yanılısamasını destekler. Bu mekanizma, bebeklerin ve küçük çocukların ilkel duygularını kısmen rahatlatmak için parmak emme ve mastürbasyon fantezilerine benzer. Yetişkinler de bebekler gibi yaşadıkları varoluşsal kaygıyı hafifletmek için kendi kendini besleyen alışkanlıkların daha karmaşık versiyonunu kullanırlar. Toplumda uyuşturucu probleminin yaygın olması bu savunma mekanizması ile ilişkili olarak görülür. Bu mekanizmaya bir başka örnek ise, toplumda erkeklere gücün, kadınlara ise zayıflığın atfedilmesidir. Erkekler kendilerinin ailede söz sahibi olduğunu, kadınlar da erkeğin kendi dünyalarının merkezinde olabileceğini öğrenirler. Erkekler güç, kadınlar ise kontrol duygularıyla kendilerini beslerler (Firestone, 1993).

Sahte problemlerle meşgul olma (preoccupation with pseudo problems). Bireylerin ölüm ve onun ortaya çıkardığı kaygı yerine farklı psikolojik problemlerle uğraşmasını ifade eder. Bu mekanizma aracılığıyla ölüm kaygısı agorafobi,

klostrofobi, hayvan fobileri gibi problemlerle yer değiştirir. Birey aslında bu psikolojik problemler nedeniyle yaşamda acı çekmesine rağmen, ölüm kaygısına karşı bağışıklık kazanmış gibi görünür. Firestone (1993), bu mekanizmayı “melodram ve sahte müzik” metaforuyla açıklar ve bu müziklerin hayattaki gerçek sorunlarla bağlantıyı kopardığını belirtir.

Bağımlı ikili ilişkiler (addictive couple bonds). Bu mekanizma, bireylerin diğerleriyle kurdukları ilişkinin “geçiciliği” hatırlatmasıyla ilişkilidir. Bireylerin birbirleriyle kurdukları cinsel ya da sosyal yakınlık bir paradoksu içerir, çünkü yakın duygusal/cinsel temas ve arkadaşlık ayrılıkların farkındalığını daha da artırır. Yaşamın içerisinde TV’de ölüm haberi görmek gibi karşılaşılan bazı durumlar bu ilişkinin kaybedilebileceğini fark ettirir. Bu nedenle yakın birliktelikler, yaşanabilecek olası bir nesne kaybını hatırlatır. Burada hissedilen nesne kaybı korkusu, bireyin yok olma korkusuna benzer. Kayıp korkusu yaşayan birey, yakın ilişkilerindeki sevgi dolu tepkilerini geri çeker, ilişkilerinde soğuk ve mesafeli hale gelir (Firestone, 1993).

Kibir (vanity). Bireyin yerleşmiş derin yetersizlik duygularını telafi etmek için kullandığı, kendisinin hayali bir pozitif imajını ifade eder. Ölümün bir başkasının başına gelebilecek; ancak kendi başına gelmeyecek bir gerçek olarak algılanmasıdır. Savaşa giren askerlerin, mermilerin kendilerine çarpmayacağı yönündeki düşünceleri, iç sesleri bu savunma mekanizmasına örnek gösterilir. Evlilik ya da aile hakkındaki inançlarda da bu savunmanın kullanıldığı görülür. Evlilik teklifi alan kişi kendisinin özel olarak seğildiğini, rakiplerinin hepsinden daha çok tercih edildiğini hissederek, bu tercihin onlara sağladığı eşsizlik sayesinde ölümsüzlük garantilerinin olduğuna ikna olurlar (Firestone, 1993).

Genlerin aktarımı (gene survival). Ebeveynler çocuklarıyla kurdukları ilişkide sahip olma ve özel olma duygusunu yoğun bir şekilde yaşarlar. Bununla birlikte, çocukların anne babalarına hem görünüşleri, hem kişisel özellikleri hem de davranışlarıyla benzemesi, ebeveynlere geride anlamlı bir miras bıraktıklarına dair bir kanıt sağlar. Hem ebeveynler hem de çocuklar bu aidiyetin ve birlikteliğin onlara ölümsüzlük sunduğunu hayal ederler (Firestone, 1993).

Aşamalı kendini reddetme (progressive self-denial). Firestone (1993), bunun ölüm kaygısına yönelik “sinsi” bir savunma olduğunu ve alan yazında bu savunma biçiminin göz ardı edildiğini ifade eder. Bu savunma türü, ölüm içgüdüünden kaynaklanmaz; aksine ölüm kaygısına karşı geliştirilen güçlü bir savunmayı temsil

eder. Birey, ölümün ürkütücülüğü ile karşı karşıya kaldığında kendini korumaya çalışır (Firestone, 1993).

Bir mahkûmun idam saatini öğrendiğinde çoğu zaman kaygıdan kaçınmak için intihar girişiminde bulunması gibi, diğer bireyler de dayanılmaz duygularından ve kaygıdan kaçmak için intihara teşebbüs ederler. Her iki durumda da intihar, endişeyi önlemek için çaresiz bir çözümdür. Bu durum her zaman bir intihar şeklinde ortaya çıkmaz. Bunun yerine, kişisel uğraşılara, amaca yönelik faaliyetlere yöneltilen duygu ve enerjinin geri çekilerek ölümle kaybedilecek şeylere karşı kırılmanın azaltılmasıyla da olur (Firestone, 1993).

Sonuç olarak, bireyin kendi içinde gerçekleşen savunmalar bireysel savunmaları içerir. Her birey, bazı savunmalar aracılığıyla ölüm karşısında hissettiği kaygıyı azaltmaya çalışır. Bunlar, yeterli düzeyde kullanıldığında uyuma yönelik olurken; aşırı düzeyde kullanıldığında yanlış uyuma sebep olur.

Kültürel savunmalar. Kültürün ortaya çıkış nedeni bireyin ölüm farkındalığıdır. Eğer bu farkındalık olmasaydı, kültür de olmazdı. Bu nedenle kültür, varlığını bireyin ölümlü oluşuna borçludur. Bir başka ifadeyle, bireyi kemiren unutulma ve ölüm düşüncesi olduğu için kültür vardır. Ölüm, aşılacak bir engel olduğu için aşmayı temsil eden kültür vardır (Bauman, 2012). Ünlü filozof Epiküros da bireyin kendini doğa olayları karşısında güçsüz hissetmesi ve ölümden korkması sonucunda doğayı inceleme ihtiyacı duyduğunu belirterek kültür ve ölüm arasındaki açık ilişkiye dikkat çeker (Ökten, 2016).

Ölüm farkındalığının bir sonucu olarak ortaya çıkan kültür, bireyleri ölüm düşüncesinden uzaklaştırma görevini üstlenir. Canetti (2007), kültürü bu yönüyle “ölümden uzaklaştıran tehlikeli bir aşk iksiri” metaforuyla açıklar. Dehşet Yönetimi Kuramı ise kültürü, kaygıyı azaltma işlevi olan bir tampon olarak ele alır. Bu kurama göre birey, ebeveynlerinin de ölümlü olduğunu ve kendini koruyamayacağını fark ettiğinde ölümsüzlük duygusu verme görevini kültüre, sembollere ve otoritelere aktarır. Bu şekilde birey, ölüm karşısında hissettiği kaygıyı en aza indirerek içinde bulunduğu kültürde kendini değerli hissetmeye başlar (Greenberg, Pyszczynski ve Solomon, 1986).

Bireyin ölüm karşısındaki güvenlik arayışı, onu totaliter rejimleri ve grupları benimsemeye zorlar. Bireyin bir liderin idealize edildiği bir gruba bağımlılığı, akılsız

sadakat gibi aşırı bağımlılık içeren davranışlar buna örnek gösterilebilir (Firestone, 2015). Kùltürler bu şekilde kendi standartlarına uyan bireylere; aileler, uluslar, meslekler ve ideolojiler yoluyla daha büyük bir grubun parçası olma ve dolayısıyla ölümsüz olma vaadinde bulunurlar (Pyszczynski vd., 2004).

Özetle, kùltür ve ölüm arasında bir ilişki vardır. Bireyler, bireysel savunmalarla ya da kendileri gibi ölümlü olan kişilerin yardımıyla ölüm kaygısını azaltmadığında, ölümsüzlüğü öne süren kùltürel kurumlara başvururlar. Böylelikle ölümsüzlüğe ulaşmaya çalışırlar.

Denetim Odağı

Denetim odağı kavramı, Julian Rotter'in öne sürdüğü sosyal öğrenme teorisi çerçevesinde ortaya çıkmıştır. Bu kuram özellikle "beklenti" kavramına odaklanır (Rotter, 1966). Sosyal öğrenme teorisi çerçevesinde denetim konusunu ilk olarak Phares ele almıştır (Rotter, 1966; Lefcourt, 1966). Phares (1957) çalışmasında iki farklı grup üzerinde çalışma yürütmüştür. Araştırmada her iki gruba da renk ya da çizgilerin uzunluğunun eşleşmesi ile ilgili bir görev verilmiştir. Gruplardan birine, görevdeki başarının kendi becerisine bağlı olduğunu; diğerine ise başarının tesadüflerle ortaya çıktığını vurgulayan açıklamalarda bulunulmuştur. Bu çalışma; başarının kendi becerisine bağlı olduğuna inanan kişilerin beklentilerini tekrar formüle ettiklerini, gelecekteki pekiştiriciler için beklentilerini artırma eğiliminde olduğunu ortaya koymuştur.

Sosyal Öğrenme Kuramı'na göre birey, davranışı ile pekiştirici arasında bir ilişki olduğunu düşünür ve aynı davranışı gelecekte sergilediğinde pekiştiricinin davranışı takip edeceği beklentisi içine girer. Bununla birlikte; bireyin sahip olduğu pekiştirici geçmişi, davranışı sonrasında ortaya çıkan sonucu ne ölçüde kendi eylemlerine ya da dış faktörlere bağladığı konusunda farklılık gösterebilir. Bu farklılık, denetim odağı kavramını ifade eder (Rotter, 1966).

Denetim odağı kavramı Rotter'in çalışmalarıyla yaygınlaşmıştır. Rotter, 1966 yılında denetim odağına ilişkin ilk ölçme aracını geliştirilmiştir. Denetim odağı, bireyin olayların nedenini nasıl değerlendirdiğini içerir. Buna göre; bireyin karşılaştığı olayların nedenini veya kontrolünü kendi kişisel özelliklerine bağlı olarak algılaması "iç denetim odağı"nı ifade eder. Diğer taraftan bireyin karşılaştığı bir olayı, kendi eylemlerinin bir sonucu olarak değil de şans, kader gibi öngörülemeyen

çevresel güçler üzerinden açıklaması “dış denetim odağı”na işaret eder (Rotter, 1966). Lefcourt (1966), iç denetimi, bireyin karşılaştığı olumlu ya da olumsuz olayları kendi kişisel kontrolü ile ilişkili görmesi; dış denetimi, olumlu ya da olumsuz olayların bireyin kendi davranışlarıyla ilgisi olmadığı şeklinde algılaması olarak açıklar. Bu kavram, Rotter Denetim Odağı Ölçeği’ndeki (Rotter, 1966) bir madde somutlaştırılabilir. Denetim odağı kavramının bir ucunda “İyi hazırlanmış bir öğrenci için adil olmayan bir sınav söz konusu olamaz” ifadesi yer alırken; diğer ucunda “Sınav soruları derslerde işlenenle çoğu kez o kadar ilişkisiz oluyor ki, çalışmanın anlamı kalmıyor.” ifadesi vardır. Görüldüğü gibi, ilk ifadede bireyin sınava hazırlanıp hazırlanmaması ve bu durumun sınav sonucu üzerindeki etkisi vurgulanmıştır İkinci ifadede ise, öğretmenin zor ve ilgisiz sorular sorması gibi bireyin kendisi dışındaki faktörün etkisi öne çıkar. Bu durumda birinci ifadeyi tercih edenlerin iç denetimli, ikinci ifadeyi tercih edenlerin ise dış denetimli olduğu kabul edilir.

Özetle, bireyler kendi davranışlarını ve ortaya çıkan sonuçları farklı değerlendirirler. Bu değerlendirme sürecinde referans aldığı çerçeve bireyin denetim odağının yönüne işaret eder. Kendini referans alması iç denetimi, kendisi dışındaki faktörleri referans alması ise dış denetimi açıklar.

İç-dış denetim odağı. Denetim odağının iç ya da dış yönelimli olması, bazı bireysel farklılıklar ortaya çıkarır. Bununla birlikte bireyler tamamen iç denetimli ya da tamamen dış denetimli değildir. Ancak her bireyin daha fazla eğiliminin olduğu bir denetim odağı vardır. Bu eğilim, o kişinin denetim odağının yönünü belirler (Madu, 2018). İç denetimli ve dış denetimli bireylerin özellikleri aşağıda verilmiştir.

Dış denetimli bireyler;

- Kişiler arası ilişkilerinde daha dışa dönük ve çevrelerindeki dünyaya odaklıdırlar (Schermerhon, Hunt ve Osborn, 2002),
- Kontrolü kendilerinin dışına bırakırlar ve yanıt, destek, rehberlik için kendilerinin dışındakilere bakarlar (Yalom, 2014),
- Kaygı düzeyleri yüksektir (Spector, 1982),
- Daha depresif kişilerdir (Khumalo ve Plattner, 2019),
- Kolayca dış çevrenin etkisi altında kalırlar (Yalom, 2014),
- Yönergelere daha iyi uyarlar. Bu nedenle hem arkadaşlarıyla hem yöneticileriyle daha uyumludurlar (Spector, 1992),

- Stresli yaşam olayları ile karşılaştıklarında olumsuz duygu durumunu daha çok bildirirler (Spector, 1992),
- Stres düzeyleri daha yüksek, başarı yönelimleri daha düşüktür (Fogas, Wolchik, Braver, Freedom ve Bay, 1992),
- İntihar riskleri daha yüksektir (Lauer, De Man, Marquez ve Ades, 2008),
- Daha çok davranış problemleri yaşarlar (Liu, Kurita, Uchiyama, Okawa, Liu, ve Ma, 2000).

İç denetimli bireyler;

- Daha içedönüklüdür, kendi duygularına ve fikirlerine daha odaklıdır (Schermerhon, Hunt ve Osborn, 2002),
- Kaygı düzeyleri düşüktür (Bar-Tal, Kfir, Bar-Zohar ve Chen, 1980; Papadopoulos, Paralikas, Barouti ve Chronopoulou, 2014),
- Benlik saygıları yüksektir (Papadopoulos, Paralikas, Barouti ve Chronopoulou, 2014),
- Başarı motivasyonuna sahip, başarı beklentileri yüksek ve hedefe yöneliktir (Bar-Tal, Kfir, Bar-Zohar ve Chen 1980; Ormel ve Schaufeli, 1991; Yalom, 2014),
- Kendilerine daha zor hedefler belirlerler (Spector, 1982),
- Daha bağımsızlardır (Spector, 1992; Shojaee ve French, 2014; Yalom, 2014),
- Kendi hayal güçleri, bilgileri ve becerileri yoluyla yaşamları üzerinde etkiye sahip olduklarına inanırlar (Spector, 1992),
- Güç arayışı içindedirler, çabalarını çevreleri üzerinde egemenlik kurmaya yönlendirirler (Yalom, 2014),
- Kendilerini kabul düzeyleri, öz yetkinlikleri ve sorumluluk düzeyleri yüksektir (Ören, 1991),
- Kişiler arası ilişkilerde rahat ve içtenlerdir (Ören, 1991),
- Kendi değer ve inançlarına uygun yaşarlar (Ören, 1991),
- Psikolojik açıdan daha sağlıklıdır ve birçok alanda uyum düzeyleri yüksektir (Francis, 2014; Jain ve Singh, 2015),
- Psikolojik iyi oluş düzeyleri yüksektir (Shojaee ve French, 2014).

Yukarıda belirtilen iç ve dış denetimli bireylerin özellikleri birlikte değerlendirildiğinde, iç denetimli bireylerin daha olumlu özelliklere sahip olduğu, patolojilere karşı daha korunaklı olduğu söylenebilir. Bunun aksine, dış denetimli bireylerin dış çevrelerinin etkisi altında kalarak sınırlı bir yaşam tarzı benimsedikleri ve patolojilere karşı daha savunmasız olduğu belirtilebilir.

Ölüm Obsesyonu

Ölümün, medeniyetin başlangıcından beri insanlığın yaşamında merkezi bir rolü olmuştur (Abdel-Khalek, 1998). Ölümün insan hayatındaki bu önemi nedeniyle hayatta olanların adeta “ölüme takıntılı” oldukları belirtilir (Jones, 2004).

Ölüm obsesyonu kavramını, psikoloji literatürüne bir kavram olarak kazandıran kişi Ahmed Abdel-Khalek (1998) olmuştur. Bu kavramın oluşumundaki çıkış noktası, ölüm ve takıntı arasında karşılıklı bir ilişkinin varlığı olmuştur. Ölüm olgusu, obsesyonun olası bir konu ve düşünce olarak ele alınmıştır (Abdel-Khalek, 1998). Obsesif kompulsif bozukluğu (OKB) konu alan çalışmalar incelendiğinde; obsesif kompulsif bozukluğu olan bireylerde baskın bir ölüm kaygısının olduğu ortaya konmuştur (Eğ, Gülseren, Gülseren ve Kültür, 1997; Khanna ve Channabasavanna, 1988). Dolayısıyla, bazı kişiler ölümüne takıntılıdır. Bir başka ifadeyle, ölüm düşüncesi bu kişilere hâkim olur ve onları meşgul eder. Ölüm obsesyonu bir kavram olarak; “bireyin kendisinin veya önemli diğerlerinin ölümü hakkında tekrarlayan düşünceler, ya da ruminasyonlar, ısrarcı düşünceler veya müdahaleci görüntüleri” olarak tanımlanır (Abdel-Khalek, 1998).

Abdel-Khalek’e (2004c) göre ölüm, bireyin yaşamındaki en gerçek ve özel olaydır. Bununla birlikte, bireylerin bu olaya ilişkin yorumları ve buna atfettikleri anlam değişikliği gösterebilir ve ölüm sadece kaygıya yol açmaz. Ölüm gerçeği karşısında genellikle birçok farklı biliş ve duygular ortaya çıkar. Ölümün ortaya çıkardığı bu farklı duygu ve düşünceler bir bütün halinde “ölüm stresi” olarak ele alınır. Ölüm stresi; ölüm kaygısı, ölüme ilişkin depresyon ve ölüm obsesyonunu içerir (Abdel-Khalek, 2004c). Bu yönüyle ölüm obsesyonu ölüm stresinin üçüncü unsurunu temsil eder (Abdal Khalek, 2004c; 2005a; 2007; Al-Sabwah ve Abdel-Khalek, 2006). Dolayısıyla ölüm kaygısı, ölüme ilişkin depresyon ve ölüm obsesyonunun birbirinden farklı yapılar olduğu belirtilir (Abdel-Khalek, 2004a; Lester, 2003; Mohammadzadeh, Ashouri, Vahedi ve Asgharipour, 2018).

Ölüm obsesyonu, farklı belirtilerle ortaya çıkar. Bu konudaki en çarpıcı örnekler Freud'un yaşam hikâyesinden verilebilir. Ernest Jones (2003), "Freud, Hayatı ve Eserleri" isimli çalışmasında Freud'da açık bir ölüm obsesyonu olduğunu öne sürer ve bunu çok çeşitli örneklerle ele alır. Freud kuramında ölüme ilişkin düşüncelerini açıklamakta gecikse de yaşamı boyunca ölüm düşünceleriyle meşgul olmuştur. Babasının doğum gününün Bismarck ile aynı olmasından (1815) yola çıkarak sayılarla yakından ilişkili olan arkadaşı Fleiss'e hangisinin daha önce öleceğine ilişkin tahminde bulunmasını istemiştir (Jones, 2003). Aynı zamanda babasından ve annesinden önce ölmekten korkmuştur (Becker, 1975). Kendi ölümüyle de yakından meşgul olan Freud, 40'lı yaşlarda kalp yırtılmasından öleceğini düşünmüştür. Bununla birlikte Fleiss'e kendisinin ölümüyle ilgili tahminde bulunmasını istemiş ve Fleiss'in hesaplamaları elli bir yaşında ölebileceğini göstermiştir. Elli bir yaşında ölmediğini gördüğünde ise Şubat 1918'de öleceğini düşünmeye başlamıştır. Ancak bu düşüncesinin aksine 1939 Eylül'ünde ölmüştür (Jones, 2003). Bütün bunların yanı sıra Freud'un henüz genç yaşlardayken bile arkadaşlarından ayrılırken "belki beni bir daha asla göremeyebilirsin" sözleriyle veda ettiği belirtilmiştir (Becker, 1975).

Edebiyat tarihinde yer alan ve ölüm obsesyonu olan yazarlar da örnek olarak sunulur. Çekli yazar Franz Kafka'nın romanlarında bahsettiği ölüm obsesyonuna sahip olduğu, İngiliz roman yazarı ve eleştirmeni Virginia Woolf'un ebeveynlerinin ve kardeşlerinin zamansız ölümleriyle ilgili saplantılı düşüncelere kapılarak intihar ettiği belirtilir. Saplantılı ölüm düşüncesine sahip olan İtalyan yazar Cesare Pavese'in de bu düşüncelere dayanamayıp intihar etmesi, ölüm obsesyonu konusunda gösterilen örnekler arasındadır (Abdel-Khalek, 1998).

Irvin Yalom da (2008), ölüm obsesyonu nedeniyle kendisine başvuran avukat danışanından söz eder. Bu kişi terapiye uyuyamadığı, iş hayatındaki verimliliğinde çarpıcı bir iniş yaşadığı, gelirin belirgin şekilde düştüğü gibi şikâyetlerle gelmiştir. İş gereği vasiyetnameler ve emlak hukukuyla uğraşan danışanın, kendi vasiyetnamesi ve ölümüne saplanması ve bu konuda yaşadığı panik nedeniyle iş görüşmeleri kesintiye uğramıştır. Hatta müvekkilleriyle görüşmelerinde vefat, geride kalan eş, ölüm yardımı gibi ölümü hatırlatan sözcükleri söylerken kekeleyişi ya da öğürdüğünü belirtmiştir. Hatch, Friedman ve Paradis de (1996) panik atak sorunuyla tedaviye başlayan ve altı seans süren müdahaleden sonra on beş yıllık saplantı

geçmiş olduğu anlaşılan bir danışanından söz eder. Ölmek ve çıldırmaktan korkan danışan, doğum gününde öleceğini düşünmüş ve bu konuda saplantılı hale gelmiştir.

Ölüm obsesyonu ile ilişkili olan çeşitli değişkenler vardır. Cinsiyet, kültür, din bunlar arasında yer alır. Shakil ve Yousaf (2015), artan intihar istatistiklerini anlamak için cinsiyet farklılıkları ve ölüm obsesyonu arasındaki ilişkiyi incelemişlerdir. Araştırmada, erkeklerin ölüm obsesyonu ortalama puanlarının kadınların ortalama puanlarından anlamlı düzeyde daha yüksek olduğu görülmüştür. Araştırmacılar bu sonucu her iki cinsiyetin de bekâr olması, kadınların çocuklarını ve eşlerini düşünme gibi duygusal sorumluluklarının olması, Pakistan'ın ataerkil bir toplum olması nedeniyle erkeklerin dış dünyaya, dolayısıyla terörün yoğun yaşandığı Karaçi bölgesinde teröre daha fazla maruz kalmalarıyla açıklamışlardır. Öte yandan Abdel-Khalek ve Lester (2003) Kuveyt'teki ve Amerika Birleşik Devletleri'ndeki üniversite öğrencilerinin ölüm obsesyonu puanlarının cinsiyete göre farklılaşp farklılaşmadığını incelemişlerdir. Araştırma sonuçlarına göre, Kuveyt örneğinde; kadınların ölüm obsesyonu puan ortalamalarının erkeklerin puan ortalamalarından anlamlı düzeyde yüksek olduğu belirlenmiştir. Diğer taraftan, Amerikan örneğinde cinsiyetler arasında anlamlı bir farklılık olmadığı sonucuna ulaşılmıştır (Abdel-Khalek ve Lester, 2003).

Ölüm obsesyonu aynı zamanda kültürle ilişkilidir. Abdel-Khalek ve Maltby (2008), çalışmalarında Kuveyt ve Birleşik Krallık'ta ölüm obsesyonunun çeşitli yordayıcılarını araştırmış ve bu iki kültürü karşılaştırmışlardır. Araştırmaya Kuveyt'ten İngiltere'den üniversite öğrencileri katılmıştır. Çalışmada kaygı, iyimserlik, karamsarlık, fiziksel sağlık, zihinsel sağlık, mutluluk ve yaşamdan memnuniyet değişkenleri ele alınmıştır. Bulgulara göre, ölüm obsesyonunun yordayıcıları konusunda kültürler arası bazı farklılıklar olduğu görülmüştür. Buna göre, Kuveyt örneğinde karamsarlık; İngiltere örneğinde ise mutluluk seviyesinin ölüm obsesyonunun anlamlı birer yordayıcısı olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Alan yazında din ve ölüm obsesyonu arasında ilişki ortaya koyan çalışmalar da vardır. Bu çalışmalarda din genellikle dışadönük ve içedönük dini yönelim olarak ele alınmıştır. Maltby ve Day (2000a) ölüm obsesyonu ve dini yönelim arasındaki ilişkiyi araştırmışlardır. Çalışmada ölüm obsesyonu ile içsel dini yönelimin ölüm

obsesyonu ile negatif yönde anlamlı; dışa dönük kişisel dini yönelim ve dışa dönük sosyal dini yönelim arasında pozitif yönde anlamlı bir ilişkinin olduğu belirlenmiştir. Salmanpour ve Issazadegan'ın (2012) lisans öğrencileriyle çalışmalarında da benzer şekilde içedönük dini yönelimin ölüm obsesyonu ile negatif yönde; dışadönük dini yönelimin ise ölüm obsesyonu ile pozitif yönde anlamlı ilişkisi olduğu görülmüştür. Mohammadzadeh ve Najafi (2010), ölüm obsesyonu ile dini yönelim arasındaki ilişkiyi cinsiyet rolüne göre incelemişlerdir. Önceki bulgularla benzer şekilde, içedönük dini yönelimin ölüm obsesyonu ile negatif yönde; dışadönük dini yönelimin ise pozitif yönde anlamlı düzeyde ilişkili olduğu ve bu ilişkinin her iki cinsiyette de ortaya çıktığı belirtilmiştir. Bununla birlikte, kadınlarda dışadönük dini yönelimlerin ölüm obsesyonunu daha güçlü bir şekilde yordadığı bulunmuştur.

Sonuç olarak, ölüm bireyde kaygı oluşturduğu gibi, saplantılı düşüncelerin oluşumunu da tetikleyebilir. Ölümün her bireyde farklı anlamları çağrıştırması nedeniyle farklı psikolojik sonuçlar ortaya çıkabilir. Ölüm obsesyonu da bunlardan biridir ve cinsiyet, kültür, din gibi değişkenlerle ilişkili olduğu araştırmalarla ortaya konmuştur.

İlgili Araştırmalar

Bu kısımda makaleler ve tez çalışmaları gibi ilgili alan yazın ilk olarak denetim odağı-ölüm kaygısı ve denetim odağı-kaygı başlıkları altında ele alınmıştır. Ardından, çalışmalar; kaygı-ölüm kaygısı, kaygı-ölüm obsesyonu, ölüm obsesyonu-ölüm kaygısı şeklinde gruplandırılmıştır.

Denetim odağı ve ölüm kaygısı ile ilgili araştırmalar. Alan yazın incelendiğinde Türkiye'de üniversite öğrencilerine yönelik olarak denetim odağı ve ölüm kaygısı arasındaki ilişkiyi inceleyen bir araştırmaya rastlanmamıştır. Yurt dışındaki çalışmalara bakıldığında ise denetim odağı ve ölüm kaygısı araştırmalarının iki farklı dönemde yoğunluk kazandığı görülür. İlk dönem 1980-1988 yılları arasında, ikinci dönem ise 2003-2013 yılları arasındadır. Doksanlı yıllarda bu konudaki çalışmaların kesintiye uğradığı söylenebilir. Aşağıda denetim odağı ve ölüm kaygısı arasındaki ilişkiyi ele alan çalışmalar kronolojik sıraya göre verilmiştir.

Berman ve Hays (1973) çalışmalarında ölüm kaygısı ve denetim odağı arasındaki ilişkiyi incelemişlerdir. Araştırmaya 300 üniversite öğrencisi katılmıştır.

Katılımcılara Rotter Denetim Odağı Ölçeği, Diğer Dünya İnancı Ölçeği, Templer Ölüm Kaygısı Ölçeği ve Lester Ölüm Korkusu Ölçeği uygulanmıştır. Çalışmada dış denetim odağı ile ölüm kaygısı arasında anlamlı bir ilişkinin olmadığı sonucuna ulaşılmıştır.

Denetim odağı ve ölüm kaygısı arasındaki ilişkinin incelendiği bir başka çalışma Sullivan'a (1977) aittir. Araştırmaya 17-29 yaş aralığında bulunan 321 üniversite öğrencisi (131 kadın 190 erkek) katılmıştır. Bulgulara göre, kadınların erkeklere göre ölüm kaygıları daha yüksek, içten denetimli olan bireylerde dıştan denetimli olanlara göre ölüm kaygısı anlamlı düzeyde daha düşüktür.

Sadowski, Davis ve Loftus-Vergari'nin (1980) ölüm kaygısı ve denetim odağı arasındaki ilişkiyi inceledikleri çalışmaya 17-49 yaşları arasında bulunan 375 (211 kadın, 164 erkek) üniversite öğrencisi katılmıştır. Araştırmada Reid-Ware Üç Faktör Denetim Odağı Ölçeği ve Templer Ölüm Kaygısı Ölçeği kullanılmıştır. Çalışmada ölüm kaygısının erkeklerde kadercilik boyutu ile, kadınlarda ise sosyal sistem kontrol boyutu ile anlamlı bir şekilde ilişkili olduğu görülmüştür. Kadercilik boyutu şansa, kadere ya da çevrenin tahmin edilemezliğine odaklanırken; sosyal sistem kontrol boyutu, sosyal sistemlerin gücü üzerine odaklanır. Kadercilik ve sosyal sistem kontrolüne ilişkin ölçek maddelerinin şans, çevrenin tahmin edilemezliği ve güçlü başkalarının etkisini vurguladığı ve Rotter İç-Dış Denetim Odağı Ölçeği'nde kullanılanlara benzediği belirtilmiştir.

Ölüm kaygısı ve denetim odağı ilişkisini ele alan bir başka araştırmacı da Adams'dır (1980). Çalışmaya 17-24 yaş arasında bulunan 220 üniversite öğrencisi katılmıştır. Katılımcılara Templer Ölüm Kaygısı Ölçeği ve Reid-Ware Üç Faktörlü Denetim Odağı Ölçeği uygulanmıştır. Araştırmada kadınların ölüm kaygısının erkeklere göre daha yüksek olduğu ve ölüm kaygısı ile dış denetim odağı arasında pozitif yönde anlamlı bir ilişki bulunduğu belirlenmiştir. Bu sonuca göre, dış denetimli bireylerin iç denetimli olan bireylere göre ölüm kaygısı düzeyi daha yüksektir.

Hunt, Lester ve Ashton (1983) farklı mesleklerdeki bireylerin katıldığı çalışmalarında denetim odağı ve ölüm kaygısı düzeyinin ilişkili olup olmadığını araştırmışlardır. Çalışmaya itfaiyeci (n: 43), polis memuru (n: 56), öğrenci (n: 50) ve üniversite çalışanı (n: 50) katılmıştır. Örneklem iki gruba (itfaiyeci ve polisler / öğrenci ve fakülte çalışanı) ayrılmıştır. Çalışmada Ölüm Korkusu Ölçeği ve Levenson'un Denetim Odağı Ölçeği kullanılmıştır. Bulgulara göre, itfaiyeciler ve

polis memurları, üniversite çalışanı ve üniversite öğrencilerinden daha güçlü ölüm ve ölme korkusu yaşadıkları görülmüştür. Bununla birlikte toplam örneklem için, "güçlü diğerleri tarafından kontrol edildiğine olan inanç" ile yüksek düzeydeki ölüm korkusu arasında pozitif yönde anlamlı bir ilişki bulunmuştur.

Jastrzëbski ve Slaski de (2011) ölüm kaygısı ve denetim odağı arasındaki ilişkiyi inceleyen araştırmacılar arasındadır. Çalışma, yaşları 18 ile 23 arasında değişen, toplam 98 öğrenci üzerinde (59 kadın, 39 erkek) yürütülmüştür. Katılımcıların denetim odağını ölçmek için Delta Envanteri, ölüm kaygısını ölçmek için de Ölüm ve Ölme Kaygısı Envanteri kullanılmıştır. Araştırma sonuçları, denetim odağı ile ölüm ve ölme kaygısı arasında pozitif yönde anlamlı bir ilişki olduğunu göstermiştir.

Eshbaugh ve Henninger (2013), çalışmalarında ölüm kaygısı cinsiyet arasındaki ilişkiyi açıklayabilecek denetim odağı, depresyon, sosyal beğenirlik gibi olası aracı değişkenlere odaklanmışlardır. Çalışmaya 18-44 yaş aralığında bulunan, 443 (249 kadın, 194 erkek) üniversite öğrencisi katılmıştır. Veriler, Templer Ölüm Kaygısı Ölçeği ve Pearlin Mastery Ölçeği ile toplanmıştır. Araştırma bulguları, erkeklerin kadınlardan daha yüksek düzeyde iç denetimli ve ölüm kaygılarının daha düşük düzeyde olduğunu ortaya koymuştur. Bununla birlikte, denetim odağının ölüm kaygısını anlamlı düzeyde yordadığı görülmüştür.

Araştırma bulgularının büyük bir çoğunluğunda dış denetim odağı ile ölüm kaygısı arasında pozitif yönde anlamlı bir ilişkinin olduğu açıktır. Bir başka ifadeyle, dış denetim odağı yüksek olan bireylerin ölüm kaygısı düzeyleri de yüksektir. Bunun aksine iç denetimli bireylerin ölüm kaygısı düzeyleri daha düşüktür.

Denetim odağı ve kaygı ile ilgili araştırmalar. Alan yazında denetim odağı ve kaygı ilişkisini ele alan araştırmaların büyük bir kısmının 1968-1980 yılları arasında olduğu görülür. Türkiye’de denetim odağı ve kaygı arasındaki ilişkiyi inceleyen çalışmalarda kaygı yerine sınav kaygısı gibi daha spesifik bir kaygının ele alındığı söylenebilir. Sınav kaygısı araştırma kapsamında bulunmadığı için bu araştırmalara yer verilmemiştir. Aşağıda denetim odağı ve kaygı arasındaki ilişkiyi ele alan araştırmalara kronolojik sıraya göre yer verilmiştir.

Ray ve Katahn (1968), denetim odağı ve kaygı arasındaki ilişkiyi inceledikleri çalışmalarını, iki farklı örneklem üzerinde gerçekleştirmişlerdir. Araştırmaya

üniversite öğrencileri (n₁: 323, n₂: 303) katılmıştır. Veriler, Denetim Odağı Ölçeği, Kaygı Ölçeği ve Test Kaygısı Ölçeği ile toplanmıştır. Araştırmadan elde edilen bulgularda her iki örnekleme de denetim odağı ile kaygı arasında pozitif yönde anlamlı bir ilişki olduğu saptanmıştır.

Denetim odağı ve kaygı arasındaki ilişkiyi inceleyen Hountras ve Scharf (1970), çalışmalarını başarı düzeyi düşük olan (not ortalaması 2.00'dan daha az olan) erkek üniversite öğrencileriyle gerçekleştirmişlerdir. Araştırmaya katılan 60 kişi denetim odağına göre eşit sayıda üç farklı gruba ayrılmıştır. Bu gruplar; dış odaklı (n:20), iç-dış odaklı (n: 20) ve iç odaklı (n: 20) olarak isimlendirilmiştir. Veriler, Taylor Kaygı Ölçeği ve Rotter Denetim Odağı Ölçeği ile toplanmıştır. Araştırmada, üç grubun kaygı düzeylerinin anlamlı farklılık gösterdiği bulunmuştur. Buna göre, dış odaklı olan öğrencilerin, iç odaklı ya da iç-dış odaklı olan öğrencilere göre kaygı düzeylerinin anlamlı derecede daha yüksek olduğu belirlenmiştir.

Nelson ve Phares (1971), 280 üniversite öğrencisinin katılımıyla kaygı ve denetim odağı arasındaki ilişkiyi irdelemişlerdir. Çalışmada denetim odağı yönünden farklılık gösteren üç grup oluşturulmuştur. Üç grubun her birine toplamda 42 puan alabilecekleri 14 soru sorulmuştur. Daha sonra katılımcılara soruları cevaplarken 11'li dereceleme üzerinden ne düzeyde kaygı duyduklarını belirtmeleri istenmiştir. Sonuç olarak, dış denetimli bireylerin iç denetimlilere göre kaygı düzeyinin daha yüksek olduğu ortaya çıkmıştır.

Strassberg de (1973) denetim odağı ve kaygı arasındaki ilişkiyi inceleyen araştırmacılar arasındadır. Çalışma 141 üniversite öğrencisi (86 kadın, 55 erkek) ile gerçekleştirilmiştir. Araştırmada Rotter Denetim Odağı Ölçeği ve Kaygı Ölçeği kullanılmıştır. Verilerin analizinde kadın ve erkekler iç-dış denetim odağına göre üç farklı gruba ayrılmıştır. Çalışmada, kaygı ve denetim odağı arasında yüksek düzeyde anlamlı bir ilişki olduğu bulunmuştur. Buna ek olarak, dış odaklıların, iç-dış odaklı ya da iç odaklı bireylerden; iç-dış odaklı bireylerin ise iç odaklı bireylerden anlamlı düzeyde daha kaygılı oldukları görülmüştür. Sonuç olarak, dış denetim odağı ile kaygı arasında pozitif yönde ve anlamlı bir ilişki olduğu rapor edilmiştir.

Denetim odağı, ölüm kaygısı ve kaygı arasındaki ilişkinin incelendiği bir başka çalışma Patton ve Freitag'a (1977) aittir. Araştırma, 17-47 yaş aralığında bulunan 277 lisans öğrencisi (116 kadın, 111 erkek) ile yapılmıştır. Katılımcılara Rotter Denetim Odağı Ölçeği, MMPI Psikasten Alt Ölçeği ve Pandley Ölüme Karşı

Tutumlar Ölçeği uygulanmıştır. Araştırma sonucunda, ölüm kaygısı ve kaygı arasında orta düzeyde ($r = .49$) pozitif yönde anlamlı bir ilişki olduğu, denetim odağı ile kaygı arasında ise düşük düzeyde ($r = .28$) ancak pozitif yönde anlamlı bir ilişki olduğu görülmüştür.

Deardorff, Kendall, Finch ve Sitarz'ın (1977) empati, denetim odağı ve kaygı arasındaki ilişkiyi inceledikleri çalışmalarına 59 üniversite öğrencisi katılmıştır. Veriler, Hogan'ın Empati Ölçeği, Rotter Denetim Odağı Ölçeği ve Durumluk Sürekli Kaygı Envanteri ile toplanmıştır. Araştırma bulguları, dış denetim odağı ile sürekli kaygı arasında pozitif ve anlamlı bir ilişkinin olduğunu göstermiştir. Bu bulgu, araştırmacılar tarafından yüksek düzeydeki kaygının kişinin olumlu ve olumsuz sonuçları kontrol edemediğine dair güçlü hislerle ilişkili olduğu, dolayısıyla kişinin çevre üzerindeki kontrol duygularını artırarak, kaygıyı azaltmanın mümkün olabileceği şeklinde yorumlanmıştır.

Araştırma bulgularının gösterdiği üzere, dış denetimli bireylerin kaygı düzeyleri iç denetimlilere göre daha yüksektir. Buradan hareketle yüksek kaygılı bireylerin kaygı düzeylerinin düşürülmesinde denetim odağı değişkeninin dikkate alınması gerektiği söylenebilir.

Kaygı ve ölüm kaygısı ile ilgili araştırmalar. Alan yazında kaygı ve ölüm kaygısı arasındaki ilişkinin 1960'ların sonundan günümüze kadar dikkat çektiği ve araştırmalara konu olduğu görülür. Aşağıda, bu iki değişken arasındaki ilişkiyi araştıran çalışmalara kronolojik bir sıra içerisinde yer verilmiştir.

Handal (1969), araştırmasında öznel yaşam beklentisi, kaygı ve ölüm kaygısı arasındaki ilişkileri incelemiştir. Çalışmaya 116 yüksek lisans öğrencisi (50 kadın, 66 erkek) katılmıştır. Erkeklerin yaşları 20-64 arasında, kadınların yaşları 22-49 arasındadır. Araştırmada kaygıya ilişkin duygu-sıfat listesi kullanılmış, ayrıca katılımcılara öznel yaşam beklentileri sorulmuştur. Cinsiyetler arası karşılaştırmanın olduğu araştırmada hem erkek hem de kadınlarda kaygı ve ölüm kaygısı arasında pozitif yönde anlamlı bir ilişki olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Dickstein (1978), durumluk-sürekli kaygı ve ölüm kaygısı arasındaki ilişkiyi incelemiştir. Araştırmaya 68 (34 kadın, 34 erkek) üniversite öğrencisi katılmıştır. Çalışmada dört farklı ölüm kaygısı ölçeği (Ölüm Endişesi Ölçeği, Templer Ölüm Kaygısı Ölçeği, Tolor ve Reznikoff Ölüm Kaygısı Ölçeği ve Ölüm ve Ölme Korkusu

Ölçeği) ile Durumluk Sürekli Kaygı Envanteri kullanılmıştır. Araştırma sonuçlarına göre, kadınlar için dört farklı ölüm kaygısı ölçeği ile durumluk ve sürekli kaygı arasında pozitif yönde anlamlı bir ilişki çıkmıştır. Bununla birlikte, erkekler için ölüm kaygısı ölçekleri ile durumluk kaygı arasında anlamlı bir ilişki olmamasına rağmen, dört ölüm kaygısı ölçeğinden üçü ile sürekli kaygı arasında pozitif yönde anlamlı bir ilişki olduğu görülmüştür.

Hoelter ve Hoelter (1978), ölüm korkusu ve kaygı arasındaki ilişkiyi inceleyen araştırmacılar arasındadır. Çalışmaya 17-37 yaş aralığındaki 375 üniversite öğrencisi (232 kadın, 143 erkek) katılmıştır. Araştırmanın verileri, Durumluk Sürekli Kaygı Envanteri ve sekiz alt boyuttan oluşan Çok Boyutlu Ölüm Korkusu Ölçeği ile toplanmıştır. Analiz sonuçları, ölüm korkusunun yok olma korkusu hariç yedi alt boyutunun hem durumluk hem de sürekli kaygı ile anlamlı ve pozitif yönde ilişkili olduğunu göstermiştir.

Abdel-Khalek ve Omar (1988), çalışmalarında ölüm kaygısı, durumluk kaygı ve sürekli kaygı arasındaki ilişkileri ortaya çıkarmayı amaçlamışlardır. Araştırmanın örneklemini lisans öğrencilerinden (277 kadın ve 200 erkek) oluşturmuştur. Erkeklerin yaş ortalaması 24.8, kadınların yaş ortalaması ise 21.5'tir. Katılımcılara Templer Ölüm Kaygısı Ölçeği ve Durumluk-Sürekli Kaygı Envanteri uygulanmıştır. Araştırma sonuçlarına göre, ölüm kaygısı ve durumluk-sürekli kaygı arasında pozitif yönde anlamlı bir ilişki olduğu saptanmıştır. Bununla birlikte çalışmada, sürekli kaygının durumluk kaygıya göre ölüm kaygısıyla daha yakından ilişkili olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Ölüm kaygısının, kaygı ve ölüme ilişkin depresyon ile ilişkisinin incelendiği çalışmaya 208 lisans öğrencisi (105 kadın, 103 erkek) katılmıştır (Abdel-Khalek, 1997). Veriler, Templer Ölüm Kaygısı Ölçeği, Ölüme İlişkin Depresyon Ölçeği, Durumluk Sürekli Kaygı Ölçeği ile toplanmıştır. Araştırma sonuçlarına göre, hem ölüme ilişkin depresyon ile kaygı arasında hem de ölüm kaygısı ve kaygı arasında anlamlı ve pozitif yönde bir ilişki bulunmuştur. Ancak ölüm kaygısı ve kaygı arasındaki ilişkinin, ölüme ilişkin depresyon ve kaygı arasındaki ilişkiden daha güçlü olduğu gözlenmiştir.

Kaygı ve ölüm kaygısı arasındaki ilişkiyi inceleyen bir başka araştırma, Mısır ve İspanya'daki üniversite öğrencileri ile gerçekleştirilmiştir (Abdel-Khalek ve Tomás-Sábado, 2005). Çalışmaya 19-22 yaş aralığında bulunan Mısır'dan 132

öğrenci, İspanya'dan ise 126 öğrenci katılmıştır. Katılımcılar Arap Ölüm Kaygısı Ölçeği, İspanyol Ölüm Kaygısı Ölçeği, Templer Ölüm Kaygısı Ölçeği, Durumluk Sürekli Kaygı Envanter'ini yanıtlamışlardır. Araştırmada ölüm kaygısı ve kaygı arasında her iki örnekleme de anlamlı pozitif ve orta düzey (Mısır: .57, İspanya: .50) bir ilişkinin olduğu ortaya çıkmıştır.

Gedik ve Bahadır (2014), ölüm kaygısı ile kendini gerçekleştirme, depresyon ve sürekli kaygı arasındaki ilişkiyi inceleyen bir çalışma yürütmüşlerdir. Çalışmaya yaşları 18-40 aralığında bulunan 116 kişi katılmıştır. Katılımcıların 83'ü lisans öğrencisi, 33'ü yetişkin bireylerdir. Katılımcılara Templer'in Ölüm Kaygısı Ölçeği, Kişisel Yönelim Envanteri, Beck Depresyon Envanteri ve Durumluk Sürekli Kaygı Envanteri uygulanmıştır. Araştırmada, ölüm kaygısının sürekli kaygı ile anlamlı ve pozitif yönde ilişkili olduğu, bununla birlikte sürekli kaygının ölüm kaygısının anlamlı bir yordayıcısı olduğu ortaya konmuştur.

Araştırma bulguları kaygının ölüm kaygısı ile pozitif yönde ilişkili olduğunu göstermiştir. Bunun yanı sıra özellikle sürekli kaygı ile ölüm kaygısının ilişkili olduğu yönündeki bulgu bir çok araştırmada doğrulanmıştır. Öte yandan bazı araştırmalarda ölüm kaygısının durumluk kaygı ile ilişkili olduğu görülürken; bazılarında anlamlı bir ilişki olmadığı sonucuna varılmıştır.

Kaygı ve ölüm obsesyonu ile ilgili araştırmalar. Alan yazında kaygı ve ölüm obsesyonu arasındaki ilişkiyi araştıran sınırlı sayıda çalışmaya rastlanmıştır. Türkiye'de kaygı ile ölüm obsesyonu arasındaki ilişkiyi inceleyen araştırmaya rastlanmadığı için bu bölümde yer verilememiştir. Aşağıda bu konudaki araştırmalar kronolojik sıraya göre verilmiştir.

Maltby ve Day (2000b), İngiltere'deki üniversite öğrencileri ve yetişkin grupta ÖOO'nün geçerlilik ve güvenilirliğini inceledikleri çalışmalarında ölüm obsesyonu ve kaygı arasındaki ilişkiyi de ele almışlardır. Katılımcılar 174 üniversite öğrencisi (91 kadın, 83 erkek) ve 105 yetişkinden (63 kadın, 42 erkek) oluşmuştur. Üniversite öğrencilerinin bulunduğu örneklem 18-25 aralığında, yetişkin grubun bulunduğu örneklem ise 27-55 yaş aralığındadır. Araştırma sonuçlarına göre, kaygı ve ölüm obsesyonu arasında pozitif yönde ve anlamlı bir ilişki belirlenmiştir.

Kaygı ve ölüm obsesyonunu ele alan bir diğer araştırma Abdel-Khalek ve Maltby (2008) tarafından gerçekleştirilmiştir. Abdel-Khalek ve Maltby (2008)

çalışmalarında Kuveyt ve Birleşik Krallık olmak üzere iki farklı kültürde ölüm obsesyonunun çeşitli yordayıcılarını araştırmış ve iki kültürü karşılaştırmışlardır. Araştırmaya Kuveyt'ten 271 (153 kadın, 118 erkek), Birleşik Krallık'tan ise 205 (107 kadın, 98 erkek) üniversite öğrencisi katılmıştır. Çalışmada kaygı, iyimserlik, karamsarlık, fiziksel sağlık, zihinsel sağlık, mutluluk ve yaşamdan memnuniyet değişkenleri ele alınmıştır. Bulgulara göre, hem Kuveyt hem de Birleşik Krallık örneğinde kaygının ölüm obsesyonunun anlamlı bir yordayıcısı olduğu görülmüştür. Bununla birlikte çalışmada ölüm obsesyonunun yordayıcıları konusunda kültürler arası bazı farklılıklar olduğu da saptanmıştır. Öyle ki, Kuveyt örneğinde karamsarlık; Birleşik Krallık örneğinde ise mutluluğun ölüm obsesyonunun anlamlı birer yordayıcısı olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Her iki araştırmanın bulgularına bakıldığında kaygı ve ölüm obsesyonu arasında anlamlı bir ilişkinin olduğu ortaya çıkmıştır. Bunun yanı sıra, Kuveyt ve Birleşik Krallık gibi iki farklı kültürde de bu ilişkinin bulunması iki değişken arasında kültürden bağımsız bir ilişki olabileceğini düşündürmüştür.

Ölüm obsesyonu ve ölüm kaygısı. Kaygı ve ölüm obsesyonu arasındaki ilişki çalışmalarında olduğu gibi ölüm obsesyonu ve ölüm kaygısı arasındaki ilişkiyi inceleyen araştırmalar da sınırlı sayıdadır. Türkiye'de ölüm obsesyonu ile ölüm kaygısı arasındaki ilişkiyi inceleyen araştırmaya rastlanmadığı için bu bölümde sadece yurt dışındaki çalışmalar ele alınmıştır. Aşağıda bu konudaki araştırmalara kronolojik sıraya göre yer verilmiştir.

Shiekhy, Maroei Millan, Basharpour ve Issazadegan (2013), umut düzeyi ile ölüm obsesyonu ve ölüm kaygısı arasındaki ilişkiyi incelemişlerdir. Araştırmaya 175 üniversite öğrencisi (101 kadın, 74 erkek) katılmıştır. Çalışmada, ölüm kaygısı ile ölüm obsesyonunun alt boyutları olan ölüm ruminasyonu, ölüm baskınlığı ve ölüm fikri tekrarı arasında anlamlı pozitif ilişki olduğu belirlenmiştir.

Ölüm kaygısı ile ölüm obsesyonu arasındaki ilişkiyi inceleyen Thabet ve Abdalla'nın (2018) çalışmalarına 17-30 yaş aralığında bulunan 211 (129 kadın, 84 erkek) üniversite öğrencisi katılmıştır. Bulgulara göre, ölüm kaygısı ile ölüm obsesyonu ve ölüm ruminasyonu, ölüm baskınlığı ve ölüm fikri tekrarı arasında pozitif bir ilişki olduğu bulunmuştur.

Yukarıdaki iki çalışma birlikte değerlendirildiğinde ölüm kaygısı yüksek olan bireylerin ölüm obsesyonu düzeylerinin de yüksek olduğu görülür. Bununla birlikte iki değişken arasındaki ilişkiyi araştıran çalışma sınırlı olduğu için bu konuda daha fazla araştırma bulgusuna ihtiyaç olduğu söylenebilir.

Bölüm 3

Yöntem

Bu bölümde araştırma yöntemi, çalışma grubu, veri toplama araçları ve veri toplama süreci ile ilgili bilgilere yer verilmiştir. Ardından, verilerin işlenmesi ve çözümlenmesine yönelik açıklamalar sunulmuştur.

Araştırmanın Yöntemi

Araştırmada denetim odağı, kaygı ve ölüm obsesyonunun ölüm kaygısındaki rolü belirlenmeye çalışılmıştır. Bu amaçla; denetim odağı, kaygı ve ölüm obsesyonunun ölüm kaygısını yordama güçleri yapısal model ile sınanmıştır. Dolayısıyla mevcut araştırma; nicel bir çalışma olup, değişkenlerin birbirleriyle olan çoklu ilişkileri ele alındığı için ilişkisel niteliktedir.

Çalışma grubu

Araştırmanın çalışma grubu, bir devlet üniversitesinde öğrenim gören, çalışmaya katılmaya gönüllü olan üniversite öğrencilerinden oluşmuştur. Araştırmada uygun/elverişli örnekleme yöntemi kullanılmıştır. Zaman, para, izin alma, iş gücü vb. açılardan bazı sınırlılıkların yaşandığı durumlarda bu örnekleme yönteminin kullanılabilmesi belirtilmiştir (Büyüköztürk, Kılıç-Çakmak, Akgün, Karadeniz ve Demirel, 2016; Şenol, 2012). Araştırma üç farklı çalışma grubundan meydana gelmiştir. Araştırmanın çalışma grupları hakkında ayrıntılı bilgilere aşağıda yer verilmiştir.

Birinci ve ikinci çalışma grubu. Birinci ve ikinci çalışma gruplarından elde edilen veriler, ÖÖÖ'nün Türk kültürüne uyarlanmasında kullanılmıştır. Birinci gruptan elde edilen verilerle açıklayıcı ve doğrulayıcı faktör analizi yapılmıştır. İkinci gruptan elde edilen verilerle ise ölçeğin ayırt edici geçerliliğini ortaya koymak için diğer ölçeklerle (AKÖKÖ, ÖDÖ, MOKSL, BAE, BDE) olan ilişki katsayısı hesaplanmıştır. Çalışma gruplarına ait bilgiler Tablo 1'de sunulmuştur.

Tablo 1

ÖÖÖ'nün Uyarlanması Sürecinde Veri Toplanan Grupların Cinsiyete ve Yaşa Göre Dağılımı

		Birinci Grup		İkinci Grup	
		n	%	n	%
Cinsiyet	Kadın	248	54.5	190	57.8
	Erkek	207	45.5	139	42.2
	Toplam	455	100	329	100
Yaş	18	32	7.0	23	7.0
	19	51	11.2	35	10.6
	20	65	14.3	47	14.3
	21	114	25.1	86	26.1
	22	107	23.5	74	22.5
	23	47	10.3	33	10.0
	24	13	2.9	10	3.0
	25	19	4.2	12	3.6
	26	7	1.5	9	2.7
	Toplam	455	100	329	100

Tablo 1'de görüldüğü üzere, birinci grupta, 248'i (%54.5) kadın, 207'si (%45.5) erkek olmak üzere toplam 455 öğrenci vardır. Birinci grupta yer alan katılımcıların %7'si 18, %11.2'si 19, %14.3'ü 20, %25.1'i 21, %23.5'i 22, %10.3'ü 23, %2.9'u 24, %4.2'si 25, %1.5'i 26 yaşındadır. İkinci çalışma grubundaki katılımcıların 190'ı (%57.8) kadın, 139'u (%42.2) erkektir ve çalışma grubu toplam 329 kişiden oluşmuştur. Bu grupta yer alan katılımcıların %7'si 18, %10.6'sı 19, %14.3'ü 20, %26.1'i 21, %22.5'i 22, %10'u 23, %3'ü 24, %3.6'sı 25, %2.7'si 26 yaşındadır.

Üçüncü çalışma grubu. Üçüncü çalışma grubundan elde edilen verilerle araştırma kapsamında ölüm kaygısına ilişkin önerilen model sınanmıştır. Bu çalışma grubu, bir devlet üniversitesinin farklı programlarında öğrenim gören 1.054 öğrenciden oluşmuştur. Katılımcılara ait bilgiler Tablo 2'de sunulmuştur.

Tablo 2

Üçüncü Çalışma Grubuna ilişkin Demografik Bilgiler

		n	%
Cinsiyet	Kadın	504	47,8
	Erkek	550	52,2
Yaş	18	60	5,7
	19	183	17,4
	20	244	23,1
	21	210	19,9
	22	154	14,6
	23	124	11,8
	24	51	4,8
	25	14	1,3
	26	6	0,6
	27	8	0,8
Sınıf	1. Sınıf	410	38,9
	2. Sınıf	235	22,3
	3. Sınıf	209	19,8
	4. sınıf	200	19,0
Kayıp yaşama durumu	Evet	740	70,2
	Hayır	314	29,8
Kaybedilen kişiyle yakınlık derecesi	Anne	11	1,3
	Baba	38	4,5
	Kardeş	17	2,0
	Büyükanne/Büyükbaba	506	60,2
	Arkadaş	82	9,8
	Diğer	187	22,2
Dindarlık düzeyi	Hiç dindar değilim	82	7,8
	Din ile az ilgiliyim	290	27,5
	Dindarım	623	59,1
	Çok dindarım	59	5,6

Tablo 2’de katılımcıların %47.8’i kadın ve %52.2’si erkektir. Katılımcıların yaşları 18-27 arasında değişiklik gösterir. Katılımcıların yaşları incelendiğinde, %5.7’si 18, %17.4’ü 19, %23.1’i 20, %19.9’u 21, %14.6’sı 22, %11.8’i 23, %4.8’i 24, %1.3’ü 25, %0.6’sı 26, %0.8’i ise 27 yaşındadır. Sınıf düzeyleri açısından katılımcıların %38.9’u, 1.sınıf, %22.3’ü 2.sınıf, %19.8’i 3.sınıf ve %19’u 4. sınıftadır. Katılımcılardan %70.2’si kayıp yaşamış ve %29.8’i kayıp yaşamamıştır. Katılımcılardan bazıları birden fazla kayıp yaşadığını belirtmiştir. Kayıp yaşadığını belirtenlere yakınlık derecesi sorulmuş ve 11 kişi annesini, 38 kişi babasını, 17 kişi kardeşini, 506 kişi büyükanne ya da büyükbabasını, 82 kişi ise arkadaşını kaybettiğini belirtmiştir. Kaybettiği yakınına “diğer” şeklinde belirten katılımcı sayısı

187'dir. Katılımcıların dindarlık düzeyi incelendiğinde %7.8'i hiç dindar olmadığını, %27.5'i din ile az ilgili olduğunu, %59.1'i dindar olduğunu ve %5.6'sı çok dindar olduğunu belirtmiştir.

Veri Toplama Süreci

Veri toplama süreci iki aşamada gerçekleştirilmiştir. Birinci aşamada; ÖÖÖ'nün Türk kültürüne uyarlanması için, ikinci aşamada ise model testi çalışması için veri toplanmıştır. Her iki aşamada da öncelikle çalışmada kullanılacak ölçme araçlarından oluşan bir ölçek bataryası hazırlanmıştır. Bu bataryaya, veri toplama araçlarına ek olarak gönüllü katılım formu eklenmiştir. Ölçekler, Hacettepe Üniversitesi Etik Komisyonu'ndan etik komisyon onayı (Ek-M) alındıktan sonra uygulanmıştır.

Araştırmada kullanılan veriler bir devlet üniversitesinde öğrenim gören lisans öğrencilerinden toplanmıştır. Verileri toplamak için yetkili öğretim üyeleri veya fakülte yönetimi ile görüşülmüş, uygulama için uygun bir zaman belirlenmiştir. Veri toplama araçları ders başlamadan hemen önce ve bizzat araştırmacı tarafından uygulanmıştır. Uygulamadan önce araştırmacının amacı ile ilgili katılımcılara bilgi verilmiş, ölçeklere kendilerini en iyi yansıtacak şekilde cevap vermelerinin bilimsel bilginin doğruluğu açısından önemli olduğu belirtilmiştir. Her bir ölçeğe ilişkin yönergeler ise ölçeğin başında verilmiştir. Buna ek olarak, yönergeler araştırmacı tarafından da ayrıca açıklanmıştır. Uygulama yaklaşık 20 dakika sürmüştür. Çalışmanın birinci aşamasında faktör analizi çalışmaları için 514 kişiye, ayırt edici geçerlilik çalışması için 345 kişiye ulaşılmıştır. Ancak 75 adet form eksik ya da hatalı doldurulduğu için çalışma dışında bırakılmıştır. Bu nedenle, birinci çalışmanın analizleri toplam 784 (455 faktör analizi, 329 ayırt edici geçerlilik) katılımcıdan elde edilen veriler üzerinden yapılmıştır. Çalışmanın ikinci aşamasında 1.146 kişiye ulaşılmıştır. Birinci aşamada olduğu gibi bu aşamada da eksik ya da hatalı doldurulan form olup olmadığı kontrol edilmiş ve neticede 92 form çalışma dışında bırakılmıştır. Dolayısıyla ikinci çalışmanın analizleri 1.054 katılımcıdan toplanan veriler üzerinden yapılmıştır.

Veri Toplama Araçları

Araştırmada; bu çalışmada Türk kültürüne uyarlanan Ölüm Obsesyonu Ölçeği, Abdel-Khalek Ölüm Kaygısı Ölçeği (AKÖKÖ), Rotter İç-Dış Denetim Odağı

Ölçeği (RİDDOÖ), Beck Anksiyete Envanteri (BAE), Beck Depresyon Envanteri (BDE), Ölüme İlişkin Depresyon Ölçeği (ÖDÖ), Maudsley Obsesif Kompulsif Soru Listesi (MOKSL), ve Kişisel Bilgi Formu kullanılmıştır. Aşağıda bu araçlarla ilgili bilgi verilmiştir.

Ölüm obsesyonu ölçeği (ÖÖÖ). Ölçek Abdel-Khalek tarafından (1998) üniversite öğrencilerinin ölüme ilişkin obsesyon düzeylerini belirlemek amacıyla geliştirilmiştir. Ölçek 15 maddeden oluşur ve 5'li Likert (1= Beni hiç yansıtmıyor, 5=beni tamamen yansıtıyor) tipidir. Ölçekten en az 15 en fazla 75 puan alınır. Puanların yüksekliği ölüme ilişkin obsesyonun yüksekliğini gösterir. Ölçek, orijinal formunda üç faktörden oluşur. Bunlar; ölüme ilişkin ruminasyon, ölüm baskınlığı ve tekrarlayan ölüm düşüncesidir. Ölçeğin orijinal formunun iç tutarlılık katsayısı .91, test-tekrar test güvenilirlik katsayısı ise .92'dir. Ölçeğin ayırt edici geçerlilik çalışması da yapılmıştır. Buna göre, üç olumsuz ölüm tutumu ölçeğinin (ölüm obsesyonu, ölüm kaygısı ve ölüme ilişkin depresyon) korelasyon katsayılarının .57 ile .67 arasında değişmektedir. ÖÖÖ ile diğer ölüm tutum ölçekleri arasındaki ilişki, genel nevroz ölçekleri ile arasındaki ilişkiden daha yüksektir. Bu bulgu, ÖÖÖ'nün orijinal formunun ayırt edici geçerliliğini destekler niteliktedir. Ölçek, Türk kültürüne araştırmacı tarafından uyarlanmıştır. Uyarlamada aşağıdaki süreç takip edilmiştir.

ÖÖÖ'nün uyarlama sürecinde; Hambleton ve Patsula'nın (1999) önerdiği basamaklar dikkate alınmıştır. Buna göre, ilk olarak ölçeği geliştiren araştırmacı Ahmed Abdel-Khalek ile elektronik posta yoluyla iletişim kurulmuş (17 Kasım 2016) ve ölçeğin uyarlanması için izin alınmıştır. Uyarlama iznini veren araştırmacı ölçeğin orijinal formunu da göndermiştir.

Hambleton ve Patsula (1999), ikinci aşamada iyi çevirmenlerin seçiminin önemine değinmiştir. Bu doğrultuda, her iki dilde akıcı konuşan, ölçme bilgisine sahip, en az doktora düzeyinde eğitim almış, dördü Rehberlik ve Psikolojik Danışmanlık, ikisi İngilizce Öğretmenliği alanından toplam altı uzmandan ölçek maddelerini birbirlerinden bağımsız bir şekilde Türkçe'ye çevirmeleri istenmiştir. Bütün çeviriler tek bir form haline getirilmiştir. Daha sonra, üç uzmandan oluşan bir toplantı ile Türkçe çeviriler üzerinde tartışılmış ve en uygun görülen çeviri kabul edilmiştir. Bir sonraki aşamada, ölçeğin Türkçe formu tekrar İngilizce'ye çevrilmiştir. Geri çeviri işlemi için en az doktora düzeyinde eğitim almış ve her iki dile hakim üç uzmandan yardım alınmıştır. Bu aşamada ölçeğin orijinal formu ile geri çeviri

formları karşılaştırılmış ve maddeler arasındaki tutarlılık incelenmiştir. Çevirisinde farklılık olduğu görülen maddelerin Türkçe ifadeleri üzerinde tekrar tartışılarak gerekli şekilde düzeltilmiştir. Bir sonraki aşamada, deneme grubu olarak belirlenen, bir devlet üniversitesinde öğrenim gören 52 öğrenciye pilot uygulama yapılmış, maddelere yönelik başka bir düzenlemeye ihtiyaç olup olmadığı kontrol edilmiştir. Bu işlemin sonunda ölçeğin dil eşdeğerliği çalışması yapılmıştır. Bunun için her iki dile (İngilizce ve Türkçe) hâkim olan, bir devlet üniversitesinde öğrenim gören 57 öğrenciye ölçeğin hem orijinal formu hem de Türkçe formu iki hafta ara ile uygulanmıştır. Bu uygulama sonrasında maddelerin ve ölçek toplamının normal dağılıma uygunluk gösterip göstermediği kontrol edilmiştir. Bunun için Kolmogorov Smirnov testi kullanılmıştır. Normal dağılım testine ilişkin bilgiler Tablo 3'te verilmiştir.

Tablo 3

Kolmogorov-Smirnov (KS) Normal Dağılım Testi Sonuçları

Madde	Grup	Kolmogorov-Smirnov ^a		
		Statistic	df	p
m1	TR	0,242	57	0,000
	ENG	0,166	57	0,000
m2	TR	0,173	57	0,000
	ENG	0,256	57	0,000
m3	TR	0,253	57	0,000
	ENG	0,281	57	0,000
m4	TR	0,318	57	0,000
	ENG	0,269	57	0,000
m5	TR	0,268	57	0,000
	ENG	0,267	57	0,000
m6	TR	0,168	57	0,000
	ENG	0,280	57	0,000
m7	TR	0,180	57	0,000
	ENG	0,237	57	0,000
m8	TR	0,322	57	0,000
	ENG	0,318	57	0,000
m9	TR	0,302	57	0,000
	ENG	0,298	57	0,000
m10	TR	0,262	57	0,000
	ENG	0,276	57	0,000
m11	TR	0,248	57	0,000
	ENG	0,254	57	0,000
m12	TR	0,232	57	0,000
	ENG	0,275	57	0,000
m13	TR	0,267	57	0,000
	ENG	0,233	57	0,000
m14	TR	0,217	57	0,000
	ENG	0,254	57	0,000
m15	TR	0,226	57	0,000
	ENG	0,237	57	0,000
Toplam	TR	0,174	57	0,000
	ENG	0,153	57	0,002

Tablo 3 incelendiğinde; ölçeğe ilişkin maddelerin ve ölçek toplam puanlarının $p < .01$ düzeyinde anlamlı olduğu görülmüştür. Bu bulgu, ölçeğe ilişkin maddelerin ve ölçek toplam puanlarının normal dağılım göstermediğini ortaya koymuştur. Normallik testinden sonra iki uygulamadan elde edilen puanlar arasındaki

korelasyon hesaplanmıştır. Veriler normal dağılmadığı için Spearman Brown Sıra Farkları Korelasyon analizi kullanılmıştır. Spearman Brown Sıra Farkları Korelasyon sonuçları Tablo 4'te sunulmuştur.

Tablo 4

Dil Eşdeğerliği İçin Spearman Brown Sıra Farkları Korelasyon Katsayı Sonuçları

Maddeler	N	r	p
TR 1 & ENG 1	57	0,71	.000
TR 2 & ENG 2	57	0,68	.000
TR 3 & ENG 3	57	0,60	.000
TR 4 & ENG 4	57	0,65	.000
TR 5 & ENG 5	57	0,64	.000
TR 6 & ENG 6	57	0,58	.000
TR 7 & ENG 7	57	0,45	.000
TR 8 & ENG 8	57	0,64	.000
TR 9 & ENG 9	57	0,53	.000
TR 10 & ENG 10	57	0,40	.002
TR 11 & ENG 11	57	0,63	.000
TR 12 & ENG 12	57	0,76	.000
TR 13 & ENG 13	57	0,61	.000
TR 14 & ENG 14	57	0,50	.000
TR 15 & ENG 15	57	0,54	.000
TR TOPLAM & ENG TOPLAM	57	0,82	.000

p<.01

Tablo 4'te yer alan Spearman Brown Sıra Farkları Korelasyon katsayıları incelendiğinde, maddelerin Türkçe ve İngilizce formları arasındaki korelasyonların .40 ile .71 aralığında olduğu görülür. Ölçeğin Türkçe ve İngilizce formlarına ilişkin toplam puanlar arasındaki korelasyon katsayısı .82 olarak hesaplanmıştır. Bu bulgulardan yola çıkarak ölçek maddelerinin dil eşdeğerliğinin sağlandığı söylenebilir.

Ölçeğin yapı geçerliliği iki farklı yöntemle sınanmıştır. Öncelikle ölçeğin yapı-kavram geçerliliği incelenmiştir. Bunun için ilk olarak açımlayıcı faktör analizi (AFA), daha sonra doğrulayıcı faktör analizi (DFA) yapılmıştır. Faktör analizi için örneklemin büyüklüğünün belirlenmesi önem taşır. Örneklem sayısının değişken sayısının en az beş katı olması önerilir (Gorsuch, 1990). Çalışma kapsamında faktör

analizi için 505 öğrenciye ulaşılmıştır. Ancak 59 form, eksik ya da hatalı doldurulması nedeniyle çalışma dışında bırakılmıştır. Dolayısıyla analizler, 455 öğrenciden elde edilen verilerle gerçekleştirilmiştir. Araştırmada 455 kişiden elde edilen veri, bağımsız iki gruba ayrılarak, 250'si (148 kadın, 102 erkek) AFA'da, 205'i (100 kadın, 105 erkek) DFA'da kullanılmıştır.

Yapı geçerliliği için izlenen ikinci yol ise, ayırt edici geçerlilik çalışmasıdır. Ölçeğin ayırt edici geçerliliğini sınamak için uyarlanan ölçeğin beş farklı ölçek ile (AKÖKÖ, ÖDÖ, MOKSL, BAE, BDE) ilişkisine bakılmıştır. Bunun için 345 kişiye ulaşılmıştır. Ancak 16 form eksik ya da hatalı doldurulması nedeniyle işleme alınmamıştır. Dolayısıyla ayırt edici geçerlilik analizi 329 öğrenciden elde edilen verilerle yapılmıştır. Aşağıda öncelikle AFA, daha sonra DFA, son olarak da ayırt edici geçerliliğine ilişkin bulgulara yer verilmiştir.

ÖÖÖ'nün Türk kültürüne uyarlanmasında öncelikli olarak 148'i kadın 102'si erkek olmak üzere 250 kişiden elde edilen veriler üzerinden AFA yapılmıştır. AFA'dan önce örneklem büyüklüğünün yeterli olup olmadığının tespit edilmesi için Kaiser-Meyer-Olkin (KMO) ve Bartlett Küresellik Testi incelenmiştir. KMO değeri, ölçekte bulunan değişkenlerin diğer değişkenler tarafından tahmin düzeyi hakkında bilgi verir (Çokluk, Şekercioğlu ve Büyüköztürk, 2010). KMO ve Bartlett Küresellik Testi sonuçları Tablo 5'te sunulmuştur.

Tablo 5

Kaiser-Meyer-Olkin (KMO) ve Bartlett Küresellik Testi Sonuçları

Kaiser-Meyer-Olkin Testi (KMO)		0,929
	Ki-Kare	1857,343
Bartlett Küresellik Testi	Serbestlik Derecesi	105
	p	0,000

Tablo 5 incelendiğinde, 250 kişilik çalışma grubu için Ölüm Obsesyonu Ölçeği KMO değeri .929 olarak tespit edilmiştir. KMO değeri 0 ile 1 arasında değişir. Örneklem büyüklüğünün yeterli kabul edilebilmesi için bu değer .50 ve üzerinde olması önerilir. Değerin .50'nin altında olması durumunda örneklem büyüklüğünün analiz için yeterli olmadığı kabul edilir. Bununla birlikte bu değerler $.50 \leq KMO < .70$ olması halinde zayıf, $.70 \leq KMO < .80$ olursa "iyi", $.80 \leq KMO < .90$ ise "çok iyi", 1.00

$\leq KMO \leq .90$ ise “mükemmel” olarak değerlendirilir (Field, 2000). Bu doğrultuda elde edilen değer, örneklem büyüklüğünün faktör analizine devam etmek için kabul edilebilir olduğunu gösterir. Bartlett Küresellik testinin de istatistiksel olarak anlamlı olması ($p < .05$) örneklem büyüklüğünün analiz için uygun olduğunu bir diğer göstergesidir. Bu değerlere bakılarak, veri setinin faktör analizi için yeterince büyük olduğu söylenebilir.

Faktör analizi, aralarında ilişki olan birçok değişkeni bir araya getirerek daha anlamlı ve sayıca daha az yeni boyutlar keşfetmeyi sağlayan ve yaygın kullanılan bir yöntemdir. Burada da amaçlanan şey, daha az sayıda ve anlamlı faktör elde etmektir (Özdamar, 2004; Seçer, 2015). İki farklı faktör analizi yöntemi vardır. Bunlar AFA ve DFA’dır. AFA, faktör sayısı hakkında önceden belirlenmiş bir hipotez gerektirmez. Bu analizde tüm göstergelerin her faktöre yüklenmesine izin verilir; bir diğer ifadeyle AFA, sınırsız faktör modellerini test eder (Kline, 2011). ÖÖÖ puanları için temel bileşenler analizine dayalı faktör analizi sonucunda elde edilen öz değerler, açıklanan varyans değerleri ve döndürme işlemi (oblimum) sonrasındaki öz değerler Tablo 6’da sunulmuştur.

Tablo 6

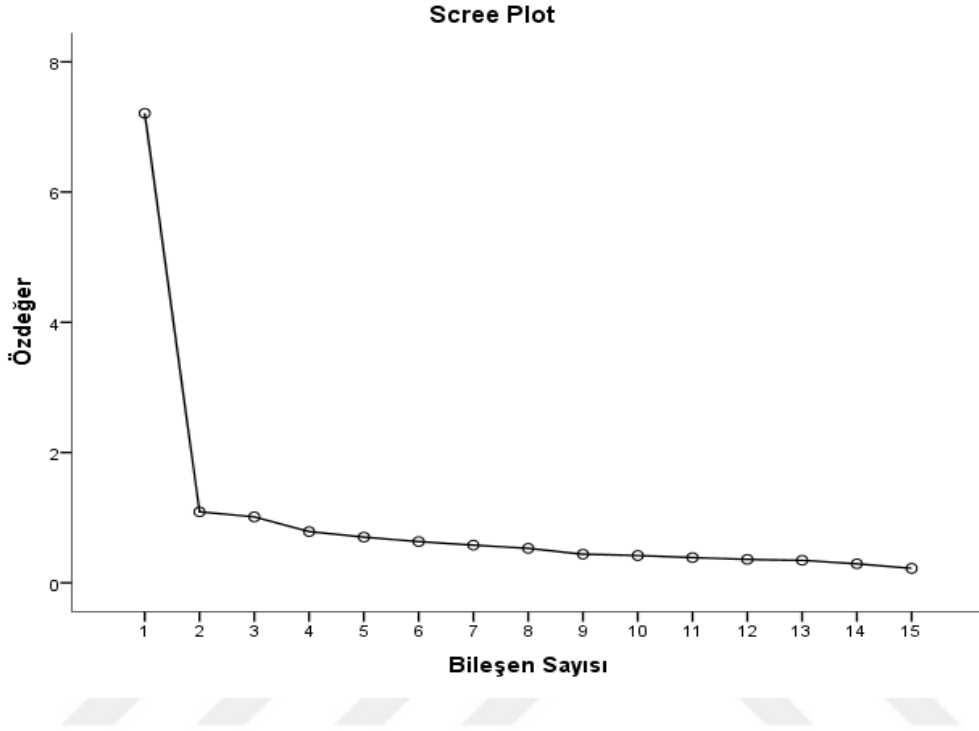
ÖÖÖ'nün Faktörlerine İlişkin Öz Değerler ve Açıklanan Varyans Yüzdeleri

Bileşen	Başlangıç değerleri			Çıkarılan Boyutlar			Döndürme işleminden sonra
	Özdeğer	Açıklanan varyans Yüzdesi	Toplam Açıklanan Varyans Değeri	Özdeğer	Açıklanan varyans Yüzdesi	Toplam Açıklanan Varyans Değeri	Özdeğer
1	7,210	48,066	48,066	7,210	48,066	48,066	6,202
2	1,089	7,263	55,329	1,089	7,263	55,329	5,329
3	1,012	6,747	62,076	1,012	6,747	62,076	2,475
4	0,786	5,240	67,316				
5	0,702	4,679	71,995				
6	0,632	4,215	76,210				
7	0,578	3,855	80,064				
8	0,529	3,526	83,590				
9	0,439	2,927	86,517				
10	0,419	2,792	89,309				
11	0,387	2,582	91,891				
12	0,359	2,391	94,282				
13	0,345	2,300	96,583				
14	0,291	1,942	98,525				
15	0,221	1,475	100,000				

Faktör belirlemede çeşitli yöntemler kullanılır. Bunlardan biri Kaiser kriteridir. Buna göre bir faktörün öz değerinin en az 1 olması gerekir (Özdamar, 2004; Seçer, 2015). Bunun yanı sıra, faktörlerin her birinin ölçeğin toplam varyansının en az %5'ini açıklaması beklenir. Bu durumda ölçekte yer alan faktör sayısı belirlenirken hem öz değeri 1'in üzerinde olan hem de açıkladığı varyans değeri %5 ve üzerinde olan faktörler dikkate alınır (Seçer, 2015). Tablo 6 incelendiğinde, özdeğeri 1'den büyük ve açıkladığı varyans değeri %5'ten büyük olan üç faktörün olduğu görülür. Faktör analizi sonucunda açıklanan toplam varyans %62.076'dır. Sonuç olarak, her bir faktörün toplam varyansa yaptığı katkıları göz önüne alındığında, açıklanan varyansın tanımlanan faktörlerde ölçme yapabildiği ve ölçeğin üç faktörlü yapıya sahip olduğu söylenebilir.

Faktör analizi çalışmalarında faktör sayısına karar verme aşamasında birden fazla teknikten yararlanmak gerektiği belirtilir (Seçer, 2015; Tabachnick ve Fidell, 2013). Bu nedenle analiz sonucunda elde edilen serpilme diyagramı da (scree plot)

incelenmiştir. Bu diyagramda iki nokta arasındaki aralık bir faktöre işaret eder. Noktalar arasındaki mesafenin azalma gösterdiği ilk yere kadar, bir diğer ifadeyle dikey çizginin yatay hale geldiği ilk yere kadar olan faktörler dikkate alınır (Seçer, 2015). Serpilme diyagramı Şekil 4'te verilmiştir.

Şekil 4. ÖÖÖ serpilme diyagramı (scree plot).

Şekil 4'teki serpilme diyagramı, üçüncü faktörden sonra çizginin yatay hale geldiğini gösterir. Serpilme diyagramında, tanımlanan faktörlere ait öz değer (eigenvalue) değerleri en fazla üç faktöre kadar farklılaşır. Üç faktörden sonra değişimin fazla olmadığı görülür. Buna göre, 15 maddesi ve üç faktörü bulunan ÖÖÖ'nün yapı geçerliliği belirlenmiştir. Ölçeğin faktör desenine ilişkin oblimum döndürme yöntemi kullanılarak elde edilen faktör yük değerleri Tablo 7'de sunulmuştur.

Tablo 7

ÖÖÖ'nün Maddelerine Ait Faktör Yük Değerleri

Madde No	Faktör Yük Değerleri		
	Faktör 1	Faktör 2	Faktör 3
ÖÖ3	0,726		
ÖÖ4	0,887		
ÖÖ5	0,752		
ÖÖ7	0,569		
ÖÖ8	0,627		
ÖÖ9	0,636		
ÖÖ10	0,413		
ÖÖ12	0,765		
ÖÖ6		0,486	
ÖÖ11		0,606	
ÖÖ13		0,791	
ÖÖ14		0,879	
ÖÖ15		0,625	
ÖÖ1			0,728
ÖÖ2			0,656

Tablo 7'ye göre, birinci faktörde sekiz madde vardır ve faktör yük değerleri .413 ile .887 arasında değişir. İkinci faktörde beş madde bulunur ve faktör yük değerleri .486 ile .879 arasındadır. Üçüncü faktörde ise, iki madde vardır. Bu faktörün faktör yük değerleri .656 ve .728'dir. Bir ölçekteki faktörün madde sayısı ile ilgili çeşitli öneriler bulunur. Genel eğilim, bir faktörün en az üç maddeden oluşması yönündedir (Tabachnick ve Fidell, 2013). Ancak Kline (2011), bir ölçeğin en az iki faktörlü olması halinde, faktörün iki maddeden oluşabileceğini belirtir. Bu nedenle burada, özdeğeri 1'in üzerinde olan ve iki maddeden oluşan faktör, ölçeği oluşturan üçüncü faktör olarak ele alınmıştır. Türk kültürüne uyarlanan üç faktörlü ÖÖÖ'nün birinci faktörü "ölüme ilişkin ruminasyon", ikinci faktörü "tekrarlayan ölüm düşüncesi" ve üçüncü faktörü "ölüm baskınlığı" olarak adlandırılmıştır.

Doğrulayıcı faktör analizi, AFA ile daha önceden belirlenmiş olan bir modelin ya da yapının test edilmesi veya doğrulanıp doğrulanmadığının incelenmesine dayanır (Özdamar, 2004; Seçer, 2015). Bu model aracılığıyla, hem faktörlerin sayısı hem de göstergelerle olan ilişkilerin açıkça belirtildiği daha önceki ölçüm modeli (AFA) analiz edilir (Kline, 2011; Tabachnick ve Fidell, 2013). Çeşitli uygunluk testleri

yardımıyla modelin uyumu değerlendirilir. Bu uygunluk testlerinden en sık kullanılanları aşağıda açıklanmıştır (Schumacher ve Lomax, 2010; Tabachnick ve Fidell, 2013):

Ki kare uyum testi. Araştırmacı, ilişkili serbestlik dereceleriyle anlamsız bir χ^2 değeri elde etmeye çalışır. Bu nedenle ki-kare testi uyumsuzluk ölçüsü olarak da ifade edilebilir. Bu test, örneklem büyüklüğüne duyarlı bir uyum testidir.

Karşılaştırmalı uyum indeksi (CFI). Adından da anlaşılacağı gibi diğer modellere göre uygunluğu değerlendirir. Bu indeks 0-1 aralığında bir değer alır ve değer 1'e yaklaşması modelin iyi uyum gösterdiğini ifade eder. Küçük örneklerde bile modelin uygun olduğunu tahmin etmede kullanışlıdır.

İyilik uyum indeksi (GFI). Bu indeks, model tarafından açıklanan örnek veri matrisindeki kovaryansların oranını tahmin eder. İyilik uyum indeksi, 0-1 arasında değişiklik gösterir. Bu indeks, örneklem büyüklüğünden etkilenir. GFI'nın .90 ve üzerinde bir değer alması modelin iyi uyum gösterdiği anlamına gelir.

Normlandırılmış uyum indeksi (NFI). Varsayılan modelin temel ya da sıfır hipoteziyle olan uygunluğuna yönelik bilgi verir. 0-1 arasında değişiklik gösterir. Değer 1'e yaklaşması modelin uyumunun arttığını ifade eder.

Yaklaşık hataların ortalama karekökü (RMSEA). Mükemmel (doymuş) bir modele kıyasla bir modeldeki uyum eksikliğini tahmin eder. Bu değer 0'a yaklaşması modelin uyumunun arttığını gösterir. Açıklanan indekslere yönelik uyum ölçütleri Tablo 8'de verilmiştir.

Tablo 8

Uyum Ölçütleri

Model Uyum Kriteri	İyi Uyum	Kabul Edilebilir Uyum
χ^2/ df	$0 \leq \chi^2/ df \leq 2$	$2 < \chi^2/ df \leq 3$
p değeri	$.05 < p \leq 1.00$	$.01 < p \leq .05$
RMSEA	$0 \leq RMSEA \leq .05$	$.05 < RMSEA \leq .08$
NFI	$.95 \leq NFI \leq 1.00$	$.90 \leq NFI < .95$
CFI	$.97 \leq CFI \leq 1.00$	$.95 \leq CFI < .97$
GFI	$.95 \leq GFI \leq 1.00$	$.90 \leq GFI < .95$

(Kaynak: Bayram, 2016; Hu ve Bentler, 1999; Kline, 2011; Schumacher ve Lomax, 2010; Seçer, 2015; Tabachnick ve Fidell, 2013).

Araştırmada test edilen modelin (DFA ve Ölüm Kaygısı Modeli) uyumunun değerlendirilmesinde yukarıda belirtilen ölçütler göz önünde bulundurulmuştur.

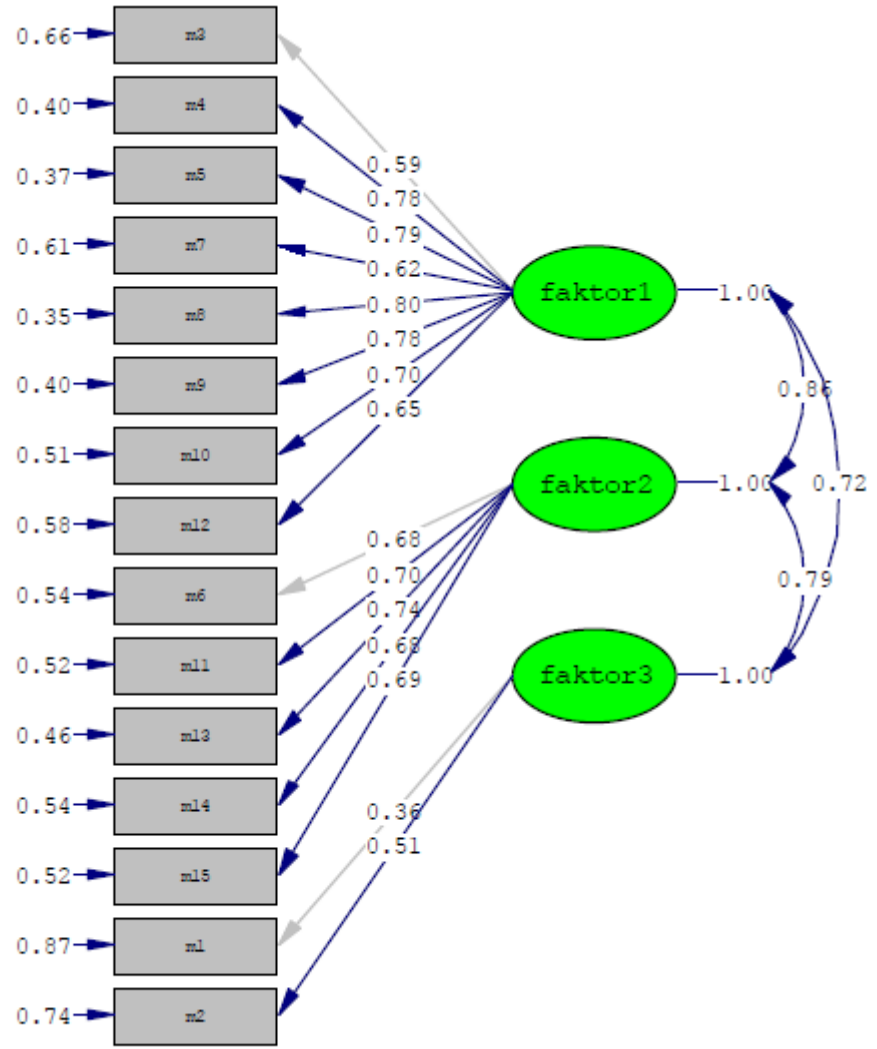
Bu çalışmada DFA ile ÖÖÖ'nün orijinal formunda bulunan ve AFA sonucunda elde edilen üç faktörlü yapının uygunluğu sınanmıştır. DFA; 100'ü kadın ve 105'i erkek olmak üzere toplam 205 kişiden elde edilen verilerle yapılmıştır. DFA için çoklu normal dağılım varsayımı sağlanamaması nedeniyle güçlü (robust) kestirim yöntemi kullanılarak asimptotik kovaryans matrisine dayalı maksimum olabilirlik (likelihood) kullanılmıştır. Bununla birlikte uyum indeksi değerleri, faktör yük değerleri ve hata varyansları incelenerek model veri uyumu değerlendirilmiştir. Uyum indeksi değerleri, faktör yük değerleri (max-min) ve hata varyansı (max-min) değerleri Tablo 9'da sunulmuştur.

Tablo 9

ÖÖÖ Doğrulayıcı Faktör Analizi Sonuçları

	χ^2	χ^2 / sd	p	CFI	GFI	NFI	RMSEA	Faktör Yük Değerleri		Hata Varyansları	
								max	min	max	min
Ölçek Önerilen Değer	192,85	2,217	0,000	0,97	0,86	0,95	0,075	0,80	0,36	0,87	0,35
		$\chi^2/df \leq 3$	$p \leq 0.05$	$\geq 0,95$	$\geq 0,90$	$\geq 0,90$	$\leq 0,080$	$\geq 0,30$		$\leq 0,90$	

Tablo 9'da χ^2 / sd değerinin 3'ten az olduğu görülür. Elde edilen bu değer üçten az olması mükemmel uyumu gösterir (Kline, 2011). Buna göre modelin veriye çok iyi uyum gösterdiği söylenebilir. Tablo 9'da görüldüğü gibi CFI değeri .97 ve NFI değeri .95 olarak tespit edilmiştir. Yukarıdaki değer aralıkları dikkate alındığında modelin veriye çok iyi uyum gösterdiği söylenebilir. GFI değeri ise .86 olup .90'ın altında olduğu için bu indekse göre model veri uyumu olmadığını ifade eder. RMSEA indeksi açısından değerlendirildiğinde ise, bu indeksin model için .075 olduğu belirlenmiştir. Bu indekse göre de modelin veriye uyum gösterdiğini söylemek mümkündür. Uyum indeksleri genel olarak değerlendirildiğinde, üç faktörlü modelin veriye uyum sağladığı belirtilebilir. Analiz sonucunda elde edilen ölçme modeli Şekil 5'te sunulmuştur.

Chi-Square=192.85, df=87, P-value=0.00000, RMSEA=0.075

Şekil 5. ÖÖÖ'ye ilişkin ölçme modeli.

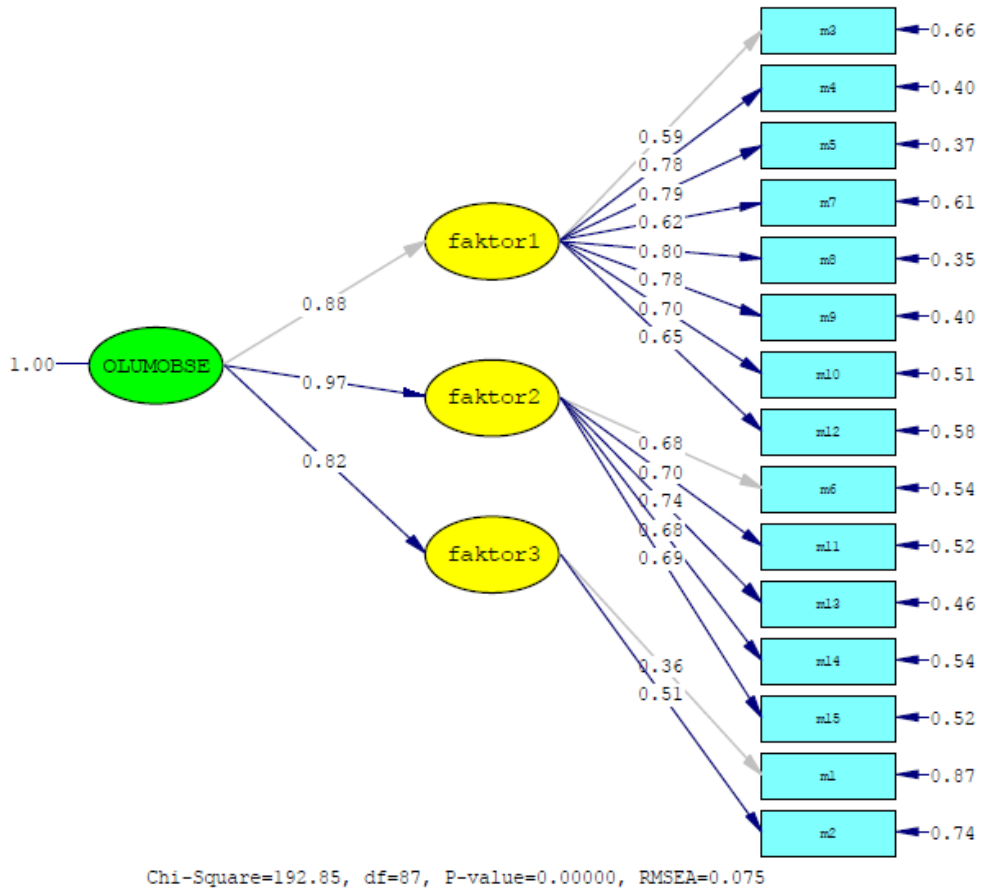
Şekil 5'te, faktörler arasındaki korelasyon değerleri incelendiğinde, bu değerlerin .72 ile .85 arasında değiştiği görülür. Faktörler arasında yüksek korelasyonun bulunması bu faktörlerin üzerinde tanımlı tek bir faktörün olduğuna işaret eder. Analiz sonucunda belirlenen üç faktörün üzerinde tek bir faktör olup olmadığını incelemek amacıyla ikinci düzey doğrulayıcı faktör analizi yapılmıştır. Bu analizde uyum indeksi değerleri, faktör yük değerleri ve hata varyansları incelenerek model veri uyumu değerlendirilmiştir. Uyum indeksi değerleri, faktör yük değerleri (max-min) ve hata varyansı (max-min) değerleri Tablo 10'da sunulmuştur.

Tablo 10

ÖÖÖ İkinci Düzey Doğrulayıcı Faktör Analizi Sonuçları

	χ^2	χ^2/sd	p	CFI	GFI	NFI	RMSEA	Faktör Yük Değerleri		Hata Varyansları	
								max	min	max	min
Ölçek	192,85	2,217	0,000	0,97	0,86	0,95	0,075	0,80	0,36	0,87	0,35
Önerilen Değer		$\chi^2/df \leq 3$	$p \leq 0,05$	$\geq 0,95$	$\geq 0,90$	$\geq 0,90$	$\leq 0,080$	$\geq 0,30$		$\leq 0,90$	

Tablo 10'a göre, χ^2/sd değeri 3'ten azdır. Dolayısıyla, modelin veriye çok iyi uyum gösterdiği söylenebilir. CFI değeri .97 ve NFI değeri .95 olduğu belirlenmiştir. CFI ve NFI değerlerinin .90'ın üzerinde olması modelin veriye çok iyi uyum gösterdiği anlamına gelir. GFI değeri ise .86 olup .90'ın altında olduğu için bu indekse göre model veri uyumunun olmadığı söylenebilir (Bayram, 2016; Çokluk, Şekercioğlu ve Büyüköztürk, 2010). RMSEA indeksi açısından değerlendirildiğinde ise, bu indeksin model için .075 olduğu saptanmıştır. Bu indekse göre de modelin veriye uyum gösterdiğini söylemek mümkündür. Uyum indeksleri genel olarak değerlendirildiğinde üç faktörlü modelin üzerinde tek bir faktörün olduğunun doğrulandığı görülür. Analiz sonucunda elde edilen ölçme modeli Şekil 6'da sunulmuştur.

Şekil 6. ÖÖÖ'ye ilişkin ikinci düzey doğrulayıcı faktör analizi ölçme modeli.

Şekil 6'da görüldüğü gibi ölüme ilişkin ruminasyon faktörü ile ölüm obsesyonu arasındaki faktör yük değeri .88; tekrarlayan ölüm düşüncesi ile ölüm obsesyonu arasındaki faktör yük değeri .97 ve ölüm baskınlığı faktörü ile ölüm obsesyonu arasındaki faktör yük değeri .82'dir.

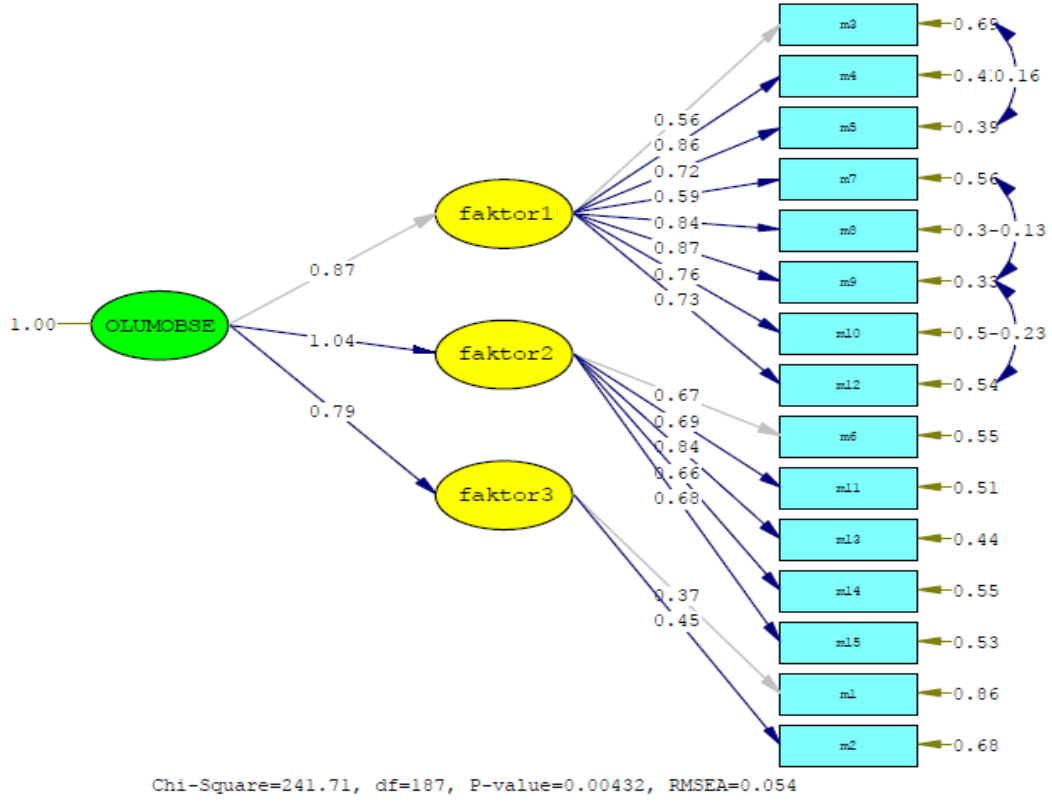
Bir ölçeğin tüm gruplarda aynı özelliği ölçtüğü varsayılır. Bu varsayım karşılandığında yapılan karşılaştırma ve analizlerin doğruluğu anlamlıdır. Ancak bu varsayım gerçekleşmediğinde analizler ve karşılaştırmalar anlamlılığını kaybeder. Dolayısıyla ölçeğin çoklu gruplarda ölçme değişmezliğini sağlayıp sağlamadığının test edilmesi önemlidir (Bayram, 2016). ÖÖÖ'nün hem kadınlarda hem de erkeklerde aynı anlama gelip gelmediğini test etmek için çok gruplu doğrulayıcı faktör analizi yapılmıştır. Ölçeğin yapısı önce kadınlar sonra erkekler için ayrı ayrı doğrulayıcı faktör analizi ile test edilmiştir. Analizler sırasında hem kadınlar hem erkekler için ortalama matrisleri çok gruplu doğrulayıcı faktör analizi ile karşılaştırılmıştır. Karşılaştırma sonucunda elde edilen model küresel uyum indeksi değerleri Tablo 11'de sunulmuştur.

Tablo 11

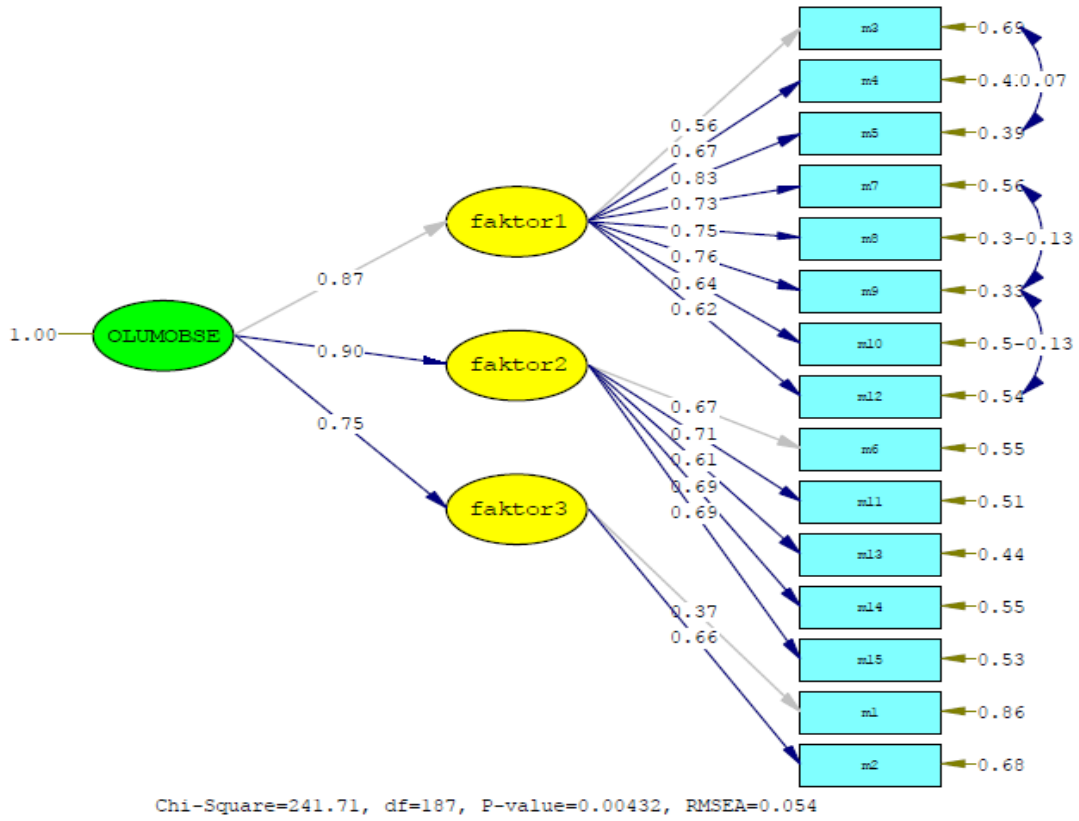
ÖÖÖ'nün Cinsiyete Göre Çoklu Grup Doğrulayıcı Faktör Analizi Sonuçları

	χ^2	χ^2/sd	p	CFI	GFI	NFI	RMSEA
Ölçek Önerilen Değer	241,71	1,293	0,004	0,99	0,82	0,94	0,054
		$\chi^2/df \leq 3$	$p \leq 0.05$	$\geq 0,95$	$\geq 0,90$	$\geq 0,90$	$\leq 0,080$

Tablo 11'e göre, χ^2/sd değeri 3'ten azdır. Dolayısıyla modelin veriye çok iyi uyum gösterdiği söylenebilir. CFI değeri .99 ve NFI değeri .94 olarak tespit edilmiştir. Bu değerlerin .90'ın üzerinde olması modelin veriye çok iyi uyum gösterdiği anlamına gelir (Bayram, 2016; Çokluk, Şekercioğlu ve Büyüköztürk, 2010). GFI değeri .82 olup .90'ın altında olduğu için bu indekse göre model veri uyumu olmadığı söylenebilir. RMSEA indeksi açısından değerlendirildiğinde ise bu indeksin model için .043 olduğu saptanmıştır. Bu indekse göre de modelin veriye uyum gösterdiğini söylemek mümkündür. Bu durumda kadın ve erkekler için ÖÖÖ'deki her bir maddenin aynı anlama geldiği ifade edilebilir. Diğer bir ifadeyle, Türk kültüründe hem kadınlarda hem erkeklerde ÖÖÖ için belirlenen yapının aynı olduğu ve her iki grubun da aynı şekilde anlamlandırdığı ifade edilebilir. Kadınlar ve erkekler için ölçme modeli Şekil 7 ve Şekil 8'de verilmiştir.

Şekil 7. Kadınlar için çoklu grup doğrulayıcı faktör analizi ölçme modeli.

Şekil 8. Erkekler için çoklu grup doğrulayıcı faktör analizi ölçme modeli.

Yapı geçerliliği, daha çok faktör analizi yöntemi ile belirlenmekle beraber bu geçerlilik türü farklı yollarla da analiz edilebilir. Ayırt edici geçerlilik de bunlardan biridir (Acar, 2014; Çakmur, 2012). Bu yöntem, ölçeğin geçerliliğini kanıtlamak için hem benzer hem de farklı kavramsal yapıları ölçen araçların bireylere uygulanmasını içerir (Çakmur, 2012). ÖÖÖ'nün yapı geçerliliği aynı zamanda diğer ölçeklerle ilişkilerine bakılarak incelenmiştir. Bunun için ÖÖÖ'nün AKÖKÖ, ÖDÖ, MOKSL, BAE, BDE ile olan korelasyon katsayılarına bakılmıştır. Ayırt edici geçerlilik analizi, 329 katılımcıdan (190 kadın ve 139 erkek) elde edilen verilerle gerçekleştirilmiştir. Ölüm obsesyonu puanlarının belirtilen beş ölçek puanları ile olan korelasyonu hesaplanmış ve elde edilen değerler Tablo 12'de verilmiştir.

Tablo 12

Ölümlle İlgili Üç Ölçek ve Genel Nevroz Ölçekleri Arasındaki Korelasyonlar

	1	2	3	4	5	6
1. Ölüm Obsesyonu	-					
2. Ölüm Kaygısı	0,591*	-				
3. Ölüme İlişkin Depresyonu	0,515*	0,691*	-			
4. Genel Obsesyon	0,418*	0,446*	0,410*	-		
5. Genel Kaygı	0,445*	0,346*	0,285*	0,439*	-	
6. Genel Depresyon	0,380*	0,220*	0,169*	0,368*	0,468*	-

*p<0,001

Tablo 12 incelendiğinde, bütün korelasyon katsayılarının istatistiksel olarak anlamlı ve pozitif olduğu görülür. Ölüm obsesyonu, ölüm kaygısı ve ölüme ilişkin depresyon ölçekleri aralarındaki korelasyon değerleri .52 ile .69 arasında değişmiştir. Ölüm obsesyonu ile genel obsesyon, kaygı ve depresyon ölçeği arasındaki korelasyon değerleri ise .38 ile .45 arasındadır. Ölüm obsesyonunun ölüm ile ilgili ölçekler ile olan ilişkisi, genel nevroz ölçekleri ile olan ilişkiden daha yüksektir. Bu bulgu, ÖÖÖ'nün ayırt edici geçerliliğini destekler niteliktedir. Ayrıca ÖÖÖ'nün AKÖKÖ, ÖDÖ, MOKSL, BAE, BDE toplam puanları ile faktör analizi gerçekleştirilmiştir. Faktör analizinde oblige döndürme uygulanmıştır. Sonuçlar Tablo 13'te sunulmuştur.

Tablo 13

Ölümlle İlgili Üç Ölçek ve Genel Nevroz Ölçümleri ile Faktör Analizi Sonuçları

	Faktör 1	Faktör 2
Ölüm Obsesyonu	0,494	
Ölüm Kaygısı	0,876	
Ölüme İlişkin Depresyon	0,833	
Genel Obsesyon		0,420
Genel Kaygı		0,679
Genel Depresyon		0,727
Özdeğer	2,340	1,943
Açıklanan varyans (%)	44,366	10,823

Tablo 13'te görüldüğü gibi, ölüm ile ilgili üç ölçek ve genel nevroz ölçümleri iki faktörlü bir yapı göstermiştir. Ölüm ile ilgili ölçekler birinci faktörde ve genel nevroz ölçekleri ikinci faktörde yer alır. Bu durumda ÖÖÖ'nün genel nevroz ölçeklerinden farklı bir yapıyı ortaya koyduğu öne sürülebilir.

Ölçme aracında aranan psikometrik özelliklerden bir diğeri güvenilir ölçümler yapmasıdır. Bunun için ölçme aracının, rastgele ölçüm hatasından arındırılmış olan puan güvenilirliğinin belirlenmesi gerekir. Bu çalışmada ölçeğin güvenilirlikleri iç tutarlılık ve test tekrar test yöntemiyle incelenmiştir. Güvenilirlik hesaplamalarında en sık kullanılan güvenilirlik katsayı türü Cronbach alfa'dır. Bu katsayı, ölçeğin iç tutarlılık güvenilirliğini ölçer. Daha açık bir ifadeyle, bir ölçekteki maddeler arasında cevapların ne derece tutarlı olduğunu ölçer (Kline, 2011). Ölçeğin Cronbach alfa katsayısı AFA'nın yapıldığı veri seti üzerinden hesaplanmıştır.

Bir diğeri güvenilirlik analizi yöntemi test tekrar test güvenilirliğidir. Bu yöntemle iki uygulamadan elde edilen puanların kararlılık düzeyine bakılır (Büyüköztürk, Kılıç-Çakmak, Akgün, Karadeniz ve Demirel, 2016; Çakmur, 2012). İki uygulamadan elde edilen puanlar yüksek oranda ilişkiliyse bu sonuç zamansal faktörlere bağlı rastgele hatanın minimum olduğunu gösterir (Kline, 2011). Çalışmada test tekrar test güvenilirliğini hesaplayabilmek için ÖÖÖ iki hafta ara ile uygulanmıştır. Bunu sınamak amacıyla, ilk hafta uygulama yapılan 90 kişiye ölçek iki hafta sonra tekrar uygulanmış ve iki uygulama arasındaki korelasyona bakılmıştır. Analiz aşamasında öncelikle elde edilen verilerin normal dağılıp dağılmadığı kontrol edilmiş ve normal dağılmadığı görülmüştür. Bu nedenle Spearman Brown Sıra Farkları Korelasyon Katsayısı hesaplanmıştır. ÖÖÖ'nün güvenilirliğine ilişkin sonuçlar Tablo 14'te sunulmuştur.

Tablo 14

ÖÖÖ'nün Güvenilirlik Analizi Sonuçları

Madde Sayısı	İç tutarlılık	Test Tekrar Test
15	.92	.85

$p < .01$

Tablo 14 incelendiğinde; ölçeğin iç tutarlılık katsayısının .92 ($p < .01$) olduğu, bununla birlikte iki uygulamadan elde edilen puanların arasındaki ilişkiyi gösteren Spearman Brown katsayısının ise .85 ($p < .01$) olduğu görülür.

Beşli Likert olan ölçeğin maddeleri Beni hiç yansıtmıyor= 1, Beni çok az yansıtmıyor= 2, Beni biraz yansıtmıyor= 3, Beni fazlasıyla yansıtmıyor= 4, Beni tamamen yansıtmıyor=5 şeklinde puanlanır. Bireyler, ölçeği doldururken kendilerini en iyi yansıtan ifadeyi seçerek cevaplarlar. Ölçekten en düşük 15 puan, en yüksek 75 puan alınır. Ölçekte tersten puanlanan (reverse) madde yoktur. Puanların yükselmesi ölüm obsesyonu düzeyinin yükseldiğini gösterir. Ölçeğin örnek maddelerine Ek-A'da, ölçeğin uyarlanmasına ilişkin kullanım iznine ise Ek-B'de yer verilmiştir.

Alan yazın incelendiğinde farklı ülkelerde uyarlanan ÖÖÖ'nün faktör yapısına ilişkin çeşitli tartışmalar vardır. ÖÖÖ'nün farklı ülkelerdeki ve örneklemdeki faktör yapıları Tablo 15'te sunulmuştur.

Tablo 15

ÖÖÖ'nün Farklı Ülkeler ve Örneklerdeki Faktör Yapısı

Ülke	Kaynak	1. Faktör	2. Faktör	3. Faktör
Kuveyt Öğrenci	Abdel-Khalek ve Lester (2003)	Tek boyut		
Filistin Yetişkin Kadın	Abdel-Khalek, Al-Arja ve Abdalla, (2006)	Tek boyut		
İran Öğrenci	Rajabi (2009)	Ölüme ilişkin ruminasyon ve ölüm baskınlığı 2,3,4,5,6,7,8,12,15,	Ölüm düşüncesi ve endişe (1,9,10,11,13,14)	
Afrika Öğrenci Kadın	Mashegoane ve Makhubela (2013)	Ölüme ilişkin ruminasyon 3,4,5,6,7,8,9	Endişe 11,13,14,15	
Amerika Öğrenci	Abdel-Khalek ve Lester (2003)	Ölüme ilişkin ruminasyon 4,5,7,8,9,10,11,12,15	Ölüm baskınlığı ve tekrarlayan ölüm düşüncesi 1,2,3,6,13,14	
Mısır Öğrenci	Abdel-Khalek (1998)	Ölüme ilişkin ruminasyon 3,4,5,7,8,9,10,12	Ölüm baskınlığı 1,2,6,15	Tekrarlayan ölüm düşüncesi 11,13,14
İngiltere Öğrenci ve Yetişkin	Maltby ve Day (2000b)	Ölüme ilişkin ruminasyon 3,4,5,7,8,9,10,12	Ölüm baskınlığı 1,2,6,15	Tekrarlayan ölüm düşüncesi 11,13,14
İspanya Öğrenci	Tomás-Sábado ve Gómez-Benito (2003)	Ölüme ilişkin ruminasyon 1,3,5,7,8,9,10,11,12	Ölüme yönelik saplantılı düşüncelere dalma 4,6,13,14	Ani ölüm baskınlığı 2,15
Filistin Yetişkin Erkek	Abdel-Khalek, Al-Arja ve Abdalla, (2006)	Ölüme ilişkin ruminasyon 3,4,5,8,9,10,12	Ölüm baskınlığı 1,2,7,15	Tekrarlayan ölüm düşüncesi 6,11,13,14
Afrika Öğrenci Erkek	Mashegoane ve Makhubela (2013)	Ölüme ilişkin ruminasyon 3,4,5,6,7,10,12	Endişe 11,13,14,15	Ölümün anlaşılabilirliği 1,2
İran Hemşire	Dadfar, Abdel-Khalek ve Lester (2018)	Ölüme ilişkin ruminasyon 2,3,4,5,6,7,8,10,12	Ölüm baskınlığı 9,11,13,14,15	Tekrarlayan ölüm düşüncesi 1

Tablo 15'te görüldüğü gibi ölçek, Kuveytli üniversite öğrencileri (Abdel-Khalek ve Lester, 2003) ile Filistinli yetişkin kadınlar (Abdel-Khalek, Al-Arja ve Abdalla, 2006) arasında tek boyutlu bir yapıya sahiptir. Bununla birlikte ölçeğin, İranlı üniversite öğrencileri (Rajabi, 2009), Afrikalı kadın üniversite öğrencileri (Mashegoane ve Makhubela, 2013) ve Amerikalı üniversite öğrencileri (Abdel-

Khalek ve Lester, 2003) arasında iki faktörlü bir yapıya sahip olduğu belirlenmiştir. Diğer taraftan, birçok örnekleme ölçeğin üç faktörlü olduğu göze çarpmıştır (Abdel-Khalek, 1998; Abdel-Khalek, Al-Arja ve Abdalla, 2006; Dadfar, Abdel-Khalek ve Lester, 2018; Maltby ve Day, 2000b; Mashegoane ve Makhubela, 2013; Tomás-Sábado ve Gómez-Benito, 2003).

Mevcut çalışmada, ölçeğin üç faktörden oluştuğu görülmüştür. Bu faktörler Abdel-Khalek'in (1998) çalışması dikkate alınarak adlandırılmıştır. Buradan hareketle, birinci faktör "ölüme ilişkin ruminasyon", ikinci faktör "tekrarlayan ölüm düşüncesi", üçüncü faktör "ölüm baskınlığı" olarak isimlendirilmiştir. Bununla birlikte çalışmada ölçekteki faktörler üzerinde tanımlı tek bir boyutun, ölüm obsesyonu, olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Ölçeğin faktör yapısındaki tutarsızlığa dikkat çeken Mashegoane ve Makhubela (2013), araştırmacıların sadece faktör/alt ölçek puanlarını değil aynı zamanda toplam ölüm obsesyonu puanını da dikkate almalarını tavsiye etmişlerdir.

Tablo 15 incelendiğinde, bazı ülkelerde ÖÖÖ'nün faktör yapısının cinsiyete göre değişiklik göstermesi de dikkat çeken bir durumdur (Abdel-Khalek, Al-Arja ve Abdalla, 2006; Mashegoane ve Makhubela, 2013). Alan yazında yer alan bu bilgi doğrultusunda mevcut araştırmada, ölçeğin faktör yapısının cinsiyetler arasında farklılık gösterip göstermediği incelenmiştir. Analiz sonuçlarına göre, Türk kültüründe hem erkekler hem de kadınlar için ölçeğin benzer bir yapıyı ifade ettiği görülmüştür. Bu sonuç, alan yazındaki birçok çalışma ile tutarlılık gösterir (Abdel-Khalek, 1998; Abdel-Khalek ve Lester, 2003; Dadfar, Abdel-Khalek ve Lester, 2018; Maltby ve Day, 2000b; Rajabi, 2009; Tomás-Sábado ve Gómez-Benito, 2003).

Ölçeğin açıklanan varyansı incelendiğinde, üç faktörün toplam varyansın %62.07'sini açıkladığı göze çarpmıştır. Henson ve Roberts (2006), açıklanan varyans düzeyiyle ilgili olarak %52'lik bir orana dikkat çekmiştir. Bu durumda ÖÖÖ'nün açıklanan varyansının yeterli düzeyde olduğu söylenebilir. Bununla birlikte, elde edilen bu sonuç Abdel-Khalek'in (1998) bulgularıyla büyük oranda benzerlik göstermiştir.

ÖÖÖ'nün ayırt edici geçerliliğini belirleyebilmek için ölüme ilişkin diğer ölçekler ve genel nevroz ölçekleri ile olan korelasyonlarına bakılmış, ayrıca ölüme

ilişkin ölçeklerle genel nevroz ölçekleri arasında faktör analizi gerçekleştirilmiştir. ÖÖÖ'nün ölüme ilişkin ölçeklerle korelasyonunun .52 ile .69 arasında değiştiği; genel nevroz ölçekleri ile olan korelasyonunun .38 ile .45 arasında değiştiği gözlenmiştir. Ayrıca bu ölçeklerden edilen toplam puan üzerinden gerçekleştirilen faktör analizinde ölüme ilişkin ölçekler ve genel nevroz ölçeklerinin farklı faktörlerde toplandığı saptanmıştır. Buradan yola çıkarak, ölçekler arasındaki korelasyon değerlerinin ve faktör analizi sonuçlarının ölçeğin ayırt edici geçerliliğini desteklediği söylenebilir. Bu sonuç, ölüm obsesyonunun “ölüm stresi”nin bir unsuru olduğu, ölüm stresinin ve genel nevrozun birbirleriyle ilişkili olmakla birlikte birbirlerinden farklı yapıları temsil ettiği görüşlerini destekler niteliktedir (Abdel-Khalek, 1998).

Ölçeğin güvenilirliğinin hesaplanmasında iç tutarlılık katsayısına ve test tekrar test yönteminden elde edilen korelasyona bakılmıştır. Ölçeğin iç tutarlılık yöntemi için Cronbach alfa katsayısı .92 olarak hesaplanmıştır. Bunun yanı sıra, test tekrar test yöntemiyle elde edilen Spearman Brown korelasyon katsayısı ise .85'tir. Bir ölçme aracında güvenilirliği değerlendirebilmek için kesin bir standart olmamakla birlikte bu konuda bazı öneriler vardır. Kline (2011), .70 civarındaki güvenilirlik katsayısının “yeterli”, .80-.89 aralığında bulunan güvenilirlik katsayısının “çok iyi”, .90 ve üzerinde olan güvenilirlik katsayısının ise “mükemmel” olarak kabul edilebileceğini belirtmiştir. Dolayısıyla, önerilen değerler ve çalışma kapsamında ulaşılan sonuçlar bir arada değerlendirildiğinde ÖÖÖ'nün güvenilir bir ölçme aracı olduğu söylenebilir. Bununla birlikte, faktör analizlerine ilişkin sonuçlar ve ayırt edici geçerlilik sonuçları ölçeğin geçerli bir ölçme aracı olduğunu ortaya koymuştur.

Abdel-Khalek ölüm anksiyetesi ölçeği (AÖAÖ). Ölçek, Abdel-Khalek (2004b) tarafından bireylerin ölüm kaygısı düzeylerini belirlemek amacıyla ve müslüman toplulukların kültürleri ve dini özellikleri göz önüne alınarak geliştirilmiştir. Ölçeğin toplam 20 maddesi vardır ve 0-5 arasında puanlanan Likert tipi bir ölçektir. Puanların artması, ölüm kaygısı düzeyinin yükselmesine işaret eder. Ölçeğin özgün formuna ilişkin geçerlilik ve güvenilirlik çalışması Suriye, Kuveyt ve Mısır'dan toplanan verilerle gerçekleştirilmiş ve Cronbach alfa değerlerinin .88-.93 aralığında olduğu gözlenmiştir.

Ölçek, Türk kültürüne Sarıçiçek Aydoğan, Gülseren, Öztürk Sarıkaya ve Özen (2015) tarafından uyarlanmıştır. Tıp Fakültesi öğrencileriyle (n: 220) yürütülen

çalışmada Cronbach alfa katsayısı .86 olarak hesaplanmıştır. Temel Bileşenler Analizi'ne göre ölçeğin varyansın %65.6'sını açıkladığı ve beş faktörden oluştuğu ortaya çıkmıştır. Bu faktörler; ölümle ilişkili görsel uyarıların uyandırdığı korku (2., 8., 11., 16., 17. maddeler), ölümün beraberindeki fiziksel ve ruhsal acıya ilişkin korku (5., 6., 10., 15., 19. maddeler), ölümü hatırlatan diğer durumlarla ilişkili korku (3., 12., 14., 18. maddeler), ölümden sonrasına ilişkin korku (7., 9., 13. maddeler) ve ölme işinin kendisine yönelik korku (1., 4., 20. maddeler) olarak adlandırılmıştır. Ölçeğin geçerlilik çalışmasında Hastane Anksiyete-Depresyon Ölçeği'nin depresyon alt ölçeği için .26, anksiyete alt ölçeği için .39 düzeyinde anlamlı bir ilişki belirlenmiştir. Bununla birlikte Templer Ölüm Kaygısı Ölçeği ve Abdel-Khalek Ölüm kaygısı ölçekleri arasında ise .68 düzeyinde anlamlı bir ilişki bulunmuştur. Ek-C'de, ölçeğe ilişkin örnek maddelere, Ek-Ç'de ise ölçek kullanım iznine yer verilmiştir.

Rotter iç-dış denetim odağı ölçeği (RİDKOÖ). Rotter İç-Dış Denetim Odağı Ölçeği (1966) Rotter tarafından geliştirilmiştir. Ölçek bireylerin karşılaştıkları olaylar karşısında dikkate aldıkları refereans kaynaklarını belirlemek amacıyla geliştirilmiştir. 29 madde olan ölçek, a ve b olmak üzere iki seçenektir oluşur. Değerlendirme 0-1 olarak yapılır. Bazı maddelerde a seçeneği 1 puan (2, 6, 7, 9, 16, 17, 18, 20, 21, 23, 25, 29. maddeler), bazı maddelerde ise b seçeneği 1 puan (3, 4, 5, 10, 11, 12, 13, 15, 22, 26, 28. maddeler) değerindedir. Ölçek maddelerinden altısı (1, 8, 14, 19, 24, 27. maddeler) ölçeğin amacını gizlemek için dolgu işlevi görür ve puanlamada dikkate alınmaz. Dolayısıyla ölçekten elde edilebilecek puan 0-23 arasındadır. Puanların yükselmesi, dış denetim odağının arttığını gösterir.

Ölçek, Türk kültürüne Dağ (1991) tarafından uyarlanmıştır. Ölçeğin güvenilirlik ve geçerlilik analizi iki farklı örnekleme gerçekleştirilmiştir. İlk örnekleme (ön çalışma) test tekrar test güvenilirlik katsayısı .83, KR-20 güvenilirlik katsayısı .63, Cronbach alfa güvenilirlik katsayısı ise .70 olarak bulunmuştur. İkinci çalışmada elde edilen Cronbach alfa değeri .71'dir. Ölçeğin geçerlilik çalışmasında Rosenbaum'un Öğrenilmiş Güçlülük Ölçeğinden elde edilen puanlarla olan ilişki katsayısının .29 olduğu, Belirti Tarama Listesinin (SCL-90-R) GSI puanı ile ise .21 düzeyinde ilişkili olduğu belirlenmiştir. Temel bileşenler analizi sonucuna göre ölçeğin toplam varyansın %47'sini açıkladığı görülmüştür. Ölçek; şans, kontrol eksikliği, siyasal olaylarda dış kontrol, şans kontrolü, okul başarısı kontrol eksikliği, kişiler arası ilişkilerde kontrol eksikliği, kadercilik inancı ve siyasal olaylarda kontrol

eksikliği olmak üzere yedi faktördür. Ek-D'de ölçeğe ilişkin örnek maddelere, Ek-E'de ölçek kullanım iznine yer verilmiştir.

Beck anksiyete envanteri (BAE). Ölçek, Beck, Epstein, Brown ve Steer (1988) tarafından, bireylerin kaygı düzeylerini belirlemek amacıyla geliştirilmiştir. Dörtlü Likert tipi olan ölçek 21 maddeden oluşur. Bireylerin son bir hafta içerisinde maddelerde ifade edilen belirtileri ne düzeyde yaşadığını değerlendirmesi istenir. Her madde 0 (hiç) ile 3 (ciddi düzeyde) arasındaki puan üzerinden değerlendirilir. Ölçekten alınabilecek puan aralığı 0–63 arasında değişir. Toplam puanın yükselmesi bireyin kaygı düzeyinin de yükseldiğini gösterir.

Ölçek, Türk kültürüne Ulusoy, Şahin ve Erkmen (1998) tarafından uyarlanmıştır. Ölçeğin Cronbach alfa güvenilirlik katsayısı .93'tür. Madde toplam korelasyon katsayıları ise .46 ile 72 arasında değişir. Uyarlamada ölçüt geçerliliğine bakılmış ve Beck Anksiyete Ölçeği'nin Durumluk Kaygı Ölçeği ile .53, Sürekli Kaygı Ölçeği ile .45, Beck Depresyon Ölçeği ile .46 düzeyinde ilişkili olduğu belirlenmiştir. Bununla birlikte yapı geçerliliği yönünden de orijinal form ile tutarlı olduğu, ölçeğin somatik semptomlar (1, 4, 5, 7, 8, 9, 10,11, 14, 15, 16, 17, 19. maddeler) ve panik ve kaygı semptomları (2, 3, 6, 12, 13, 18, 20, 21. maddeler) olmak üzere iki faktörden oluştuğu gözlenmiştir. Ek-F'de ölçeğe ilişkin örnek maddelere, Ek-G'de ölçek kullanım iznine yer verilmiştir.

Beck depresyon envanteri (BDE). Beck Depresyon Envanteri, bireyin depresif belirtilerini ölçmek amacıyla Beck, Ward, Mendelson, Mock ve Erbaugh (1961) tarafından geliştirilmiştir. Envanter, 21 madde içerir ve her madde bireyin davranışsal örüntüsünü belirlemek amacıyla artan şiddet düzeyinde dört seçenekten oluşur. Envanterdeki her bir madde 0-3 aralığında puanlanır ve alınabilecek toplam puan 0-63 arasında değişiklik gösterir. Puanlardaki artış depresyon düzeyinin artışına işaret eder. Envanterin eş zaman geçerliliği, klinik olmayan katılımcıların yer aldığı beş farklı çalışmada Zung Depresyon Ölçeği ile belirlenmiştir. Buna göre korelasyon katsayısının .66 ile .86 aralığında olduğu görülmüştür (Beck, Steer ve Carbin, 1988).

Envanter, Türk kültürüne iki farklı kişi tarafından uyarlanmıştır. Envanter ilk olarak Tegin (1980) tarafından uyarlanmıştır. Envanterin iki farklı grup üzerinde testi yarılama yöntemi ile elde edilen güvenilirlik katsayısı; depresyon tanısı almamış bireylerde .78, depresyon tanısı almış bireylerde ise .61'dir. Bununla birlikte, iki hafta

ara ile olan uygulamalar sonucunda test tekrar test güvenilirliği .65 olarak belirlenmiştir (aktaran Hisli, 1989).

Beck Depresyon Envanteri, Türk kültürüne ikinci kez Hisli (1989) tarafından uyarlanmıştır. Envanterin yapı geçerliliği için temel bileşenler analizi yapılmıştır. Temel bileşenler analizi sonucunda yorumlanabilecek dört faktörün olduğu belirlenmiştir. Birinci faktör; umutsuzluk, ikinci faktör; kişilerin kendilerine yönelik olumsuz duyguları, üçüncü faktör; bedensel kaygılar, dördüncü faktör; suçluluk duygulanımları olarak adlandırılmıştır. Ayrıca envanterin benzer ölçek geçerliliği de sınanmıştır. Bunun için MMPI-D alt ölçeği kullanılmış ve iki ölçek arasındaki korelasyonun .50 olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Envanterin güvenilirliği, iç tutarlılık ve testi yarılama yöntemi ile hesaplanmıştır. Cronbach alfa katsayısı .80, testi yarılama güvenilirlik katsayısı ise .74 bulunmuştur (Hisli, 1989). Bu çalışmada Hisli (1988) tarafından uyarlanan Beck Depresyon Envanteri kullanılmıştır. Ölçeğin örnek maddeleri Ek-H'de sunulmuştur.

Ölüme ilişkin depresyon ölçeği (ÖDÖ). Ölçek ilk olarak Templer, Lavoie, Chalgujian ve Thomas-Dobson (1990) tarafından geliştirilmiş daha sonra 2002 yılında revizyondan geçirilmiştir (Templer vd., 2002). Ölüme İlişkin Depresyon Ölçeği, ölüme yönelik yaşanan depresyon, üzüntü, yalnızlık dehşet vb. duygu durumlarını ölçmek amacıyla geliştirilmiştir. Toplam 17 maddeden oluşan ölçek, doğru-yanlış şeklinde cevaplanır ve ölçeğin iki maddesi (11 ve 12. madde) ters yönde puanlanır. Ölçekten alınabilecek toplam puan 0-17 arasındadır. Puanların artması, ölüme ilişkin depresyon düzeyinin yüksek olduğunu belirtir.

Ölçek, Türk kültürüne Yaparel ve Yıldız (1998) tarafından uyarlanmıştır. Güvenilirlik çalışmasında ölçeğin Cronbach alfa katsayısı .74, yarıya bölme .54, test tekrar test güvenilirliği ise .79 olarak hesaplanmıştır. Ölçeğin geçerliliği ile ilgili analizlerde Ölüme İlişkin Depresyon Ölçeği'nin Beck Depresyon Ölçeği ile arasındaki ilişki .39, Ölüm Kaygısı Ölçeği ile ilişkisi ise .77 olarak hesaplanmıştır. Temel bileşenler analizi sonucuna göre ölçek altı faktörden oluşur. Bunlar; ölüm depresyonu, hayatın anlamı, ölüm yalnızlığı, ölümsüzlük inancı, ölüme ilişkin hüzn ve ölüm kaygısıdır. Ölçeğin örnek maddelerine Ek-I'da, ölçeğe ilişkin kullanım iznine Ek-İ'de yer verilmiştir.

Maudsley obsesif kompulsif soru listesi (MOKSL). 1977 yılında Hodgson ve Rachman tarafından geliştirilmiştir. Ölçek bireylerin obsesif kompulsif belirtilerini

(OKB) ve bu belirtilerin düzeyini ölçmek amacıyla geliştirilmiştir. Ölçeğin orijinal formu 30 maddeden oluşur ve cevaplar doğru/yanlış şeklinde iki dereceli olarak verilir (Hodgson ve Rachman, 1997).

Maudsley Obsesif Kompulsif Soru Listesi, Türk kültürüne Erol ve Savaşır (1988) tarafından uyarlanmıştır. Uyarlama sırasında ölçeğe yedi madde eklenerek 37 maddelik bir ölçek elde edilmiştir. Ölçekte doğru olarak cevaplanan her madde için "1" puan, yanlış cevaplar için "0" puan verilir. Dolayısıyla ölçekten alınabilecek puan 0-37 arasında değişiklik gösterir. Puanların artışı OKB düzeyinin artışı ifade eder. Ölçek; kontrol etme, temizlik, yavaşlık ve kuşku/obsesif düşünce olmak üzere dört alt ölçekten oluşur. Ölçeğin Cronbach alfa güvenilirlik katsayısı .86'dır. Alt ölçeklere ilişkin güvenilirlik katsayısı ise .61-.65 arasındadır. Ölçeğin test tekrar test güvenilirliği ölçeğin tamamı için .88; alt ölçekler için .56-.84 aralığında değişiklik gösterir. Ölçeğin örnek maddeleri Ek-J'de sunulmuştur.

Gönüllü katılım formu-kişisel bilgi formu. Araştırmaya katılma konusunda gönüllülüğe önem verilmiştir. Bunun için Kişisel Bilgi Formu'nun önüne Gönüllü Katılım Formu (Ek-K) eklenmiştir. Kişisel bilgi formu katılımcıların kişisel nitelikleriyle ilgili bilgi toplamak amacıyla araştırmacı tarafından hazırlanmıştır. Formda cinsiyet, yaş, sınıf, bir yakınını kaybedip kaybetmeme, kaybettiyse bu kişiyle yakınlık derecesi ve algılanan dindarlık düzeyi ile ilgili sorular yer almıştır. Kişisel bilgi formu Ek-L'de sunulmuştur.

Verilerin Analizi

Çalışmanın birinci aşamasında ÖÖÖ'nün psikometrik özelliklerine bakılmıştır. Bu kapsamda toplanan veriler ölçeğin geçerlilik ve güvenilirlik analizleri için kullanılmıştır. Öncelikle ölçeğin Türkçe'ye çevirisinin uygun olup olmadığını test etmek için dil eşdeğerliğine bakılmıştır. Bunun için verilerin normal dağılıp dağılmadığı incelenmiştir. Verilerin normal dağılmadığı görülmüştür. Bu nedenle ölçeğin orijinal formu ve Türkçe formunu karşılaştırmak için Spearman Brown Sıra Farkları Korelasyon Katsayısı sonuçları değerlendirilmiştir.

Ölçeğin yapı geçerliliğini test etmek için faktör analizi yapılmıştır. Faktör analizinin dört farklı işlevi vardır. Bunlar; bir grup maddenin temelinde bulunan örtük değişkenleri belirlemek, yeni oluşturulmuş faktörleri kullanarak birkaç orijinal değişken arasındaki varyansı açıklamak, faktörlerin, örtük değişkenlerin, anlamını

ortaya koyabilmek, maddelerin çalışıp çalışmama durumlarını tespit etmektir. Var olan yapının ne olduğunu belirlemek için açımlayıcı faktör analizi kullanılır. Doğrulayıcı faktör analizi ise kuram ya da daha önceden belirlenmiş sonuçlara göre tahmin edilen ilişki örüntüsünü doğrulamak için kullanılır (DeVellis, 2014). Bu bilgiden yola çıkarak çalışmada iki farklı örneklem grubundan elde edilen veriler üzerinde doğrulayıcı ve açımlayıcı faktör analizleri yapılmıştır. Buna ek olarak, ölçeğin ayırt edici geçerliliği de test edilmiştir. Bu kapsamda ÖÖÖ'nün AKÖKÖ, ÖDÖ, MOKSL, BAE, BDE ile olan ilişkilerine bakılmıştır. ÖÖÖ'nün güvenilirlikleri ise iç tutarlılık ve test tekrar test yöntemleri ile hesaplanmıştır. Çalışmanın bu aşamasında AFA ve korelasyon hesaplamalarında SPSS 22 programı; DFA için LISREL 8.8 programı kullanılmıştır. Araştırmanın ikinci aşamasında ölüm kaygısına ilişkin model sınanmıştır. Araştırmada önerilen modeli test edebilmek için LISREL 8.8 programından yararlanılmıştır.

Yapısal eşitlik modeli. Yapısal regresyon modeli olarak da ifade edilen yapısal eşitlik modelleri doğrulayıcı faktör analizi ile benzerlik gösterir. Yapısal eşitlik modeli, çeşitli gizil değişkenler arasındaki ilişkilere yönelik önerilen teorilerin sınanması için kullanılırlar. Dolayısıyla modelde bulunan her bir yol test edilen hipotezi ifade eder (Bayram, 2016). Bir araştırmacı için modeli tanımladıktan sonra bu modelin iyi bir model olup olmadığı sorusu gündeme gelir. Burada elde edilen örnek verilerle teorik modelin ne ölçüde desteklendiği açıklığa kavuşturulmaya çalışılır (Schumacher ve Lomax, 2010; Tabachnick ve Fidell, 2013).

Bölüm 4

Bulgular ve Yorumlar

Bu bölümde araştırmanın alt problemleri doğrultusunda elde edilen bulgular ve bu bulgulara ilişkin yorumlara yer verilmiştir. Aşağıda Ölüm Kaygısı Model Testi'ne ilişkin bulgular ve yorumlar sunulmuştur.

Ölüm Kaygısı Model Testine İlişkin Bulgular ve Yorumlar

Bu başlıkta, araştırma kapsamında test edilen yapısal model ile ilgili gösterge değişkenlere ait betimsel istatistiklere ve model testi aşamalarına yer verilmiştir. Yapısal eşitlik modellemesinde veriye iyi uyan modeli bulmak amaçlanır. Bunu sağlayabilmek için beş adım takip edilir. Bunlar; model belirleme, model tanımlama, model tahmini, model testi ve ihtiyaç halinde yapılan model modifikasyonudur (Bayram, 2016; Tabachnick ve Fidell, 2013).

Modelin belirlenmesi aşamasında araştırmacı, alan yazındaki kuramsal ilişkileri temel alarak bir model formüle eder. Modeli tanımlama kısmında, veri matrisindeki tüm sayısal değerler ve ölçülecek parametre sayısı tespit edilir. Üçüncü aşamada model tahmini yapılır. Model tahmini için çeşitli tekniklerden faydalanılır. Model testinde ise model uyumu değerlendirilir. Son olarak modelin daha iyi uyum vermesi için bazı değişiklikleri öneren model modifikasyonuna gidilir (Bayram, 2016). Aşağıda yapısal eşitlik modellemesinde takip edilen aşamalara yer verilmiştir.

Modelin tanımlanması. Ölüm kaygısını açıklamaya yönelik olarak önerilen modelde dört gizil, on yedi gösterge değişken bulunur. Modelde yer alan gizil değişkenler ve gösterge değişkenler Tablo 16'da sunulmuştur.

Tablo 16

Önerilen Modelde Bulunan Gizil ve Gösterge Değişkenler

Gizil Değişkenler	Gösterge Değişkenler
Ölüm Kaygısı	Ölümlle ilişkili görsel uyarıların uyandırdığı korku Ölümün beraberindeki fiziksel ve ruhsal acıya ilişkin korku Ölümü hatırlatan diğer durumlara ilişkin korku Ölümden sonrasına ilişkin korku Ölme işinin kendisine yönelik korku
Ölüm Obsesyonu	Ölüme ilişkin ruminasyon Tekrarlayan ölüm düşüncesi Ölüm baskınlığı
Kaygı	Somatik semptomlar Panik ve kaygı semptomları
Denetim Odağı	Şans kontrolü Siyasal dış kontrol Şans ve kişiler arası dış kontrol Okul başarısında dış kontrol Kişiler arası ilişkilerde dış kontrol Kadercilik Siyasal ve okul başarısıyla ilgili dış kontrol

Tablo 16’da görüldüğü gibi, ölüm kaygısı gizil değişkeni “ölümle ilişkili görsel uyarıların uyandırdığı korku, ölümün beraberindeki fiziksel ve ruhsal acıya ilişkin korku, ölümü hatırlatan diğer durumlara ilişkin korku, ölümden sonrasına ilişkin korku ve ölme işinin kendisine yönelik korku” gösterge değişkenlerinden oluşur. Ölüm obsesyonu gizil değişkeni “ölüme ilişkin ruminasyon, tekrarlayan ölüm düşüncesi, ölüm baskınlığı” gösterge değişkenlerinden meydana gelir. Kaygı gizil değişkeni “somatik semptomlar ve panik ve kaygı semptomları” gösterge değişkenlerinden oluşur. Denetim odağı gizil değişkeni ise “şans kontrolü, siyasal dış kontrol, şans ve kişiler arası dış kontrol, okul başarısında dış kontrol, kişiler arası ilişkilerde dış kontrol, kadercilik, siyasal ve okul başarısıyla ilgili dış kontrol” gösterge değişkenlerinden meydana gelir. Tüm gösterge değişkenlere ilişkin Pearson korelasyon katsayıları Tablo 17’de sunulmuştur.

Tablo 17

Modelde Yer Alan Gösterge Değişkenlere İlişkin Pearson Korelasyon Katsayıları

	OKF1	OKF2	OKF3	OKF4	OKF5	ÖÖF1	ÖÖF2	ÖÖF3	GKF1	GKF2	DOF1	DOF2	DOF3	DOF4	DOF5	DOF6	DOF7
1. OKF1	1																
2. OKF2	,584**	1															
3. OKF3	,760**	,580**	1														
4. OKF4	,522**	,621**	,588**	1													
5. OKF5	,622**	,728**	,638**	,603**	1												
6. ÖÖF1	,355**	,427**	,446**	,496**	,524**	1											
7. ÖÖF2	,499**	,604**	,555**	,557**	,650**	,738**	1										
8. ÖÖF3	,266**	,336**	,309**	,429**	,369**	,506**	,438**	1									
9. GKF1	,454**	,450**	,438**	,429**	,459**	,406**	,470**	,311**	1								
10. GKF2	,514**	,547**	,520**	,521**	,545**	,506**	,586**	,402**	,751**	1							
11. DOF1	,190**	,222**	,201**	,163**	,196**	,102**	,173**	,165**	,166**	,219**	1						
12. DOF2	,085**	,156**	,088**	,163**	,126**	,085**	,101**	,099**	,074*	,127**	,208**	1					
13. DOF3	,072*	,156**	,074*	,116**	,114**	,072*	,095**	,078*	,108**	,128**	,391**	,201**	1				
14. DOF4	,128**	,177**	,157**	,173**	,114**	,073*	,128**	,107**	,146**	,212**	,302**	,110**	,194**	1			
15. DOF5	,076*	,074*	,027	,057	,053	,048	,081*	,088**	,062*	,094**	,211**	,195**	,158**	,091**	1		
16. DOF6	,156**	,104**	,115**	,048	,101**	,048	,046	,050	,097**	,087**	,167**	,001	,079*	,096**	,150**	1	
17. DOF7	,153**	,119**	,165**	,128**	,119**	,107**	,093**	,057	,045	,055	,158**	,131**	,049	,156**	,007	,065*	1

p<.05; **p<.01

ÖKF1: Ölümle ilişkili görsel uyarıların uyandırdığı korku; ÖKF2:Ölümün beraberindeki fiziksel ve ruhsal acıya ilişkin korku; ÖKF3: Ölümü hatırlatan diğer durumlara ilişkili korku; ÖKF4:Ölümünden sonrasına ilişkin korku; ÖKF5: Ölme işinin kendisine yönelik korku; ÖÖF1: Ölümle ilişkin ruminasyon; ÖÖF2: Tekrarlayan ölüm düşüncesi; ÖÖF3: Ölüm baskınlığı; GKF1: Somatik semptomlar; GKF2: Panik ve kaygı semptomları; DOF1: Şans kontrol; DOF2: Siyasal dış kontrol; DOF3: Şans ve kişiler arası dış kontrol; DOF4: Okul başarısında dış kontrol; DOF5: kişiler arası ilişkilerde dış kontrol; DOF6: Kadercilik; DOF7: Siyasal ve okul başarısıyla ilgili dış kontrol

Tablo 17’de görüldüğü gibi, modelde yer alan gösterge değişkenler arasındaki ilişki .001 ile .76 arasında değişmiştir. Korelasyon katsayıları incelendiğinde, ölüm kaygısı gizil değişkenini oluşturan göstergeler arasındaki korelasyon katsayılarının .58 ile .76 arasında; ölüm obsesyonu gizil değişkenini oluşturan göstergeler arasındaki korelasyon katsayılarının .43 ile .73 arasında; kaygı gizil değişkenini oluşturan göstergeler arasındaki korelasyon katsayısı .75; denetim odağı gizil değişkenini oluşturan gösterge değişkenler arasındaki korelasyon katsayılarının .001 ile .391 arasında değiştiği belirlenmiştir. Denetim odağındaki üç ilişki (DOF2-DOF6, DOF3-DOF7, DOF5-DOF7) hariç, gösterge değişkenler arasındaki korelasyon katsayılarının istatistiksel olarak anlamlı ($p < .01$ ve $p < .05$) olduğu görülmüştür. Bu durum, bu çalışmanın başlangıcında öngörülen neden-sonuç ilişkilerinin yapısal eşitlik modelleme ile test edilebileceğine işaretler. Gösterge değişkenlere ait betimsel istatistikler incelenmiş ve bunlara ilişkin sonuçlar Tablo 18’de sunulmuştur.

Tablo 18

Gösterge Değişkenlere Ait Betimsel İstatistikler

	\bar{X}	ss	Min.	Max.	Ranj	Çarpıklık	Basıklık
Ölümlle ilişkili görsel uyarıların uyandırdığı korku	11,93	5,62	5,00	25,00	20,00	0,60	-0,58
Ölümün beraberindeki fiziksel ve ruhsal acıya ilişkin korku	15,11	5,18	5,00	25,00	20,00	-0,02	-0,87
Ölümü hatırlatan diğer durumlarla ilişkili korku	7,09	3,34	4,00	20,00	16,00	1,33	1,53
Ölümden sonrasına ilişkin korku	8,68	3,05	3,00	15,00	12,00	0,11	-0,64
Ölme işinin kendisine yönelik korku	6,69	2,67	3,00	15,00	12,00	0,55	-0,35
Ölüme ilişkin ruminasyon	15,07	6,22	8,00	40,00	32,00	1,19	1,37
Tekrarlayan ölüm düşüncesi	10,39	4,31	5,00	25,00	20,00	0,79	0,23
Ölüm baskınlığı	5,35	1,84	2,00	10,00	8,00	0,26	-0,33
Somatik semptomlar	7,70	5,59	0,00	36,00	36,00	1,16	2,02
Panik ve kaygı semptomları	7,16	4,98	0,00	27,00	27,00	0,85	0,39
Şans kontrolü	3,36	1,57	0,00	6,00	6,00	-0,18	-0,74
Siyasal dış kontrol	2,55	1,20	0,00	4,00	4,00	-0,38	-0,88
Şans ve kişiler arası dış kontrol	1,14	0,91	0,00	3,00	3,00	0,40	-0,64
Okul başarısında dış kontrol	1,43	1,03	0,00	3,00	3,00	0,08	-1,14
Kişiler arası ilişkilerde dış kontrol	2,61	0,93	0,00	4,00	4,00	-0,39	-0,29
Kadercilik	1,18	0,72	0,00	2,00	2,00	-0,28	-1,03
Siyasal ve okul başarısıyla ilgili dış kontrol	0,53	0,50	0,00	1,00	1,00	-0,12	-1,99

\bar{X} : ortalama, ss: standart sapma, Min.: Minimum değer, Mak.: Maksimum değer

Tablo 18 incelendiğinde, ölüme ilişkili görsel uyarıların uyandırdığı korku gösterge değişkeninden alınan puanların 5 ile 25 arasında değiştiği ve ortalamasının 11.93; standart sapmasının 5.62 olduğu görülmüştür. Ölümün beraberindeki fiziksel ve ruhsal acıya ilişkin korku gösterge değişkeninden alınan puanların 5 ile 25 arasında değiştiği ve ortalamasının 15.11; standart sapmasının 5.18 olduğu belirlenmiştir. Ölümü hatırlatan diğer durumlarla ilişkili korku gösterge değişkeninden alınan puanların 4 ile 20 arasında değiştiği ve ortalamasının 7.09; standart sapmasının 3.34 olduğu görülmüştür. Ölümünden sonrasına ilişkin korku gösterge değişkeninden alınan puanların 3 ile 15 arasında değiştiği ve ortalamasının 8,68; standart sapmasının 3.05 olduğu tespit edilmiştir. Ölme işinin kendisine yönelik korku gösterge değişkeninden alınan puanların 3 ile 15 arasında değiştiği ve ortalamasının 6.69; standart sapmasının 2.67 olduğu saptanmıştır.

Ölüme ilişkin ruminasyon gösterge değişkeninden alınan puanların 8 ile 40 arasında değiştiği ve ortalamasının 15.07; standart sapmasının 6.22 olduğu tespit edilmiştir. Tekrarlayan ölüm düşüncesi gösterge değişkeninden alınan puanların 5 ile 25 arasında değiştiği ve ortalamasının 10,39; standart sapmasının 4.31 olduğu bulunmuştur. Ölüm baskınlığı gösterge değişkeninden alınan puanlar 2 ile 10 arasında değişmiş ve ortalama 5.35; standart sapma da 1.84 çıkmıştır.

Somatik semptomlar gösterge değişkeninden alınan puanların 0 ile 36 arasında değiştiği ve ortalamasının 7.70; standart sapmasının 5.59 olduğu belirlenmiştir. Panik ve kaygı semptomları gösterge değişkeninden alınan puanların 0 ile 27 arasında değiştiği ve ortalamasının 7.16; standart sapmasının 4.98 olduğu gözlenmiştir.

Şans kontrolü gösterge değişkeninden alınan puanların 0 ile 6 arasında değiştiği ve ortalamasının 3.36; standart sapmasının 1.57 olduğu tespit edilmiştir. Siyasal dış kontrol gösterge değişkeninden alınan puanların 0 ile 4 arasında değiştiği ve ortalamasının 2.55; standart sapmasının 1.20 olduğu görülmüştür. Şans ve kişiler arası dış kontrol gösterge değişkeninden alınan puanların 0 ile 3 arasında değiştiği ve ortalamasının 1.14; standart sapmasının .91 olduğu belirlenmiştir. Okul başarısında dış kontrol gösterge değişkeninden alınan puanların 0 ile 3 arasında değiştiği ve ortalamasının 1.43; standart sapmasının 1.03 olduğu saptanmıştır. Kişiler arası ilişkilerde dış kontrol gösterge değişkeninden alınan puanların 0 ile 4 arasında değiştiği ve ortalamasının 2.61; standart sapmasının .93 olduğu

belirlenmiştir. Kadercilik gösterge değişkeninden alınan puanların 0 ile 2 arasında değiştiği ve ortalamasının 1.18; standart sapmasının .72 olduğu tespit edilmiştir. Siyasal ve okul başarısıyla ilgili dış kontrol gösterge değişkeninden puanların 0 ile 1 arasında değiştiği ve ortalamasının .53; standart sapmasının .50 olduğu görülmüştür. Ayrıca çarpıklık değerlerinin -.39 ile 1.33 arasında değiştiği ve basıklık değerlerinin -1.99 ile 2.02 arasında değiştiği gözlenmiştir. Basıklık ve çarpıklık katsayılarının Kline (2011) tarafından önerilen değerlerin ($-10 < \text{basıklık} < 10$; $-3 < \text{çarpıklık} < 3$) dışında olmadığı belirtilebilir.

Model tahmini. Bu kısımda ölçüm modeline ve yapısal modele yer verilmiştir.

Ölçüm modeli. Bu kısımda ölçüm modeline ilişkin aşağıdaki hipotezlere yanıt aranmıştır:

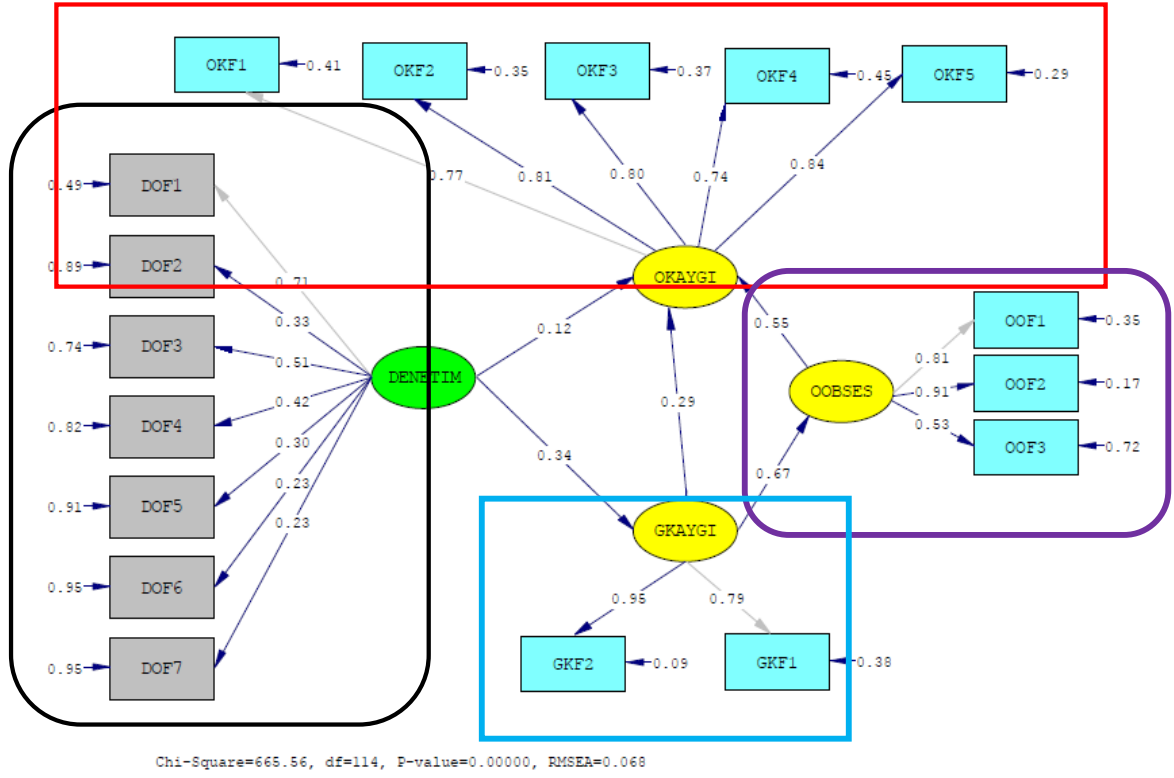
1. Ölümle ilişkili görsel uyarıların uyandırdığı korku, ölümün beraberindeki fiziksel ve ruhsal acıya ilişkin korku, ölümü hatırlatan diğer durumlarla ilişkili korku, ölümden sonrasına ilişkin korku ve ölme işinin kendisine yönelik korku ölüm kaygısını anlamlı olarak yordar.

2. Ölüme ilişkin ruminasyon, tekrarlayan ölüm düşüncesi, ölüm baskınlığı ölüm obsesyonunu anlamlı olarak yordar.

3. Somatik semptomlar ve panik ve kaygı semptomları kaygıyı anlamlı olarak yordar.

4. Şans kontrolü, siyasal dış kontrol, şans ve kişiler arası dış kontrol, okul başarısında dış kontrol, kişiler arası ilişkilerde dış kontrol, kadercilik, siyasal ve okul başarısıyla ilgili dış kontrol denetim odağını anlamlı olarak yordar.

Ölçüm modeline ilişkin analizler sonucunda elde edilen path diyagramı Şekil 9'da verilmiştir.

Şekil 9. Ölçüm modeli standart kestirimler.

(ÖKF1: Ölümle ilişkili görsel uyarıların uyandırdığı korku; ÖKF2: Ölümün beraberindeki fiziksel ve ruhsal acıya ilişkin korku; ÖKF3: Ölümü hatırlatan diğer durumlarla ilişkili korku; ÖKF4: Ölümünden sonrasına ilişkin korku; ÖKF5: Ölme işinin kendisine yönelik korku; ÖOF1: Ölümle ilişkin ruminasyon; ÖOF2: Tekrarlayan ölüm düşüncesi; ÖOF3: Ölüm baskınlığı; GKF1: Somatik semptomlar; GKF2: Panik ve kaygı semptomları; DOF1: Şans kontrolü; DOF2: Siyasal dış kontrol; DOF3: Şans ve kişiler arası dış kontrol; DOF4: Okul başarısında dış kontrol; DOF5: kişiler arası ilişkilerde dış kontrol; DOF6: Kadercilik; DOF7: Siyasal ve okul başarısıyla ilgili dış kontrol)

Şekil 9'da gösterge değişkenler dikdörtgen şeklinde ve gizil değişkenler elips şeklinde gösterilmiştir. Kırmızı çerçeve içine alınan kısım birinci ölçüm hipotezine ilişkin sonuçları, mor çerçeve içine alınan kısım ikinci ölçüm hipotezine ilişkin sonuçları, mavi çerçeve içine alınan kısım üçüncü ölçüm hipotezine ilişkin sonuçları ve siyah çerçeve içine alınan kısım ise dördüncü ölçüm modeline ilişkin sonuçları işaret eder.

Şekil 9'da görüldüğü gibi; ölüm kaygısı gizil değişkeni için ölümle ilişkili görsel uyarıların uyandırdığı korku gösterge değişkeninin yol katsayısı .77; ölümün beraberindeki fiziksel ve ruhsal acıya ilişkin korku gösterge değişkeninin yol katsayısı .81; ölümü hatırlatan diğer durumlarla ilişkili korku gösterge değişkeninin

yol katsayısı .80; ölümden sonrasına ilişkin korku gösterge değişkeninin yol katsayısı .74 ve ölme işinin kendisine yönelik korku gösterge değişkeni için yol katsayısı .84'dir.

Ölüm obsesyonu gizil değişkeni için ölüme ilişkin ruminasyon gösterge değişkeninin yol katsayısı .81; tekrarlayan ölüm düşüncesi gösterge değişkeni için yol katsayısı .91 ve ölüm baskınlığı gösterge değişkeni için yol katsayısı .53 olarak belirlenmiştir.

Kaygı gizil değişkeni için somatik semptomlar gösterge değişkeninin yol katsayısı .95 ve panik ve kaygı semptomları gösterge değişkeninin yol katsayısı .79 olarak saptanmıştır.

Denetim odağı gizil değişkeni için şans kontrolü gösterge değişkeninin yol katsayısı .71; siyasal dış kontrol gösterge değişkeninin yol katsayısı .33; şans ve kişiler arası dış kontrol gösterge değişkeninin yol katsayısı .51; okul başarısında dış kontrol gösterge değişkeninin yol katsayısı .42; kişiler arası ilişkilerde dış kontrol değişkeninin yol katsayısı .30; kadercilik gösterge değişkeninin yol katsayısı .23; siyasal ve okul başarısıyla ilgili dış kontrol .23 olarak tespit edilmiştir. Bu yol katsayıları için hesaplanan t değerleri anlamlı çıkmıştır. Bu değerler Tablo 19'da sunulmuştur.

Tablo 19

Ölüm Kaygısı Modeline İlişkin Yol Katsayıları ve t Değerleri

Değişkenler		Standartlaştırılmamış β	Standartlaştırılmış β	t	p
OKF2	← OKAYGI	0,97	0,81	27,32	<0,05
OKF3	← OKAYGI	0,62	0,80	26,90	<0,05
OKF4	← OKAYGI	0,52	0,74	24,69	<0,05
OKF5	← OKAYGI	0,52	0,84	28,71	<0,05
OOF2	← OOBSES	0,78	0,91	30,51	<0,05
OOF3	← OOBSES	0,19	0,53	17,24	<0,05
GKF2	← KAYGI	1,08	0,95	27,5	<0,05
DOF2	← DENETİM	0,36	0,33	8,16	<0,05
DOF3	← DENETİM	0,41	0,51	11,00	<0,05
DOF4	← DENETİM	0,39	0,42	9,83	<0,05
DOF5	← DENETİM	0,35	0,30	7,58	<0,05
DOF6	← DENETİM	0,15	0,23	5,87	<0,05
DOF7	← DENETİM	0,10	0,23	5,79	<0,05
OKAYGI	← DENETİM	0,47	0,12	4,08	<0,05
GKAYGI	← DENETİM	1,33	0,34	7,75	<0,05
OOBSES	← KAYGI	0,77	0,67	18,98	<0,05
OKAYGI	← KAYGI	0,28	0,29	7,69	<0,05
OKAYGI	← OOBSES	0,48	0,55	13,93	<0,05

ÖKF1: Ölümle ilişkili görsel uyaranların uyandırdığı korku; ÖKF2: Ölümün beraberindeki fiziksel ve ruhsal acıya ilişkin korku; ÖKF3: Ölümü hatırlatan diğer durumlarla ilişkili korku; ÖKF4: Ölümünden sonrasına ilişkin korku; ÖKF5: Ölme işinin kendisine yönelik korku; ÖOF1: Ölümle ilişkin ruminasyon; ÖOF2: Tekrarlayan ölüm düşüncesi; ÖOF3: Ölüm baskınlığı; KF1: Somatik semptomlar; KF2: Panik ve kaygı semptomları; DOF1: Şans kontrolü; DOF2: Siyasal dış kontrol; DOF3: Şans ve kişiler arası dış kontrol; DOF4: Okul başarısında dış kontrol; DOF5: kişiler arası ilişkilerde dış kontrol; DOF6: Kadercilik; DOF7: Siyasal ve okul başarısıyla ilgili dış kontrol

Tablo 19'dan yola çıkarak, ölümle ilişkili görsel uyaranların uyandırdığı korku, ölümün beraberindeki fiziksel ve ruhsal acıya ilişkin korku, ölümü hatırlatan diğer durumlarla ilişkili korku, ölümünden sonrasına ilişkin korku ve ölme işinin kendisine yönelik korku gösterge değişkenlerinin ölüm kaygısını anlamlı olarak yordadığı söylenebilir. Bunun yanı sıra Tablo 19'da ölümle ilişkin ruminasyon, tekrarlayan ölüm düşüncesi, ölüm baskınlığı gösterge değişkenlerinin ölüm obsesyonunu; somatik semptomlar ile panik ve kaygı semptomları gösterge değişkenlerinin ise kaygıyı anlamlı olarak yordadığı görülür. Son olarak şans ve kişiler arası dış kontrol, siyasal ve okul başarısıyla ilgili dış kontrol ve kadercilik gösterge değişkenlerinin denetim odağını anlamlı olarak yordadığı belirtilebilir. Ölüm kaygısı ile ilgili önerilen modele ilişkin uyum indeksi değerleri Tablo 20'de verilmiştir.

Tablo 20

Ölüm Kaygısı ile İlgili Önerilen Modele İlişkin Uyum İndeksi Değerleri

	χ^2	χ^2/sd	p	CFI	GFI	NFI	RMSEA
Ölçek Önerilen Değer	665,56	5,84	0,000	0,96	0,93	0,96	0,068
		$\chi^2/df \leq 3$		$\geq 0,90$	$\geq 0,90$	$\geq 0,90$	$\leq 0,080$

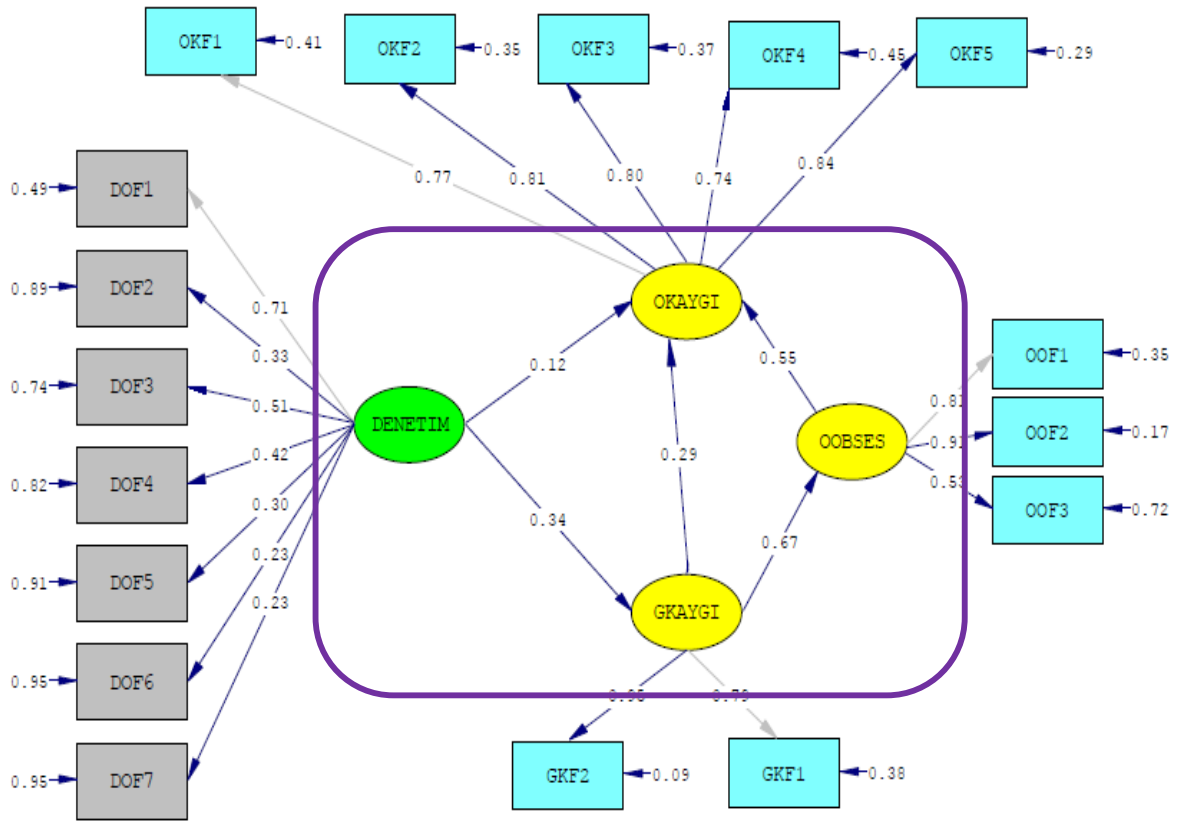
Tablo 20 incelendiğinde, χ^2/sd değerinin 5'ten büyük olduğu görülür ve buna göre modelin veriye uyum göstermediği söylenebilir. CFI değeri .96; GFI değeri .93 ve NFI değeri .96 olarak tespit edilmiştir. Bu değerlerin .90'ın üzerinde olması modelin veriye çok iyi uyum gösterdiği anlamına gelir. RMSEA indeksi açısından değerlendirildiğinde ise bu indeksin model için .068 olduğu saptanmıştır ve bu indekse göre de modelin veriye uyum gösterdiğini söylemek mümkündür. Uyum indeksi değerleri genel olarak değerlendirildiğinde verinin önerilen ölüm kaygısı modeline çok iyi uyum gösterdiği söylenebilir. Ayrıca Tablo 19'da verilen t değerleri incelendiğinde de tüm yol katsayılarının anlamlı olduğu görülür. Bu nedenle, herhangi bir modifikasyon işlemine gerek duyulmaksızın yapısal modele geçilebilir.

Model testi. Bu kısımda araştırma kapsamında önerilen ölüm kaygısı modelinin sınanmasına yer verilmiştir.

Yapısal model. Bu aşamada yapısal modele ilişkin şu hipotezler test edilmiştir:

1. Denetim odağı ölüm kaygısını anlamlı olarak yordar.
2. Kaygı ölüm kaygısını anlamlı olarak yordar.
3. Ölüm obsesyonu ölüm kaygısını anlamlı olarak yordar.
4. Denetim odağı ile ölüm kaygısı arasındaki ilişkide kaygı değişkeninin aracı etkisi istatistiksel olarak anlamlıdır.
5. Kaygı ile ölüm kaygısı arasındaki ilişkide ölüm obsesyonu değişkeninin aracı etkisi istatistiksel olarak anlamlıdır.

Araştırma kapsamında test edilen model şekil 10'da verilmiştir.

Chi-Square=665.56, df=114, P-value=0.00000, RMSEA=0.068

Şekil 10. Yapısal model standart kestirimler.

(ÖKF1: Ölümle ilişkili görsel uyaranların uyandırdığı korku; ÖKF2:Ölümün beraberindeki fiziksel ve ruhsal acıya ilişkin korku; ÖKF3: Ölümü hatırlatan diğer durumlarla ilişkili korku; ÖKF4:Ölümden sonrasına ilişkin korku; ÖKF5: Ölme işinin kendisine yönelik korku; ÖOF1: Ölümle ilişkin ruminasyon; ÖOF2: Tekrarlayan ölüm düşüncesi; ÖOF3: Ölüm baskınlığı; GKF1: Somatik semptomlar; GKF2: Panik ve kaygı semptomları; DOF1: Şans kontrolü; DOF2: Siyasal dış kontrol; DOF3: Şans ve kişiler arası dış kontrol; DOF4: Okul başarısında dış kontrol; DOF5: kişiler arası ilişkilerde dış kontrol; DOF6: Kadercilik; DOF7: Siyasal ve okul başarısıyla ilgili dış kontrol)

Şekil 10 ve Tablo 19 birlikte değerlendirildiğinde, denetim odağından ölüm kaygısına olan yol katsayısının .47 ($\beta=.12$) olduğu görülür. Bu katsayının pozitif olması denetim odağındaki puanların artmasının ölüm kaygısı puanlarında artışa neden olduğu anlamına gelir. Buna göre, denetim odağındaki bir birimlik artış ölüm kaygısında .47'lik ($\beta=.12$) bir artışa neden olur ($t = 4.08$; $p<.05$). Denetim odağındaki artışın dış denetimin arttığını göstermesi dikkate alındığında dış denetim artıka ölüm kaygısının arttığı söylenebilir. Kaygıdan ölüm kaygısına olan yol katsayısı .28'dir ($\beta=0.29$). Diğer bir deyişle, kaygıdaki bir birimlik artış ölüm kaygısında .28'lik ($\beta=0.29$) bir artışa sebep olur ($t = 7.67$; $p<.05$). Ölüm obsesyonundan ölüm kaygısına olan yol katsayısı .48'dir ($\beta=.55$) ve buna göre ölüm obsesyonundaki bir

birimlik artışın ölüm kaygısında .48'lik ($\beta=.55$) bir artışa neden olduğu söylenebilir ($t = 13.93$; $p<.05$). Denetim odağından kaygıya olan yol katsayısı 1.33 ($\beta=.34$) olarak belirlenmiştir. Denetim odağındaki bir birimlik artış kaygıda 1.33'lük ($\beta=.34$) artışa sebep olur ($t = 7.75$; $p<.05$). Kaygıdan ölüm obsesyonuna olan yol katsayısı .77 ($\beta=0.67$) olarak saptanmıştır. Diğer bir deyişle, kaygıdaki bir birimlik artış ölüm obsesyonunda .77'lik ($\beta=.67$) artışa sebep olur ($t = 18.98$; $p<.05$). Denetim odağı, kaygı ve ölüm obsesyonunun ölüm kaygısını yordamasına ilişkin genel regresyon denklemi aşağıda verilmiştir.

$$OKAYGI = 0.48*OOBSES + 0.28*KAYGI + 0.47*DENETIM, Errorvar.= 6.08 , R^2 = 0.67$$

Regresyon denkleminde yola çıkarak ölüm obsesyonu, kaygı ve denetim odağı değişkenlerinin ölüm kaygısı değişkenindeki varyansın %67'sini açıkladığı söylenebilir.

Bölüm 5

Sonuç, Tartışma ve Öneriler

Araştırmanın bu bölümünde Ölüm Obsesyonu Ölçeği'ne, Ölüm Kaygısı Model Testi'nde elde edilen sonuçların özeti, araştırma bulgularına yönelik tartışılmasına yer verilmiştir. Bununla birlikte, araştırmada elde edilen sonuçlar dikkate alınarak geliştirilen öneriler sunulmuştur.

Araştırmanın Sonuçları

Bu araştırmada, üniversite öğrencilerinin ölüm obsesyonu düzeylerini ölçmek amacıyla Ölüm Obsesyonu Ölçeği Türk kültürüne uyarlanmıştır. Uyarlamada elde edilen sonuçlar aşağıda sunulmuştur.

Ölüm Obsesyonu Ölçeği'nin Türkçe formunun orijinal formunda olduğu gibi 15 madde ve üç faktörden oluştuğu görülmüştür. Ölçeğin faktörleri orijinaline uygun şekilde adlandırılmıştır. Buna göre; birinci faktör; ölüme ilişkin ruminasyon, ikinci faktör; tekrarlayan ölüm düşüncesi, üçüncü faktör ise ölüm baskınlığıdır. Yapılan geçerlilik ve güvenilirlik çalışmaları sonucunda ölçeğin geçerli ve güvenilir bir ölçme aracı olduğu belirlenmiştir. Ölçekten alınan yüksek puan, ölüm obsesyonu düzeyinin arttığını gösterir.

Araştırmada aynı zamanda ölüm kaygısını etkileyen faktörlerin ortaya çıkarılması amacıyla Ölüm Kaygısı Modeli sınanmıştır. Model testinde ulaşılan sonuçlar aşağıda sunulmuştur.

“Denetim odağı ölüm kaygısını anlamlı olarak yordar.” hipotezi doğrulanmıştır (Hipotez 1).

“Kaygı ölüm kaygısını anlamlı olarak yordar.” hipotezi doğrulanmıştır (Hipotez 2).

“Ölüm obsesyonu ölüm kaygısını anlamlı olarak yordar.” hipotezi doğrulanmıştır (Hipotez 3).

“Denetim odağı ile ölüm kaygısı arasındaki ilişkide kaygı değişkeninin aracı etkisi istatistiksel olarak anlamlıdır.” hipotezi doğrulanmıştır (Hipotez 4).

“Kaygı ile ölüm kaygısı arasındaki ilişkide ölüm obsesyonunun aracı etkisi istatistiksel olarak anlamlıdır.” hipotezi doğrulanmıştır (Hipotez 5).

Ölüm Kaygısı Model Testi'ne İlişkin Tartışma

Bu başlık altında üniversite öğrencilerinin ölüm kaygısını açıklamaya yönelik geliştirilen Ölüm Kaygısı Modeli'ne ilişkin elde edilen bulgular alan yazın ışığında tartışılmıştır. Öncelikle ölüm kaygısını doğrudan yordayan değişkenler daha sonra aracı etkisi bulunan değişkenler ele alınarak tartışılmıştır.

Denetim odağı ve ölüm kaygısı değişkenleri arasındaki ilişkiye yönelik tartışma. Araştırmada elde edilen bulguya göre, "Denetim odağı ölüm kaygısını yordar" hipotezi (1. Hipotez) doğrulanmıştır. Dış denetim odağı ile ölüm kaygısı arasındaki ilişkinin yönünün pozitif olduğu görülmüştür. Hipotezin doğrulanması ve iki değişken arasındaki ilişkinin pozitif yönlü olması; dış denetim odağı puanı arttıkça ölüm kaygısı düzeyinin arttığı anlamına gelir. Bu bulgunun, denetim odağı ve ölüm kaygısı arasındaki ilişkiyi inceleyen birçok araştırmancının sonuçları ile tutarlı olduğu görülmüştür (Adams, 1980; Damm, 1993; Eshbaugh ve Henninger, 2013; Hunt, Lester ve Ashton, 1983; Hyams, Domino ve Spencer, 1982; Jastrzëbski ve Slaski, 2011; Kuperman ve Golden, 1978; Sadowski, Davis ve Loftus-Vergari, 1980; Samreen ve Zubair, 2013; Sullivan, 1977; Tolor ve Reznikoff, 1967; Vargo ve Black, 1984). Hae-Kyung'un (1987) kültürler arası çalışmasında hem Amerikalılarda hem de Korelilerde dış denetimlilerin ölüm kaygısı düzeyinin iç denetimlilere göre anlamlı düzeyde daha yüksek olduğu sonucuna ulaşmıştır. Diğer taraftan, alan yazında denetim odağı ile ölüm kaygısı arasında anlamlı bir ilişki olmadığını ortaya koyan çalışmalar da mevcuttur. Mevcut çalışmanın bulguları bu bulgularla tutarlı değildir (Berman ve Hays, 1973; Cotter, 2003; Selvey, 1973). Hayslip ve Stewart-Bussey (1987), iki zıt bulgunun ölüm kaygısının çok boyutlu yapısından kaynaklanabileceğini ve bu durumun göz önünde bulundurulmasının ölüm kaygısı ile denetim odağı arasındaki ilişkinin daha iyi anlaşılmasına katkı sunacağını belirtmişlerdir. Bununla birlikte, araştırmalarda kullanılan ölçme araçlarındaki farklılık, bulgulardaki farklılığın bir nedeni olarak görülebilir.

Denetim odağı, bireyin yaşamındaki olayları denetim altına alıp alamayacağına yönelik inancını ifade eder. Bireylerin olayları nasıl algıladıkları, davranışları ve bunların sonuçları arasındaki ilişkiyi nasıl kurdukları denetim odağının yönüne göre farklılık göstermiştir. Birey, iç denetimli olduğunda olayların sonuçlarını kendi kişisel özellikleri ile açıklama eğiliminde olur. Dış denetimli olduğunda ise, yaşamlarının şans, kader, fırsat gibi dış faktörler tarafından kontrol

edildiğine inanırlar (Rotter, 1966). Buna göre iç denetimli olan birey çevre üzerinde kontrolünün olduğunu, dış denetimli birey çevresel etkilere maruz kaldığını hisseder (Vargo ve Black, 1984). Daha açık bir ifadeyle, iç denetimli bireylerin olayları ve sonuçları etkileyebileceklerine inandıkları; dış denetimli bireylerin olaylar karşısında dış güçleri suçlama eğiliminde oldukları belirtilebilir. Bu durum bir metaforla açıklanacak olursa, iç denetimli bireyin kendisini yaşamında “senarist”; dış denetimli bireyin ise aktrist/aktör olarak algıladığı söylenebilir. Hayslip ve Stewart-Bussey (1987), olaylar karşısında herhangi bir etkisinin olmadığını hisseden dış denetimlilerin gelecekle ilgili endişelerinin arttığını ve çaresizlik duygusu hissettiklerini, dolayısıyla denetim odağının bireyin ölüm algısını etkileyebileceğini ifade ederler.

Yaşamdaki diğer olaylardan farklı olarak birey sevdiklerinden ayrılıp ayrılmama (ölüm) kararını kendisi vermez (Imara, 1987). Buna rağmen ölümün ortaya çıkardığı kaygı ile başa çıkmada kişisel bir kontrole sahip olabilir. Ölüm kaygısı açısından dış denetimli ve iç denetimli bireyler arasındaki temel farklılığın da burada ortaya çıktığı ifade dileyebilir. Şöyle ki; iç denetimliler bir durumu kontrol edebileceklerine inandıkları için stres düzeyleri daha düşük olabilir (Rutkowska, Bergier ve Witkowski, 2014). Ölümün önemli bir stres ve kaygı kaynağı olduğu düşünülürse bireyin yaşamındaki olaylar üzerinde algılanan kontrolü, onu kendi ölümüyle ilgili endişelerden uzaklaştırabilir. Öte yandan bireyin, hayatındaki olayların güçlü diğerleri ya da şans/kader tarafından kontrol edilmesine olan inancı bireyin savunmayı gereksiz görmesine neden olabilir. Bu durum, iç denetimli bireylerin dış çevre ve kendi duygusal süreçleriyle başa çıkmada daha etkili olması; dış denetimli bireylerin ise başa çıkma sürecindeki başarısızlığıyla sonuçlanabilir (Hayslip ve Stewart-Bussey, 1987; Yalom, 2014).

Alan yazında, iç denetimlilerin dış denetimlilere göre daha etkili başa çıkma stratejilerine sahip olduğu araştırmalarla ortaya konmuştur. Araştırma sonuçlarına göre iç denetimliler, bir sorunu çözmeye yönelik çaba gösterme eğilimindedirler (Leandro ve Castillo, 2010; Rutkowska, Bergier ve Witkowski, 2014). İç denetimlilik psikolojik ve fiziksel sağlık ile pozitif yönde ilişkilidir. Bunun yanı sıra iç denetimli bireyler daha olumlu başa çıkma stratejisini benimserler. Bunun aksine, dış denetimlilik daha zayıf fiziksel ve zihinsel sağlık sonuçları ile ilişkilidir ve dış denetimli bireyler negatif başa çıkma stillerini kullanırlar (Francis, 2014; Yalom,

2014). Phares'in (1957) çalışmasında, elde edilen başarının tesadüflerle ortaya çıktığı belirtildiğinde bireyin beklentilerini tekrar gözden geçirmemesi ve daha pasif bir tepki göstermesi buna örnek gösterilebilir. Vargo ve Black (1984), dış denetimli bireylerin kişisel kontrol hissini azalması nedeniyle ölümü tahmin edilemeyen bir olay olarak algılaması ve sonuç olarak kendini daha çaresiz hissetmesinin ölüm kaygısı düzeyinin artmasında etkili olabileceğini belirtmişlerdir. Araştırmacılar buna karşılık, kişisel kontrol duygusu artmış olan iç denetimli bireyin, ölümü daha öngörülebilir olarak algılayabileceğini ve bu nedenle ölümle yüzleşmesinde kendisini daha güvende hissedebileceğini ifade etmişlerdir. Bununla birlikte, her iki denetim odağındaki bireyler ölüm kaygısına yönelik farklı savunmaları daha etkin kullanırlar. Dış denetimli bireyler, nihai kurtarıcının varlığına olan inancı; iç denetimli bireyler, kişisel özel olma inancını temel bir savunma olarak benimserler (Yalom, 2014).

Yukarıdaki açıklamalardan yola çıkarak, iç denetimli bireyin, karşılaştığı sorunun kendi yaptıklarının bir sonucu olduğuna inandığı, dolayısıyla sorunun çözümünde gereken sorumluluğu üzerine aldığı, belirsizlikle daha kolay başa çıkabildiği söylenebilir. Dış denetimli bireyin ise, sorunların kaynağını dışarıda araması nedeniyle sorunun çözümünde kendisini sorumlu hissetmediği, ölümü, üzerinde kontrolünün olmadığı nihai bir güç olarak gördüğü ve bu nedenle herhangi bir çaba sarf etmediği ifade edilebilir. Buna zıt olarak, iç denetimlilerin kaçınılmaz olan ölüm karşısında daha gerçekçi bir ölüm anlayışına sahip oldukları belirtilebilir. Ölümün yaşamdaki temel bir problem olduğu dikkate alınır, ölümün ortaya çıkardığı kaygıyla başa çıkmada iç denetimlilerin aktif bir başa çıkma tarzı benimsedikleri, bunun bir sonucu olarak iç denetimli ve dış denetimli bireylerin ölüm kaygısı düzeylerinin farklılaşmış olabileceği öne sürülebilir.

Denetim odağı ve ölüm kaygısı arasındaki ilişki "otantik var oluş" kavramı açısından da ele alınabilir. Varoluşçuluğun önemli bir kavramı olan otantiklik, sağlıklı bireyin özellikleri arasındadır. Otantik olmak, var oluş sorumluluğunu başkalarına vermemeyi ve çevrenin denetimini kabullenmemeyi içerir. Otantik birey, çabasıyla ve özgür seçimleriyle kendi varlığına katkıda bulunabilir. İnsanın yapısını çevre şartları değil kendi özgür seçimleri belirler (Dökmen, 2002). Otantik bireyin özellikleri incelendiğinde, iç denetimli bireylerin özellikleriyle benzer olduğu ifade edilebilir. Tam tersi ifadeyle, dış denetimli bireylerin otantik olmadıkları ileri sürülebilir. Bu

durumda otantik olmayan/dış denetimli bireyin daha yüksek düzeyde ölüm kaygısı yaşamamasının Varoluşçu Kuram açısından olağan bir sonuç olduğu belirtilebilir.

Kaygı ve ölüm kaygısı değişkenleri arasındaki ilişkiye yönelik tartışma.

Araştırma sonucunda “Kaygı, ölüm kaygısını yordar” hipotezi (2. Hipotez) doğrulanmıştır. Bununla birlikte, kaygı ve ölüm kaygısı arasındaki ilişkinin yönünün pozitif olduğu belirlenmiştir. Başka bir ifadeyle, bireyin kaygı düzeyi arttıkça ölüm kaygısı düzeyi de artar. Kaygı ve ölüm kaygısı arasındaki ilişkiyi araştıran çalışmalar incelendiğinde, kaygının iki farklı şekilde değerlendirildiği görülmüştür. Bazı çalışmalarda kaygı; durumluk-sürekli kaygı olarak ele alınırken, bazılarında genel kaygı olarak ele alınmıştır. Mevcut çalışmada kaygı, genel kaygıyı ifade eder.

Araştırmalarda ölüm kaygısının (genel) kaygı ile pozitif yönde ilişkili olduğu görülmüştür (Amenta ve Weiner, 1981; Handal, 1969; Kuperman ve Golden, 1978; Lonetto, Mercer, Flemming, Bunting ve Clare, 1980; Templar, 1970). Diğer taraftan bazı çalışmalar ölüm kaygısının sadece sürekli kaygı ile pozitif yönde ilişkili olduğunu (Dickstein, 1978; Gedik ve Bahadır 2014; Gilliland ve Templar, 1986), bazı çalışmalar ise hem durumluk hem de sürekli kaygı ile pozitif yönde ilişkili olduğunu ortaya koymuştur (Abdel-Khalek ve Omar, 1988; Abdel-Khalek, 1997; Abdel-Khalek ve Tomás-Sábado, 2005; Ertufan, 2000; Hoelter ve Hoelter, 1978). Özetle, birçok çalışmada ölüm kaygısının durumluk/sürekli kaygı ya da genel kaygı ile ilişkili olduğu gözlenmiştir. Mevcut araştırmada elde edilen bulgu kaygı ve ölüm kaygısı arasındaki ilişkiyi ele alan çalışmalarla tutarlılık göstermiştir. Alan yazında farklı bir bulguya rastlanmamıştır.

Kaygı, bir kişinin kendisi ya da başkaları için kesin olan bir tehlike beklentisinden kaynaklanan bir duygudur ve kan dolaşımı, sinir, solunum, sindirim sistemi, barsak, terleme sorunları gibi çeşitli fizyolojik belirtilerin ortaya çıkmasına neden olur (Le Gall, 2012). Burada kastedilen olası tehlikeler; bireyin kendisine, ailesine, malına, statüsüne veya diğer dokunulmazlığı olan değerlerine yönelik zararlı olayları ifade eder. Birey, bu tür tehlikelerin varlığını sezindiğinde ve bu tehlikeyi önleyemeyeceğini hissettiğinde kaygı duyar (Beck, 2005). Ölüm ve ölümden sonrasının belirsiz olması, dolayısıyla bireyin tehlikeyi önleyemeyeceğini hissetmesi, aynı zamanda ölümün yaşamda karşılaşılabilecek en büyük tehlike olarak algılanması kaygı ve ölüm kaygısı arasındaki ilişkiye açıklık getirebilir.

Bu konudaki bir diğerk açıklama ise, kaygının daha genel bir anlama, ölüm kaygısının daha spesifik bir anlama sahip olmasıdır. Templer (1970), kaygının belirsiz ve çok boyutlu bir kavram olduğunu belirtmiştir. Amenta ve Weiner (1981), çalışmalarında ölüm kaygısı ve kaygı arasında % 27'lik bir ortak varyans olduğu sonucuna ulaşmışlardır. Abdel-Khalek (1986) de benzer şekilde ölüm kaygısı ve kaygının iki farklı faktörü oluşturan, bir yandan birbiriyle ilişkili, diğerk yandan birbirlerinden farklı yapılar olduğunu ifade etmiştir. Bu durumda ölüm kaygısının (genel) kaygı içinde yer alan spesifik bir kaygı olduğu ve kaygının bir boyutunu oluşturduğu belirtilebilir.

Sonuç olarak, kaygının içerdiği tehlike beklentisi ile ölümün kendisinin bir tehlike olarak algılanmasının ölüm kaygısını artırmış olabileceği söylenebilir. Bununla birlikte kaygı ve ölüm kaygısının çok boyutlu kavramın birer unsurları olması, kaygıdaki artışın ölüm kaygısını artırmasına neden olmuş olabilir.

Ölüm obsesyonu ve ölüm kaygısı değişkenleri arasındaki ilişkiye yönelik tartışma. Çalışmada ele alınan bir diğerk değişken "ölüm obsesyonu"dur. Araştırma sonucunda "Ölüm obsesyonu, ölüm kaygısını yordar" hipotezi (3. Hipotez) doğrulanmıştır. Bununla birlikte, ölüm obsesyonu ile ölüm kaygısı arasındaki ilişki pozitifdir. Daha açık bir ifadeyle, ölüm obsesyonu arttıkça ölüm kaygısı da artar. Araştırmadan elde edilen bu bulgu, ölüm obsesyonu ile ölüm kaygısı arasında pozitif yönde ilişki olduğunu ortaya koyan çalışmaların sonuçlarıyla tutarlılık gösterir (Shiekhy, Maroei Millan, Basharpour ve Issazadegan, 2013; Thabet ve Abdalla, 2018). Alan yazında farklı bir bulguya rastlanmamıştır.

Öztürk (2004), obsesyonların insanlık tarihi kadar eski olduğunu, çok eski din kitaplarında düşünce saplantılarına işaret eden örneklerin bulunduğunu belirtmiştir. Obsesyonun tanımı incelendiğinde, birçok kaynakta benzer şekilde ele alındığı görülmüştür. Buna göre obsesyon; istemsiz bir şekilde gelen, kabul edilemez olan, inatçı biçimde tekrar eden, devam eden faaliyeti durduran (kesen), kontrol edilmesi zor olan, bilinçli çaba ile kovulamayan ve kişide kaygıya yol açan düşünceler, görüntüler veya dürtülerdir (APA, 2014; Öztürk, 2004; Rachman, 1981). Ölüm obsesyonu ise, bu tekrarlayıcı, istemsiz düşüncelerin ölümle ilgili olmasını ifade eder (Abdel-Khalek, 1998).

Obsesyonlar, obsesif kompulsif bozukluğun (OKB) bir unsurudur. Bununla birlikte, tekrarlayıcı düşüncelerin sadece klinik olarak tanılanmış OKB hastalarında bulunmadığı, aksine obsesif eğilimi olan normal örneklemelerde de var olduğu bildirilmiştir. (Apter vd.,1996; Belloch, Morillo, Lucero, Cabedo ve Carrió, 2004; Rachman ve de Silva, 1978). Ancak her iki grup arasında tekrarlayıcı düşüncenin yoğunluk ve sıklığı yönünden farklılık gösterdiği belirtilmiştir. Bunun yanı sıra, hem klinik hem de klinik olmayan gruplardaki en belirgin ortak özelliğin ise müdahaleci düşünceler karşısında hissedilen hoş olmayan duygular olduğu belirtilmiştir (Rachman ve de Silva, 1978). Bir diğer ifadeyle, obsesif düşünceler klinik olsun ya da olmasın her bireye rahatsızlık verir. Bu çalışmada klinik olmayan örnekleme görülen ölüm obsesyonu ele alınmıştır.

Araştırmada ölüm obsesyonu yüksek olan bireyin ölüm kaygısının da arttığı sonucuna ulaşılmıştır. Bu bulgu, ölüm kaygısı ile baş etme yollarını açıklayan Dehşet Yönetimi Kuramı açısından ele alınabilir. Şöyle ki; bu kurama göre ölüme yönelik farkındalık bireyde dehşet duygusu uyandırır. Birey hissettiği dehşet duygusunu azaltmak için, bilinç düzeyinde yakınsak (bastırma ve mantığa bürünme) ve bilinç dışında iraksak (benlik saygısı ve kültürel dünya görüşünü benimseme) olmak üzere iki farklı savunmaya başvurur. Birey bu savunmalar aracılığıyla ölüm kaygısı ile baş etmeye çalışır (Greenberg vd., 1994; Greenberg vd., 2000). Dehşet Yönetimi Kuramı'nın temel alındığı çalışmalarda ölüm düşüncesinin/ölümlülük uyarımının ölüm kaygısını artırabileceği belirlenmiştir (Routledge ve Juhl, 2010; Routledge, Juhl ve Vess, 2012).

Ölüm obsesyonu düzeyi yüksek olan bireyde Dehşet Yönetimi Kuramı'nın öne sürdüğü savunma süreci sekteye uğrar, çünkü ölüm obsesyonu yüksek olan birey, her ne kadar ölümü düşünmekten rahatsız olsa da bu düşünceleri zihninden uzaklaştırmakta başarısız olur. Bu paradoksa dikkat çeken Holland (2015), bir şey hakkında düşünmemeye çalışmanın onu düşünme ihtimalini artırdığını, obsesif düşüncelerden sakınmaya çalışmanın, bu düşünceleri daha sık gündeme taşımak anlamına geldiğini ifade eder.

Obsesyonun yukarıda verilen tanımı incelendiğinde, obsesif eğilimin inatçı bir şekilde tekrar eden ve bilinçli çaba ile kovulamayan düşünceleri içerdiği dikkat çeker. Bu durumda, ölüm obsesyonu yüksek olan bireyde, Dehşet Yönetimi Kuramı'nın öne sürdüğü bilinç düzeyinde bulunan bastırma ve mantığa bürünme

savunma mekanizmalarının işlevini yerine getiremediği, ölüm düşüncesini bilincinden uzaklaştıramadığı belirtilebilir. Dolayısıyla savunma mekanizmasını kullanamayan birey, ölümün yol açtığı dehşeti azaltamaz ve yoğun kaygı ile karşı karşıya kalır. Sonuç olarak, ölüm obsesyonu düzeyi daha düşük olan bireylerin bastırma ve mantığa bürünme gibi yakınsak savunmaları kullanabilirken; ölüm obsesyonu düzeyi yüksek olan bireylerin bu savunmayı kullanamaması ölüm obsesyonunun ölüm kaygısını neden artırdığına yönelik bir açıklık getirebilir.

Denetim odağı ve kaygı değişkenleri arasındaki ilişkiye yönelik tartışma. Çalışmada test edilen Ölüm Kaygısı Modeli'ne göre, ölüm kaygısına yönelik doğrudan ilişkilerin yanı sıra aracı ilişkiler de belirlenmiştir. Denetim odağı ve ölüm kaygısı arasındaki ilişkiye kaygı değişkeninin aracılık ettiği görülmüştür. Bir diğer ifadeyle, dış denetimli olan ve kaygı düzeyleri yüksek olan bireylerin ölüm kaygısı düzeylerinin arttığı sonucuna ulaşılmıştır. Buna göre “Denetim odağı ile ölüm kaygısı arasındaki ilişkide kaygının aracı etkisi istatistiksel olarak anlamlıdır.” hipotezi (4. Hipotez) doğrulanmıştır. Bu hipotezin doğrulanması, dış denetimli olan ve kaygı düzeyi yüksek olan bireylerin ölüm kaygısı düzeylerinin arttığına işaret eder. Dış denetimin kaygı ile ilişkisi başka araştırmalarla da ortaya konmuştur (Archer, 1979; Balkuvvar, 1998; Bar-Tal, Kfir, Bar-Zohar ve Chen, 1980; Deardorff, Kendall, Finch ve Sitarz, 1977; Hountras ve Scharf, 1970; Nelson ve Phares, 1971; Patton ve Freitag, 1977; Ray ve Katahn, 1968; Strassberg, 1973). Mevcut araştırmanın bulguları, bu araştırmaların bulgularıyla paralellik göstermiştir. Alan yazında denetim odağı ve kaygı ilişkisine yönelik farklı bir bulguya rastlanmamıştır.

Daha önce de belirtildiği gibi denetim odağı; bireyin olay üzerinde kendinin mi yoksa şans, kader gibi dış faktörlerin mi etkili olduğuna yönelik inancını içerir. Dış denetimli bireyler, olaylar üzerinde herhangi bir etkiye sahip olmadıklarına inanırlar (Rotter, 1966). Böyle bir inancın, yaşamdaki olayların sonuçlarını öngörmeyi engelleyeceği, yaşamda ne ile karşılaşılacağı konusunda belirsizliğe yol açabileceği belirtilebilir. Nitekim kaygı, gelecekteki bir olaya yönelik olarak yaşanan bir duygudur ve olası bir tehlikeyi içerir (Beck, 2005). Dış denetimli bireylerin yaşamlarındaki olaylarda nasıl bir sonuçla karşılaşacakları konusunda kendi etkilerinin olmaması, onların yaşamlarındaki belirsizlik ve bilinmezliği artırabilir. Bu durum, dış denetimlilerin geleceğe yönelik daha çok tehlike algılamalarına ve dolayısıyla daha çok kaygı yaşamalarına neden olabilir.

Kaygı ve ölüm obsesyonu değişkenleri arasındaki ilişkiye yönelik tartışma. Araştırmada ölüm kaygısına yönelik elde edilen bir diğer aracı değişken ölüm obsesyonudur. Kaygı ve ölüm kaygısı arasındaki ilişkiye ölüm obsesyonu değişkeninin aracılık ettiği görülmüştür. Başka bir ifadeyle, kaygı düzeyi ve ölüm obsesyonu yüksek olan bireylerin ölüm kaygısı düzeylerinin daha yüksek olduğu belirlenmiştir. Dolayısıyla, “Kaygı ile ölüm kaygısı arasındaki ilişkide ölüm obsesyonunun aracı etkisi istatistiksel olarak anlamlıdır.” hipotezi (5. Hipotez) doğrulanmıştır. Bu bulgu, kaygı ve ölüm obsesyonu arasındaki ilişkiyi inceleyen araştırma bulgularıyla tutarlılık göstermiştir (Abdel-Khalek, 1998; Abdel-Khalek ve Maltby, 2008; Maltby ve Day, 2000b; Tomás-Sábado ve Gómez-Benito, 2003). Alan yazında farklı bir bulguya rastlanmamıştır.

Mevcut araştırmadan elde edilen bulguya göre, ölüm kaygısı düzeyinin artışında kaygının ve ölüm obsesyonunun rol oynadığı ve bu ikisinin etkileşiminin ölüm kaygısı düzeyini artırdığı söylenebilir. Bununla birlikte bulgularda, kaygı ve ölüm obsesyonu arasında da anlamlı bir ilişkinin varlığı ortaya konmuştur. Kaygı, tehlike beklentisini içeren ve bireyi alarma geçiren bir duygudur. Kaygılı birey, ölümü başına gelebilecek en büyük tehlike olarak algılayabilir ve bu durum onun ölüm konusuyla daha çok meşgul olmasına yol açabilir. Zihnindeki ölüm düşünceleriyle aşırı meşgul olan bireyin sonuç olarak ölüme ilişkin kaygısı da artış gösterebilir.

Ölüm obsesyonunun yordayıcılarını araştıran Abdel-Khalek ve Maltby (2008), çalışmalarında hem Kuveyt hem de İngiltere örnekleminde kaygının ölüm obsesyonunun anlamlı yordayıcısı olduğu sonucuna ulaşmışlardır. Araştırmacılar, ölüm obsesyonuna yönelik basit ilişki araştırmalarının ötesine geçerek ölüm obsesyonunun nasıl gerçekleştiğinin daha iyi anlaşılması için biyolojik, öğrenme ve bilişsel kaygı kuramlarının ölüm obsesyonu çalışmalarında kullanılmasını önermişlerdir. Mevcut araştırma bulgusu da göz önüne alındığında, Abdel-Khalek ve Maltby'nin (2008) araştırma bulgularına benzer bir sonuç elde edildiği görülmüştür. Bu durumda, araştırmacıların önerilerinin önem taşıdığı belirtilebilir.

Öneriler

Bu başlık altında Ölüm Kaygısı Model Testi'nden elde edilen bulgulardan hareketle çeşitli önerilerde bulunulmuştur. Öneriler, ilk olarak ölüm kaygısı konusunda çalışma yapacak olan araştırmacılara, daha sonra üniversitelerin

psikolojik danışma merkezlerinde çalışan uygulamacılara yönelik olarak sunulmuştur.

Araştırmacılara Yönelik Öneriler

1. ÖÖÖ'nün geçerliliği ve bu ölçekten elde edilen puanların güvenilirliği bir devlet üniversitesinde öğrenim gören öğrencilerden elde edilen verilerle sınanmıştır. ÖÖÖ'nün psikometrik özellikleri Türkiye'nin farklı üniversitelerinde öğrenim gören katılımcılardan elde edilecek verilerle tekrar sınanabilir.
2. ÖÖÖ üniversite öğrencileri hedef alınarak uyarlanmıştır. Ölçeğin farklı yaş gruplarındaki geçerlilik ve güvenilirliği sınanabilir. Bu sayede ölçeğin kullanıldığı yaş ranji genişletilerek gruplar karşılaştırılabilir.
3. ÖÖÖ, birçok ülkede uyarlandığı için kültürler arası karşılaştırmaları içerecek araştırmalar planlanabilir.
4. ÖÖÖ kullanılarak, ölüm obsesyonunun farklı değişkenlerle (cinsiyet, yaş, medeni durum, meslek türü ve çeşitli psikolojik özellikler) ilişkisi araştırılabilir.
5. Bu çalışmada üniversite öğrencileriyle çalışılmıştır. Farklı yaş grubundaki bireylerle de (orta yaş, yaşlı), kayıp yaşayan ve yaşamayan bireylerle Ölüm Kaygısı Modeli test edilebilir.
6. Araştırmada katılımcıların ölüm kaygısı düzeyi self report olarak cevaplanan Likert tipi ölçekle belirlenmiştir. Bu nedenle katılımcıların bilinç düzeyindeki ölüm kaygısı ele alınmıştır. Bilinçdışı ölüm kaygısını ele alan çalışmalar da planlanabilir.
7. Araştırmada katılımcıların kaygı düzeyi genel kaygıyı değerlendiren Beck Anksiyete Envanteri kullanılarak belirlenmiştir. Ölüm kaygısına yönelik daha sonraki çalışmalarda katılımcıların kaygı düzeyi durumluk ve sürekli kaygı düzeylerini içerecek şekilde ele alınabilir.
8. Bu çalışmanın bulguları ölüm kaygısını etkileyen faktörlerden sadece bazılarını ortaya koymuştur. Ölüm kaygısının daha iyi anlaşılabilmesi için yaşam doyumu, psikolojik iyi oluş, psikolojik sağlamlık, umut-umutsuzluk vb. değişkenlerle ilişkisinin incelenmesi önerilebilir.

Psikolojik Danışmanlara ve Psikolojik Yardım Sunan Diğer Uygulamacılara Yönelik Öneriler

1. Üniversite öğrencilerinin ölüme ilişkin daha sağlıklı bir tutum benimsemeleri, yaşam ve ölümü bir bütün olarak değerlendirebilmeleri için ölümün yaşamdaki anlamı konusunda farkındalıkları artırılabilir. Böylelikle ölüm kaygısını daha sağlıklı düzeyde hissetmelerine ve yaşamlarını zenginleştirmelerine katkı sunulabilir.
2. Üniversite öğrencileri beliren yetişkinlik dönemindedirler. Bu dönemde; geleceğe dair önemli kararlar verilir, iş yaşamına adım atılır ve çeşitli değişkenlikler ortaya çıkar (Arnett, 2000). Stres kaynağının fazla olması nedeniyle bu dönem ruh sağlığı gelişimi açısından kritik bir dönemdir (De Girolamo, Dagani, Purcell, Cocchi ve McGorry, 2012). Daha önce de belirtildiği gibi, bu dönemdeki bireyler aynı zamanda ölüm kaygısını diğer gelişim dönemlerine göre daha yüksek düzeyde yaşarlar. Ölüm kaygısının birçok psikopatoloji ile ilişkili olduğu göz önünde bulundurulduğunda, beliren yetişkinlik döneminde ölüm kaygısını etkileyen değişkenlerin önem taşıdığı söylenebilir. Mevcut araştırmada, ölüm kaygısını en çok etkileyen değişkenin ölüm obsesyonu olduğu görülmüştür. Öyle ki ölüm obsesyonu, ölüm kaygısını hem doğrudan hem de dolaylı olarak etkiler. Beliren yetişkinlerin ölüme yönelik düşünceleri yeniden çerçevelemeleri, daha sağlıklı düşüncelere sahip olabilmeleri için çeşitli terapi yaklaşımlarına dayalı (Bilişsel Davranışçı Terapi, Kabul ve Kararlılık Terapisi) ölüm obsesyonu ile başa çıkma programı hazırlanabilir.
3. İçinde buldukları gelişim dönemi gereği üniversite öğrencilerinin adeta dönüm noktasında oldukları söylenebilir (Arnett, 2000). Geleceğe dair birçok belirsizliklerin olması, aynı zamanda ölüm kaygısını ikinci sırada etkileyen değişken olması nedeniyle denetim odağı kavramı bu dönemde büyük önem taşır. Dolayısıyla, psikolojik danışma merkezlerinde çalışan uygulamacılar, dış denetimli bireylerin kendi yaşamları üzerinde etkilerinin artmasına, bu konuda farkındalık kazanmalarına ve dolayısıyla denetim odaklarını içe doğru yönlendirmelerine yardımcı olabilirler. Bu sayede üniversite gençliğinin ölüm kaygısının azaltılması ve

yaşamlarındaki belirsizliklerle daha sağlıklı bir şekilde baş etmeleri sağlanabilir.

4. Ölüm kaygısını etkileyen bir diğer değişken kaygıdır. Kaygının hem doğrudan hem de dolaylı olarak ölüm kaygısını etkilediği görülmüştür. Bu nedenle kaygı düzeyi yüksek olan üniversite öğrencileri belirlenerek, bu öğrencilerin kaygı düzeylerini düşürmek için kaygı ile baş etme psiko-eğitim programı yapılabilir. Bu sayede ölüm obsesyonu ve ölüm kaygısı düzeyinin azaltılmasına da katkı sağlanabilir.
5. Ölüm kaygısı ile ilgili hazırlanacak olan psiko-eğitim programlarının eğitim modülüne kaygı ile baş etme ve denetim odağı konuları yerleştirilebilir.

Kaynaklar

- Abdel-Khalek, A. M. (1986). Death anxiety in Egyptian samples. *Personality & Individual Differences, 7*(4), 479–483.
- Abdel-Khalek, A. M. (1997). Death, anxiety, and depression. *Omega-Journal of Death & Dying, 35*(2), 219–229.
- Abdel-Khalek, A. M. (1998). The structure and measurement of death obsession. *Personality and Individual Differences, 24*(2), 159-165.
- Abdel-Khalek, A. M. (2004a). Death anxiety, death depression, and death obsession: a general factor of death distress is evident: A reply. *Psychological Reports, 94*(3), 1212–1214.
- Abdel-Khalek, A. M. (2004b). The Arabic Scale of Death Anxiety (ASDA): Its development, validation, and results in three Arab countries. *Death Studies, 28*(5), 435-457.
- Abdel-Khalek, A. M. (2004c). A general factor of death distress in seven clinical and non-clinical groups. *Death Studies, 28*(9), 889-898.
- Abdel-Khalek, A. M. (2005a). Happiness and death distress: Two separate factors. *Death Studies, 29*(10), 949-958.
- Abdel-Khalek, A. M. (2005b). Death anxiety in clinical and non-clinical groups. *Death Studies, 29*(3), 251-259.
- Abdel-Khalek, A. M. (2007). Love of life and death distress: Two separate factors. *Omega-Journal of Death & Dying, 55*(4), 267-278.
- Abdel-Khalek, A. M., & Lester, D. (2003). Death obsession in Kuwaiti and American college students. *Death Studies, 27*(6), 541-553.
- Abdel-Khalek, A. M., & Maltby, J. (2008). The comparison of predictors of death obsession within two cultures. *Death Studies, 32*(4), 366-377.
- Abdel-Khalek, A. M., & Omar, M. M. (1988). Death anxiety, state and trait anxiety in Kuwaitian samples. *Psychological Reports, 63*(3), 715-718.
- Abdel-Khalek, A. M., & Tomás-Sábado, J. (2005). Anxiety and death anxiety in Egyptian and Spanish nursing students. *Death Studies, 29*(2), 157-169.

- Abdel-Khalek, A. M., Al-Arja, N. S., & Abdalla, T. (2006). Death obsession in Palestinians. *Death Studies*, 30, 203–215.
- Acar, T. (2014). Ölçek geliştirmede geçerlilik kanıtları: Çapraz geçerlilik, sınıflama ve sıralama geçerliliği uygulaması. *Kuram & Uygulamada Eğitim Bilimleri*, 14(2), 1-11.
- Adams, K. A. (1980). *The relationship of self-esteem, locus of control, and death anxiety in college students* (Master thesis). Emporia State University, USA.
- Aiken LR. (2001). *Dying, death, and bereavement*. London: Lawrence Erlbaum Associates Publishers.
- Akça, F., & Köse, İ. A. (2008). Ölüm Kaygısı Ölçeği'nin uyarlanması: Geçerlilik ve güvenilirlik çalışması. *Klinik Psikiyatri Dergisi*, 11(1), 7-16.
- Al-Sabwah, M. N., & Abdel-Khalek, A. M. (2006). Religiosity and death distress in Arabic college students. *Death Studies*, 30(4), 365-375.
- Alantar, Z., & Maner, F. (2008). Bağlanma kuramı açısından yeme bozuklukları. *Anadolu Psikiyatri Dergisi*, 9(2), 97-104.
- Amenta, M. M., & Weiner, A. W. (1981). Death anxiety and general anxiety in hospice workers. *Psychological Reports*, 49(3), 962-962.
- Amerikan Psikiyatri Birliği (2014). *Mental bozuklukların tanısai ve sayımsai el kitabı*. Beşinci Baskı (DSM-V). (E Köroğlu, Çev. Ed.). Ankara: Hekimler Yayın Birliği.
- Amjad, A. (2014). Death anxiety as a function of age and religiosity. *Journal of Applied Environmental & Biological Sciences*, 4(9), 333-41.
- Apter, A., Fallon Jr, T. J., King, R. A., Ratzoni, G., Zohar, A. H., Binder, M., ... & Cohen, D. J. (1996). Obsessive-compulsive characteristics: from symptoms to syndrome. *Journal of the American Academy of Child & Adolescent Psychiatry*, 35(7), 907-912.
- Archer, R. P. (1979). Relationships between locus of control and anxiety. *Journal of Personality Assessment*, 43(6), 617-626.
- Aries, P. (1991). *Batılının ölüm karşısında tavırları*. (M. A. Kılıçbay, Çev.). Ankara: Gece Yayınları.
- Aristoteles (1997). *Nikomakhos'a etik*. (S. Babür, Çev.). Ankara: Ayraç Yayınevi.

- Arnett, J. J. (2000). Emerging adulthood: A theory of development from the late teens through the twenties. *American Psychologist*, 55(5), 469-480.
- Assari, S., & Lankarani, M. M. (2016). Race and gender differences in correlates of death anxiety among elderly in the United States. *Iranian Journal of Psychiatry & Behavioral Sciences*, 10(2), 1-7.
- Atkinson, R. L., Atkinson, R. C. & Hilgard, E. R. (1995). *Psikolojiye giriş I.* (K. Atakay, M., Atakay & A. Yavuz, Çev.). İstanbul: Sosyal Yayınlar.
- Aurelius, M. (1974). *Kendime düşünceler.* (C. Eskin, Çev.). İstanbul: Yankı Yayınevi.
- Avcı, N. (2012). *Üniversite öğrencilerinin mizah tarzlarının, psikolojik belirtiler ve ölüm kaygısı ile ilişkisi* (Yüksek lisans tezi). Sakarya Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Sakarya.
- Balkuvvar, N. (1998). *Farklı liselerin öğrencilerin denetim odağı ve sürekli kaygı düzeylerinin belirlenip karşılaştırılması.* (Yüksek lisans tezi). Dokuz Eylül Üniversitesi, Sağlık Bilimleri Enstitüsü, İzmir.
- Bar-Tal, D., Kfir, D., Bar-Zohar, Y., & Chen, M. (1980). The relationship between locus of control and academic achievement, anxiety, and level of aspiration. *British Journal of Educational Psychology*, 50(1), 53-60.
- Barnett, M. D., Anderson, E. A., & Marsden, A. D. (2018). Is death anxiety more closely linked with optimism or pessimism among older adults?. *Archives of Gerontology & Geriatrics*, 77, 169-173.
- Baudrillard, J. (2002). *Simgesel değiş tokuş ve ölüm.* (O. Adanır, Çev.). İstanbul: Boğaziçi Üniversitesi Yayınevi.
- Bauman, Z. (2012). *Ölümlülük, ölümsüzlük ve diğer hayat stratejileri.* (N. Demirdöven, Çev.). İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Bayram, N. (2016). *Yapısal eşitlik modellemesine giriş: AMOS uygulamaları.* Bursa: Ezgi Kitabevi.
- Beck, A. T., Epstein, N., Brown, G., & Steer, R. A. (1988). An inventory for measuring clinical anxiety: psychometric properties. *Journal of Consulting & Clinical Psychology*, 56(6), 893-897.

- Beck, A. T., Steer, R. A., & Carbin, M. G. (1988). Psychometric properties of the Beck Depression Inventory: Twenty-five years of evaluation. *Clinical Psychology Review, 8*(1), 77–100.
- Beck, A.T., Ward, C. H., Mendelson, M., Mock, J., & Erbaugh, J. (1961). An inventory for measuring depression. *Archives of General Psychiatry, 4*, 561-571.
- Beck, T. A. (2005). *Bilissel terapi ve duygusal bozukluklar*. (A. Turkcan, Çev.). Literal Yayıncılık: İstanbul.
- Beck, T. A. & Emery, G. (2015). *Anksiyete bozuklukları ve fobiler*. (V. Öztürk, Çev.). Litera Yayıncılık: İstanbul.
- Becker, E. (1975). *The denial of death*. New York: Macmillan Publishing Co., Inc.
- Belloch, A., Morillo, C., Lucero, M., Cabedo, E., & Carrió, C. (2004). Intrusive thoughts in non-clinical subjects: The role of frequency and unpleasantness on appraisal ratings and control strategies. *Clinical Psychology & Psychotherapy: An International Journal of Theory & Practice, 11*(2), 100-110.
- Belsky, J. (1999). *The psychology of aging*. California: Brooks Cole Publishing.
- Benton, J. P., Christopher, A. N., & Walter, M. I. (2007). Death anxiety as a function of aging anxiety. *Death Studies, 31*(4), 337-350.
- Benveniste, P. S., Papouchis, N., Allen, R., & Hurvich, M. (1998). Rorschach assessment of annihilation anxiety and ego functioning. *Psychoanalytic Psychology, 15*(4), 536-566.
- Berman, A. L., & Hays, J. E. (1973). Relation between death anxiety, belief in afterlife, and locus of control. *Journal of Consulting & Clinical Psychology, 41*(2), 318-318.
- Birgit, M., Tak, L. M., Rosmalen, J. G., & Voshaar, R. C. O. (2018). Death anxiety and its association with hypochondriasis and medically unexplained symptoms: A systematic review. *Journal of Psychosomatic Research, 115*, 58-65.

- Blackmore, S. J. (1996). Near-death experiences. *Journal of the Royal Society of Medicine*, 89(2), 73-76.
- Brown, N. O. (1996). *Ölüme karşı hayat: Tarihin psikanalitik anlamı*. (A. Yılmaz, Çev.). İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Butler, A. C., Chapman, J. E., Forman, E. M., & Beck, A. T. (2006). The empirical status of cognitive-behavioral therapy: A review of meta-analyses. *Clinical Psychology Review*, 26(1), 17-31.
- Büyüköztürk, Ş., Kılıç-Çakmak, E., Akgün, Ö. E., Karadeniz, Ş., & Demirel, F. (2016). *Eğitimde bilimsel araştırmaya yöntemleri*. Ankara: Pegem Akademi.
- Cai, W., Tang, Y. L., Wu, S., & Li, H. (2017). Scale of death anxiety (SDA): Development and validation. *Frontiers in Psychology*, 8, 1-8.
- Canetti, E. (2007). *Ölüm üzerine*. (G. Aytaç, Çev.). İstanbul: Payel Yayıncılık.
- Carpenito-Moyet, L. J. (2013). *Nursing diagnosis application to clinical practice*. Lippincott Williams & Wilkins.
- Celaledin-i Rumi, M. (1957). *Divan-ı Kebir*. (A. Gölpınarlı, Çev.). İstanbul: Remzi Kitabevi.
- Chuin, C. L. & Choo Y. C. (2009). Age, gender, and religiosity as related to death anxiety. *Sunway Academic Journal*, 6, 1-16.
- Cicero, M. T. (1989). *Dostluk üzerine*. (T. Tunga, Çev.). Ankara: MEB Yayınları.
- Cicero, M. T. (2004). *Ölüme övgü*. (C. Aksoy, Çev.). İstanbul: Sel Yayıncılık.
- Cicirelli, V. G. (2002). Fear of death in older adults: predictions from terror management theory. *The Journals of Gerontology Series B: Psychological Sciences & Social Sciences*, 57(4), 358–366.
- Cihan B. (2013). *The effects of mortality salience and body-related social norms on attitudes towards diet pill* (Master thesis). METU, Ankara.
- Cole, M. A. (1979). Sex and marital status differences in death anxiety. *Omega-Journal of Death & Dying*, 9, 139–147.
- Conte, H. R., Weiner, M. B., & Plutchik, R. (1982). Measuring death anxiety: Conceptual, psychometric, and factor-analytic aspects. *Journal of Personality & Social Psychology*, 43(4), 775-785.

- Copp G. (1998). A review of current theories of death and dying. *Journal of Advanced Nursing*, 28(2), 382-390.
- Corey, G. (2005). *Psikolojik danışma kuram ve uygulamaları*. (T. Ergene, Çev.). Ankara: Mentis Yayıncılık.
- Cotter, R. P. (2003). High risk behaviors in adolescence and their relationship to death anxiety and death personifications. *Omega-Journal of Death & Dying*, 47(2), 119–137.
- Cüceloğlu, D. (1997). *İnsan ve davranışı: Psikolojinin temel kavramları*. İstanbul: Remzi Kitabevi.
- Çakmur, H. (2012). Araştırmalarda ölçme, güvenilirlik, geçerlilik. *TAF Preventive Medicine Bulletin*, 11(3), 339-344.
- Çokluk, Ö, Şekercioğlu, G. & Büyüköztürk, Ş. (2010). *Sosyal bilimler için çok değişkenli istatistik: SPSS ve LISREL uygulamaları*. Ankara: Pegem Akademi.
- Çüçen, K. (2015). *Martin Heidegger: Varlık ve zaman*. Bursa: Sentez Yayıncılık.
- Dadfar, M., Abdel-Khalek, A. M., & Lester, D. (2018). Validation of the Farsi version of the Death Obsession Scale among nurses. *International Journal of Nursing Sciences*, 5(2), 186-192.
- Dadfar, M., Lester, D., & Bahrami, F. (2016). Death anxiety, reliability, validity, and factorial structure of the Farsi form of the Arabic scale of death anxiety in Iranian old-aged persons. *Journal of Aging Research*, 52, 1-7.
- Dağ, İ. (1991). Rotter İç-Dış Kontrol Odağı Ölçeği'nin üniversite öğrencileri için güvenilirliği ve geçerliliği. *Psikoloji Dergisi*, 7 (26), 10-16.
- Dağ, İ. (1999). Psikolojinin ışığında kaygı. *Doğu Batı Dergisi*, 6, 179-188.
- Dağlı, E. N. (2010). *Yaşlılarda ölüm kaygısı ve dindarlık* (Yüksek lisans tezi). Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya.
- Dalda B. (2011). *The effects of relationship commitment and gender on death-anxiety among Turkish young adults: A terror management theory perspective* (Master thesis). METU, Ankara.

- Damm, P. L. (1993). *A study of the relationships among death anxiety, life satisfaction, and locus of control* (Dissertation thesis). The Wright Institute, United States, California.
- Dattel, A. R., & Neimeyer, R. A. (1990). Sex differences in death anxiety: Testing the emotional expressiveness hypothesis. *Death Studies*, *14*(1), 1–11.
- Davis, S. F., Bremer, S. A., Anderson, B. J., & Tramill, J. L. (1983). The interrelationships of ego strength, self-esteem, death anxiety and gender in undergraduate college students. *The Journal of General Psychology*, *108*(1), 55-59.
- Deardorff, P. A., Kendall, P. C., Finch Jr, A. J., & Sitarz, A. M. (1977). Empathy, locus of control and anxiety in college students. *Psychological Reports*, *40*(3), 1236-1238.
- Dechesne, M., Greenberg, J., Arndt, J., & Schimel, J. (2000). Terror management and the vicissitudes of sports fan affiliation: The effects of mortality salience on optimism and fan identification. *European Journal of Social Psychology*, *30*(6), 813-835.
- Dechesne, M., Janssen, J., & van Knippenberg, A. (2000). Derogation and distancing as terror management strategies: The moderating role of need for closure and permeability of group boundaries. *Journal of Personality & Social Psychology*, *79*(6), 923-932.
- de Girolamo G., Dagani J., Purcell R., Cocchi A., & McGorry P. D. (2012). Age of onset of mental disorders and use of mental health services: Needs, opportunities, and obstacles. *Epidemiology & Psychiatric Sciences*, *21*, 47–57.
- Dekkers W. (1996). Neye ölüm deriz? Batı kültüründe yaşam sonu hakkında bazı düşünceler. *3P Dergisi*, *4*(3), 9-16.
- DePaola, S. J., Griffin, M., Young, J. R., & Neimeyer, R. A. (2003). Death anxiety and attitudes toward the elderly among adults: The role of gender and ethnicity. *Death Studies*, *27*, 335–354.
- Deren, S. (1999). Angst ve ölümlülük. *Doğu Batı Dergisi*, *6*, 111-126.

- DeVellis, R. F. (2014). *Ölçek geliştirme: Kuram ve uygulamalar*. (T. Totan, Çev.). Ankara: Nobel Yayınevi.
- Dickstein, L. S. (1978). Attitudes toward death, anxiety, and social desirability. *Omega-Journal of Death & Dying*, 8(4), 369–378.
- Dolto, F. (2004). *Ölümü nasıl anlatmalı*. (A. Tarcan & U. Yönten, Çev.). İstanbul: Özgü Yayınevi.
- Downey, A. M. (1984). Relationship of religiosity to death anxiety of middle-aged males. *Psychological Reports*, 54(3), 811-822.
- Dökmen, Ü. (2002). *Yarına kim kalacak?: Evrenle uyumlaşma sürecinde varolmak, gelişmek, uzlaşmak*. İstanbul: Sistem Yayıncılık.
- Drinkwater, R. (2016). *Fearing the reaper: Gender differences in death anxiety explained by religious doubts, femininity and fear of crime* (Doctoral dissertation). Oklahoma State University, USA.
- Eğ, A., Gülseren, L., Gülseren, Ş., & Kültür, S. (1997). Phenomenology of obsessions in a Turkish series of obsesif compulsif disorder patients. *Psychopathology*, 30(2), 106-110.
- Eke, S. (2003). *Farklı mesleklerde çalışanların ölüm kaygılarının karşılaştırılması* (Yüksek lisans tezi). Marmara Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, İstanbul.
- Ellis, L., Wahab, E. A., & Ratnasingan, M. (2013). Religiosity and fear of death: A three-nation comparison. *Mental Health, Religion & Culture*, 16(2), 179-199.
- Epiktetos (1946). *Düşünceler ve sohbetler*. (B. Toprak, Çev.). İstanbul: Maarif Matbaası.
- Epiktetos (2014). *Söylevler*. (Y. Kurtkaya, Çev.). İstanbul: Şule Yayınları.
- Epiküros (2014). *Özdeyişler, mektuplar ve aforizmalar*. (G. Renas, Çev.). İstanbul: Arya Yayıncılık.
- Erdoğan, M. Y., & Özkan, M. (2007). Farklı dini inanışlardaki bireylerin ölüm kaygıları ile ruhsal belirtiler ve sosyo-demografik değişkenler arasındaki ilişkiler. *İnönü Üniversitesi Tıp Fakültesi Dergisi*, 14(3), 171-179.

- Erol, N. & Savaşır, I. (1988). Maudsley obsesif kompulsif soru listesinin Türkçe uyarlaması. 26. Ulusal Psikiyatri ve Nörolojik Bilimler Kongresi, Ankara.
- Ersevım, İ. (2013). *Freud ve psikanalizin temel ilkeleri*. İstanbul: Özgür Yayınları.
- Ertufan, H. (2000). *Bir grup tıp öğrencisi üzerinde ölüm kaygısı ve ölüm korkusu ölçeklerinin geçerlilik güvenilirlik çalışması* (Yüksek lisans tezi). İstanbul Üniversitesi, Sağlık Bilimleri Enstitüsü, İstanbul.
- Ertufan, H. (2008). *Hekimlik uygulamalarında ölümlle sık karşılaşmanın ölüm kaygısı üzerine etkisi* (Doktora tezi). Ege Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir.
- Eshbaugh, E., & Henninger, W. (2013). Potential mediators of the relationship between gender and death anxiety. *Individual Differences Research*, 11(1), 22-30.
- Feifel, H. (1990). Psychology and death: Meaningful rediscovery. *American Psychologist*, 45(4), 537-543.
- Feifel, H., & Nagy, V. T. (1981). Another look at fear of death. *Journal of Consulting & Clinical Psychology*, 49(2), 278-286.
- Field, A. (2000). *Discovering Statistics using SPSS for Windows*. London, Thousand Oaks, Sage Publications, New Delhi.
- Firestone, R. W. (1993). Individual defenses against death anxiety. *Death Studies*, 17(6), 497-515.
- Firestone, R. W. (2015). Psychological defenses against death anxiety. Neimeyer R.A. (Ed.), *Death anxiety handbook: Research, instrumentation, application içinde* (217-242). NY: Taylor & Francis.
- Florian, V., & Kravetz, S. (1983). Fear of personal death: Attribution, structure, and relation to religious belief. *Journal of Personality & Social Psychology*, 44(3), 600-607.
- Florian, V., & Mikulincer, M. (1993). The impact of death-risk experiences and religiosity on the fear of personal death: The case of Israeli soldiers in Lebanon. *Omega-Journal of Death & Dying*, 26(2), 101-111.

- Florian, V., Mikulincer, M., & Hirschberger, G. (2002). The anxiety buffering function of close relationships: Evidence that relationship commitment acts as a terror management mechanism. *Journal of Personality & Social Psychology, 82*, 527– 542.
- Foa, E. B., Steketee, G., & Young, M. C. (1984). Agoraphobia: Phenomenological aspects, associated characteristics, and theoretical considerations. *Clinical Psychology Review, 4*(4), 431-457.
- Fogas, B. S., Wolchik, S. A., Braver, S. L., Freedom, D. S., & Bay, C. (1992). Locus of control as a mediator of negative divorce related events and adjustment problems in children. *American Journal of Orthopsychiatry, 62*, 589-598.
- Francis, A. J. P. (2014). Locus of control. *Encyclopedia of Psychology & Religion, 1035–1036*.
- Frankl, V. E. (1992). *Man's search for meaning*. Beacon Press Books.
- Frankl, V. E. (2007). *Duyulmayan anlam ığliği* (S. Budak, ev.). İstanbul: Öteki Yayınevi.
- Frazier, P. H., & Foss-Goodman, D. (1989). Death anxiety and personality: Are they truly related?. *Omega-Journal of Death & Dying, 19*(3), 265-274.
- Freud, S. (1918). *Reflections on war and death*. New York: Moffat, Yard & Co.
- Freud, S. (1961). *Beyond the pleasure principle*. London: W. W. Norton & Company.
- Freud, S. (1962). *The ego and the id*. London: W. W. Norton & Company.
- Freud, S. (1989). *Civilization and its discontents*. WW Norton & Company.
- Freud, S. (1998). *Beş konferans ve psikanalize toplu bakış*. İstanbul: Cem Yayınevi.
- Fromm, E. (1976). *To have or to be*. New York: Bantam Book.
- Fuller, J. R., Digiuseppe, R., O'Leary, S., Fountain, T., & Lang, C. (2010). An open trial of a comprehensive anger treatment program on an outpatient sample. *Behavioural & Cognitive Psychotherapy, 38* (4), 485-490.
- Furer, P., & Walker, J. R. (2008). Death anxiety: A cognitive-behavioral approach. *Journal of Cognitive Psychotherapy, 22*(2), 167-182.

- Galt, C. P., & Hayslip Jr, B. (1998). Age differences in levels of overt and covert death anxiety. *Omega-Journal of Death & Dying*, 37(3), 187-202.
- Garrow, S., & Walker, J. A. (2001). Existential group therapy and death anxiety. *Adultspan Journal*, 3(2), 77-87.
- Gashi, F. (2011). Türk ve Kosova'lı öğrencilerin ölüm kaygısı üzerine karşılaştırmalı bir araştırma. *Balkan Araştırmaları Dergisi*, 2(1), 45-65.
- Geçtan, E. (1998). *Psikanaliz ve sonrası*. İstanbul: Remzi Kitabevi.
- Geçtan, E. (2002). *Varoluş ve psikiyatri*. İstanbul: Metis Yayınevi.
- Gedik, Z., & Bahadır, G. (2014). Evaluation of death anxiety and effecting factors in a Turkish sample. *Journal of Human Sciences*, 11(2), 388-400.
- Gesser, G., Wong, P. T., & Reker, G. T. (1988). Death attitudes across the life-span: The development and validation of the death attitude profile. *Omega-Journal of Death & Dying*, 18(2), 113-128.
- Gibbs, H. W., & Achterberg, J. (1998). Spritual values and death anxiety: Implications for counseling with terminal cancer patients, *Journal of Counseling Psychology*, 25(6), 563-569.
- Gilliland, J. C., & Templer, D. I. (1986). Relationship of death anxiety scale factors to subjective states. *OMEGA-Journal of Death & Dying*, 16(2), 155-167.
- Gorer, G. (1955). The pornography of death. *Encounter*, 5(4), 49-52.
- Gorsuch, R. L. (1990). Common factor-analysis versus component analysis- Some well and little known facts. *Multivariate Behavioral Research*, 25(1), 33-39.
- Göka, E. (2010). *Ölme: Ölümün ve geride kalanların psikolojisi*. 2. Baskı, İstanbul: Timaş Yayınevi.
- Greenberg, J., Arndt, J., Simon, L., Pyszczynski, T., & Solomon, S. (2000). Proximal and distal defenses in response to reminders of one's mortality: Evidence of a temporal sequence. *Personality & Social Psychology Bulletin*, 26(1), 91-99.
- Greenberg, J., Pyszczynski, T. & Solomon, S. (1986). The causes and consequences of a need for self-esteem: A terror management theory. R. F. Baumeister, (Ed.), *Public self and private self* içinde (189-212). Springer, New York, NY.

- Greenberg, J., Pyszczynski, T., Solomon, S., Simon, L., & Breus, M. (1994). Role of consciousness and accessibility of death-related thoughts in mortality salience effects. *Journal of Personality & Social Psychology*, 67(4), 627-637.
- Greenberg, J., Solomon, S., & Pyszczynski, T. (1997). Terror management theory of self-esteem and cultural worldviews: Empirical assessments and conceptual refinements. Zanna, M. P. (Ed.), *Advances in experimental social psychology* içinde (61-139). San Diego, CA: Academic Press.
- Hae-Kyung, S. (1987). *The relationships among life satisfaction, locus-of-control, and death anxiety as perceived by Korean and American older adults using selected personal demographic variables*. (Doctoral dissertation), The Ohio State University, Ohio, USA.
- Halıcı-Kurtulan & Kararımak, Ö. (2016). Ölüm kaygısı, tinsellik, dindarlık eğilimi ve varoluş kaygısı arasındaki ilişkilerin incelenmesi. *Spiritual Psychology & Counseling*, 1(2), 163-187.
- Hall, C. S. & Nordby, V. J. (2016). *Jung psikolojisinin ana çizgileri*. (E. Gürol, Çev.). İstanbul: Cem Yayınevi.
- Hambleton, R.K. & Patsula, L. (1999). Increasing the validity of adapted tests: Myths to be avoided and guidelines for improving test adaptation practices. *Journal of Applied Testing Technology*, 1(1), 1-30.
- Handal, P. J. (1969). The relationship between subjective life expectancy, death anxiety and general anxiety. *Journal of Clinical Psychology*, 25(1), 39-42.
- Harding, S. R., Flannelly, K. J., Weaver, A. J., & Costa, K. G. (2005). The influence of religion on death anxiety and death acceptance. *Mental Health, Religion & Culture*, 8(4), 253-261.
- Harmon-Jones, E., Simon, L., Greenberg, J., Pyszczynski, T., Solomon, S., & McGregor, H. (1997). Terror management theory and self-esteem: Evidence that increased self-esteem reduced mortality salience effects. *Journal of Personality & Social Psychology*, 72(1), 24-36.
- Hatch, M. L., Friedman, S., & Paradis, C. M. (1996). Behavioral treatment of obsessive-compulsive disorder in African Americans. *Cognitive & Behavioral Practice*, 3(2), 303-315.

- Hayslip Jr, B., & Stewart-Bussey, D. (1987). Locus of control levels of death anxiety relationships. *Omega-Journal of Death & Dying*, 17(1), 41-50.
- Hayslip, B., Galt, C. P., & Pinder, M. M. (1994). Effects of death education on conscious and unconscious death anxiety. *Omega-Journal of Death & Dying*, 28(2), 101–111.
- Henson, R. K., & Roberts, J. K. (2006). Use of exploratory factor analysis in published research: Common errors and some comment on improved practice. *Educational & Psychological Measurement*, 66(3), 393-416.
- Higgins, K. (2017). Ölüm ve iskelet. Malpas, J. & Solomon, R. G (Ed.), *Ölüm ve felsefe* içinde (84-103). İstanbul: İthaki Yayınları.
- Hintze, J., Templer, D. I., Cappelletty, G. G., & Frederick, W. (1993). Death depression and death anxiety in HIV-infected males. *Death Studies*, 17(4), 333-341.
- Hisli, N. (1989). Beck Depresyon Envanteri'nin üniversite öğrencileri için geçerliliği, güvenilirliği. *Psikoloji Dergisi*, 7(23), 3-13.
- Hodgson, R. J., & Rachman, S. (1977). Obsessional-compulsive complaints. *Behaviour Research & Therapy*, 15(5), 389-395.
- Hoelter, J. W., & Hoelter, J. A. (1978). The relationship between fear of death and anxiety. *The Journal of Psychology*, 99(2), 225-226.
- Hofmann, S. G., & Smits, J. A. (2008). Cognitive-behavioral therapy for adult anxiety disorders: a meta-analysis of randomized placebo-controlled trials. *The Journal of Clinical Psychiatry*, 69(4), 621-632.
- Holland, S. J. (2015). Obsesif kompulsif bozukluklar. *Bilişsel terapi ve uygulamaları* içinde (169-187). (H. Hacak, M. Macit ve F. Özpilavcı, Çev.). İstanbul: Litera Yayıncılık.
- Horney K. (1980). *Çağımızın tedirgin insanı*. (A. Yörükan Çev.). İstanbul: Tur Yayınları.
- Houtras, P. T., & Scharf, M. C. (1970). Manifest anxiety and locus of control of low-achieving college males. *The Journal of Psychology*, 74(1), 95-100.

- Hu, L. T. & Bentler, P. M. (1999). Cutoff criteria for fit indexes in covariance structure analysis: Conventional criteria versus new alternatives. *Structural Equation Modeling: A Multidisciplinary Journal*, 6(1), 1-55.
- Hulsey, K. L. & Frost C. J. (1995). Psychoanalytic psychotherapy and the tragic sense of life and death. *Bulletin of The Menninger Clinic*, 59, 145–159.
- Hunt, D. M., Lester, D., & Ashton, N. (1983). Fear of death, locus of control and occupation. *Psychological Reports*, 53(3), 1022-1022.
- Hyams, N. B., Domino, G., & Spencer, R. (1982). *Differential aspects of locus of control and attitudes towards death. Social Behavior & Personality: An International Journal*, 10(2), 177–182.
- Hyun, M. S., Nam, K. A., & Kang, H. S. (2006). The effects of cognitive behavioral anger management program on self-consciousness and anger in Korean military man. *Journal of Korean Academy of Nursing*, 36(6), 1076-1084.
- Imara, M (1987). Büyümenin son aşaması olarak ölüm. *Büyümenin son aşaması: ölüm içinde* (157-171). İstanbul: Ruh ve Madde Yayınları.
- Ireland, M., & Malgady, R. G. (1999). Thematic instrument for measuring death anxiety in children (TIMDAC). *Journal of Pediatric Nursing*, 14(1), 28-37.
- Iverach, L., Menzies, R. G., & Menzies, R. E. (2014). Death anxiety and its role in psychopathology: Reviewing the status of a transdiagnostic construct. *Clinical Psychology Review*, 34(7), 580–593.
- Jacobsen P.B. & Jim H.S. (2008). Psychosocial interventions for anxiety and depression in adult cancer patients: Achievements and challenges. *C.A.: A Cancer Journal for Clinicians*, 58, 214-30.
- Jain, M., & Singh, S. (2015). Locus of control and its relationship with mental health and adjustment among adolescent females. *Journal of Mental Health & Human Behaviour*, 20(1), 16-21.
- Jani, S., Molaee, M., Jangi, G. S., & Pouresmali, A. (2014). Effectiveness of cognitive therapy based on religious believes on death anxiety, social adjustment and subjective well-being in the cancer patients. *Journal of Islam Universtiy of Medical Sciences*, 22(5), 94-103.

- Jastrzbski, J. & Slaski, S. (2011). Death anxiety, locus of control and big five personality traits in emerging adulthood in Poland. *Psychology & Education*, 48(4), 1-15.
- Jones, C. (2004). *Huzur içinde yatsın: lme dair herşey*. (M. Görsel, ev.). İstanbul: Dharma Yayınları.
- Jones, E. (2003). *Freud: Hayatı ve eserleri*. İstanbul: Kabalıcı Yayınevi.
- Jung, C. G. (1966). *Psychology and religion*. London: Yale Univerity Press.
- Jung, C. G. (1989). *Memories, dreams, reflections*. New York: Vintage Books.
- Jung, C. G. (2006). *Analitik psikoloji*. (E.Gürol, ev.). İstanbul: Payel Yayınevi.
- Karaca, F., & Yıldız, M. (2001). Thorson-Powell lm kaygısı leğinin Türkçe evirisinin normal popülasyonda geçerlilik ve güvenilirlik alıması. *Tabula Rasa*, 1(1), 43-55.
- Kaufmann, W. (1992). Varoluşçuluk ve lm. Feifel, H., (Ed.), *lmn anlamı içinde* (39-62). New York: McGraw-Hill.
- Kellehear, A. (2012). *lmn toplumsal tarihi*. (T. Kılın, ev.). Ankara: Ekinoks Yayın Dağıtım.
- Keller, J. W., Sherry, D., & Piotrowski, C. (1984). Perspectives on death: a developmental study. *The Journal of Psychology*, 116(1), 137-142.
- Kelly, M. N., & Corriveau, D. P. (1985). The Corriveau-Kelly death anxiety scale. *Omega-Journal of Death & Dying*, 31(4), 311–315.
- Khanna, S., & Channabasavanna, S. M. (1988). Phenomenology of obsessions in obsessive-compulsive neurosis. *Psychopathology*, 21(1), 12-18.
- Khumalo, T., & Plattner, I. E. (2019). The relationship between locus of control and depression: A cross-sectional survey with university students in Botswana. *South African Journal of Psychiatry*, 25(1), 1-6.
- Kılıçbay, M. A. (1991). Sonsz. *Batılının lm karısında tavırları içinde* (109-114). Ankara: Gece Yayınları.
- Kimter, N. & Köftegöl, . (2017). Yetişkinlerde lm kaygısı ile dindarlık arasındaki ilişki üzerine bir inceleme. *Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 19(36), 55-82.

- Kierkegaard, S. (2013). *Kaygı kavramı*. (T. Armaner, Çev.). İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Kline, R. B. (2011). *Principles and practice of structural equation modeling*. New York: The Guilford Press.
- Koç, M. (2002). Ölüm korkusu üzerine kuramsal açıdan psikolojik bir değerlendirme. *Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 4(6), 7-20.
- Koçanoğlu, A. (2005). *Ölüme verilen anlamların ve dindarlığın üniversite öğrencilerinde ölüm kaygısı ve ölüm korkusunu yordaması* (Yüksek lisans tezi). Ortadoğu Teknik Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Koestenbaum, P. (1998). *Ölüme yanıt var mı?* (Y. Akgünlü, Çev.). İstanbul: Okyanus Yayıncılık.
- Kovacs, G. (1982). The philosophy of death in Viktor E. Frankl. *Journal of Phenomenological Psychology*, 13(2), 197-209.
- Kökdemir, D., & Yeniçeri, Z. (2010). Terror management in a predominantly muslim country. *European Psychologist*, 15(3), 165–174.
- Köroğlu, E. (2017). *Akılcı duygulanım davranışçı terapi*. Ankara: HYB Yayıncılık.
- Kuperman, S. K., & Golden, C. J. (1978). Personality correlates of attitude toward death. *Journal of Clinical Psychology*, 34(3), 661–663.
- Kübler-Ross, E. (1987a). Sunuş. *Büyümenin son aşaması ölüm içinde* (20-22). (N. Nirven Çev.). İstanbul: Ruh ve Madde Yayınları.
- Kübler-Ross, E. (1987b). Ölmek neden böylesine güçtür?. *Büyümenin son aşaması ölüm içinde* (23-24). (N. Nirven Çev.). İstanbul: Ruh ve Madde Yayınları.
- Kübler-Ross, E. (1987c). Başka bakış açılarından ölüm. *Büyümenin son aşaması ölüm içinde* (44-48). (N. Nirven Çev.). İstanbul: Ruh ve Madde Yayınları.
- Kübler-Ross, E. (1987d). Ölmek kolay ancak yaşamak güçtür. *Büyümenin son aşaması ölüm içinde* (87-88). (N. Nirven Çev.). İstanbul: Ruh ve Madde Yayınları.
- Kübler-Ross, E. (1997). *Ölüm ve ölmek üzerine*. (B. Büyükal, Çev.). İstanbul: Boyner Holding Yayınları.

- Küçük, H. K. (2018). *Üniversite öğrencilerinin erken dönem uyumsuz şemalarının ölüm kaygılarını yordaması* (Yüksek lisans tezi). Necmettin Erbakan Üniversitesi, Konya.
- Langs, R. (2004). Death Anxiety and the emotion-processing mind. *Psychoanalytic Psychology*, 21(1), 31–53.
- Langs, R. (2008a). Unconscious death anxiety and the two modes of psychotherapy. *The Psychoanalytic Review*, 95(5), 791–818.
- Langs, R. (2008b). *Fundamentals of adaptive psychotherapy and counselling*. New York: Palgrave Macmillan.
- Lattanner, B., & Hayslip, B. (1985). Occupation-related differences in levels of death anxiety. *Omega-Journal of Death & Dying*, 15(1), 53–66.
- Lauer, S., De Man, A. F., Marquez, S., & Ades, J. (2008). External locus of control, problem-focused coping and attempted suicide. *North American Journal of Psychology*, 10(3), 625-632.
- Lavoie, J., & de Vries, B. (2004). Identity and death: An empirical investigation. *Omega-Journal of Death & Dying*, 48(3), 223-243.
- Le Gall, A. (2012). *Anksiyete ve kaygı*. (İ. Yerguz, Çev.). Ankara: Dost Kitabevi.
- Leahy, R. L. (2015). Bilişsel terapi müdahaleleri. *Bilişsel terapi ve uygulamaları* içinde (23-56). (H. Hacak, M. Macit ve F. Özpilavcı, Çev.). İstanbul: Litera Yayıncılık.
- Lefcourt, H. M. (1966). Internal versus external control of reinforcement: A review. *Psychological bulletin*, 65(4), 206-220.
- Lehto, R. & Stein, K. (2009). Death anxiety: An analysis of an evolving concept. research and theory for nursing practice: *An International Journal*, 23(1), 23-41.
- Lester, D. (2003). Death anxiety, death depression, and death obsession. *Psychological Reports*, 93(3), 695-696.
- Levinas, E. (2006). *Ölüm ve zaman*. (N. Başer, Çev.). İstanbul: Ayrıntı Yayınları.

- Liu, X., Kurita, H., Uchiyama, M., Okawa, M., Liu, L., & Ma, D. (2000). *Life events, locus of control, and behavioral problems among Chinese adolescents. Journal of Clinical Psychology, 56(12), 1565–1577.*
- Lonetto, R., Mercer, G. W., Flemming, S., Bunting, B., & Clare, M. (1980). Death anxiety among university students in Northern Ireland and Canada. *Journal of Psychology, 104, 75-82.*
- Loptson, P. (2017). Ölüm çatışkısı. Malpas, J. & Solomon, R. G (Ed.), *Ölüm ve felsefe içinde (256-285).* İstanbul: İthaki Yayınları.
- Lucretius, C. (1974). *Evrenin yapısı.* (T. Uyar & T. Uyar, Çev.). İstanbul: Hürriyet Yayınları.
- MacLeod, R., Crandall, J., Wilson, D., & Austin, P. (2016). Death anxiety among New Zealanders: The predictive role of gender and marital status. *Mental Health, Religion & Culture, 19(4), 339-349.*
- Madnawat, A. S., & Kachhawa, P. S. (2007). Age, gender, and living circumstances: Discriminating older adults on death anxiety. *Death Studies, 31(8), 763-769.*
- Madu, V. N. (2018). Locus of control, depressive symptoms and perceived academic achievement of learners: a systemic review. *Global Journal of Educational Research, 17(1), 31-37.*
- Malpas, J. (2017). *Ölüm ve bir yaşamın bütünlüğü.* Malpas, J. ve Solomon, R. G. (Ed.). *Ölüm ve felsefe içinde (228-255).* İstanbul: İthaki Yayınları.
- Malpas, J. & Solomon, R. C. (2017). *Giriş.* Malpas, J. ve Solomon, R. G. (Ed.). *Ölüm ve felsefe içinde (15-20).* İstanbul: İthaki Yayınları.
- Maltby, J., & Day, L. (2000a). Religious orientation and death obsession. *The Journal of Genetic Psychology, 161(1), 122-124.*
- Maltby, J., & Day, L. (2000b). The reliability and validity of the death obsession scale among English university and adult samples. *Personality & Individual Differences, 28(4), 695-700.*
- Marcuse, H. (1992). Ölüm ideolojisi. Feifel, H., (Ed.), *Ölümün anlamı içinde (63-75).* New York: McGraw-Hill.

- Mashegoane, S., & Makhubela, M. S. (2016). Factorial validity of the death obsession scale in African University students. *Death Studies*, 40(1), 40-45.
- May, R. (1994). *The courage to create*. New York: WW Norton & Company.
- McMordie, W. R. (1981). Religiosity and fear of death: Strength of belief system. *Psychological Reports*, 49(3), 921-922.
- Mikulincer, M., Florian, V., Birnbaum, G., & Mashlikovitz S. (2002). The death anxiety buffering function of close relationships: Exploring the effects of separation reminders on death-thought accessibility. *Personality & Social Psychology Bulletin*, 28, 287-299.
- Mikulincer, M., Florian, V., & Hirschberger, G. (2003). The existential function of close relationships: Introducing death into the science of love. *Personality & Social Psychology Review*, 7(1), 20-40.
- Mirow, R. (2008). "Too young to die!": A cognitive behavioural approach to dealing with death anxiety. *Learning Disability Practice*, 11(7), 18–21.
- Mohammadzadeh, A., Ashouri, A., Vahedi, M., & Asgharipour, N. (2018). Death distress dimensions: Death anxiety, death depression, and death obsession. *Journal of Fundamentals of Mental Health*, 20(6), 395-404.
- Mohammadzadeh, A., & Najafi, M. (2010). The prediction of death obsession according to religiosity orientations: role of sex. *Journal of Clinical Psychology*, 2(3), 65-72.
- Montaigne, M. E. (1971). *Denemeler*. (S. Eyuboğlu, Çev.). İstanbul: Cem Yayınevi.
- Mudau, T. (2012). *Age, gender and religiosity as correlates of death anxiety in a rural African context* (Master thesis), The School of Social Sciences, University of Limpopo, South Africa.
- Mulhall, S. (1998). *Heidegger ve varlık ve zaman*. (K. Öktem, Çev.). İstanbul: Sarmal Yayınevi.
- Murdock, N. LK. (2014). *Psikolojik danışma ve psikoterapi kuramları: Olgu sunumu yaklaşımıyla*. (F. Akkoyun, Çev. Ed.). Ankara: Nobel Yayınevi.

- Nelson, L. D., & Nelson, C. C. (1975). A factor analytic inquiry into the multidimensionality of death anxiety. *Omega-Journal of Death & Dying*, 6(2), 171-178.
- Nelson, P.C., & Phares, E. J. (1971). Anxiety, discrepancy between need value and expectancy, and internal-external control. *Psychological Reports*, 28, 663-668.
- Neufeldt, D. E., & Holmes, C. B. (1979). Relationship between personality traits and fear of death. *Psychological Reports*, 45(3), 907-910.
- Noyes Jr, R. (1983). The human experience of death or, what can we learn from near-death experiences?. *Omega-Journal of Death & Dying*, 13(3), 251-259.
- Nuland, S. B. (2013). *Nasıl ölüyoruz: Yaşamın son döneminden izler*. (Ş. Taş, Çev.). İstanbul: H2O Yayıncılık.
- Nyatanga, B., & de Vocht, H. (2006). Towards a definition of death anxiety. *International Journal of Palliative Nursing*, 12(9), 410–413.
- Olson, M., & Dulaney, P. (1993). Life satisfaction, life review, and near-death experiences in the elderly. *Journal of Holistic Nursing*, 11(4), 368-382.
- Onur, B. (2014). *Gelişim psikolojisi: Yetişkinlik, yaşlılık, ölüm*. Ankara: İmge Kitabevi.
- Ormel, J., & Schaufeli, W. (1991). Stability and change in psychological distress and their relationship with self-esteem and locus of control. *Journal of Personality & Social Psychology*, 60, 288-299.
- Osborn, R. L., Demoncada, A. C., & Feuerstein, M. (2006). Psychosocial interventions for depression, anxiety, and quality of life in cancer survivors: meta-analyses. *The International Journal of Psychiatry in Medicine*, 36(1), 13-34.
- Ökten, K. H. (2016). *Ölüm kitabı: Ölüm düşüncesinin temel metinler*. İstanbul: Agora Kitaplığı.
- Öngider, N., & Baykara, B. (2015). Anksiyete tanısı almış çocuklar üzerinde bilişsel davranışçı grup terapisinin etkililiği. *Bilişsel Davranışçı Psikoterapi & Araştırmalar Dergisi*, 1, 26-37.

- Ören, N. (2016). Denetim Odağı ve kendini kabul arasındaki ilişkiler. *Türk Psikolojik Danışma & Rehberlik Dergisi*, 1(2), 20-28.
- Özdamar, K. (2004). *Paket programlar ile istatistiksel veri analizi 2: Çok değişkenli analizler*. Eskişehir: Kaan Kitabevi.
- Öztürk, O. (2004). *Ruh sağlığı ve bozuklukları*. Ankara: Nobel Tıp Kitabevi.
- Öztürk, Z., Karakuş, G., & Tamam, L. (2011). Yaşlı bireylerde ölüm kaygısı. *Anadolu Psikiyatri Dergisi*, 12(1), 37-43.
- Papadopoulos, K., Paralikas, T., Barouti, M., & Chronopoulou, E. (2014). Self-esteem, locus of control and various aspects of psychopathology of adults with visual impairments. *International Journal of Disability, Development & Education*, 61(4), 403-415.
- Patton, J. F., & Freitag, C. B. (1977). Correlational study of death anxiety, general anxiety and locus of control. *Psychological Reports*, 40(1), 51-54.
- Phares, E. J. (1957). Expectancy changes in skill and chance situations. *The Journal of Abnormal & Social Psychology*, 54(3), 339-342.
- Platon (1963). *Phaidon*. (S. K. Yetkin & H. R. Atademir, Çev.). Ankara: MEB Yayınevi.
- Pyszczynski, T. (2004). What are we so afraid of?: A Terror management theory perspective on the politics of fear. *Social Research: An International Quarterly*, 71(4), 827-848.
- Pyszczynski, T., Greenberg, J., & Solomon, S. (1999). A dual-process model of defense against conscious and unconscious death-related thoughts: An extension of terror management theory. *Psychological Review*, 106(4), 835–845.
- Pyszczynski, T., Greenberg, J., Solomon, S., Arndt, J., & Schimel, J. (2004). Why Do people need self-esteem? A theoretical and empirical review. *Psychological Bulletin*, 130(3), 435–468.
- Rachman S. J. & de Silva P. (1978). Abnormal and normal obsessions. *Behavior Research & Therapy*, 16, 233-248.

- Rachman, S. (1981). Unwanted intrusive cognitions. *Advances in Behaviour Research & Therapy*, 3, 89–99.
- Rajabi, G. (2009). The psychometric properties of death obsession scale in freshman undergraduate students. *Journal of Applied Sciences*, 9, 360–365.
- Rank, O. (1993). *The trauma of birth*. New York: Dover Publications, Inc.
- Rasmussen, C. H., & Johnson, M. E. (1994). Spirituality and Religiosity: Relative Relationships to Death Anxiety. *OMEGA-Journal of Death & Dying*, 29(4), 313–318.
- Ray, J. J., & Najman, J. (1975). Death anxiety and death acceptance: A preliminary approach. *Omega-Journal of Death & Dying*, 5(4), 311-315.
- Ray, W. J., & Katahn, M. (1968). Relation of anxiety to locus of control. *Psychological Reports*, 23(3), 1196-1196.
- Reyes, M. E. S., Amistoso, M. N. G., Babaran, C. A. C., Bulaong, G. B. M., Reyes, V. D. M., & Tubig, N. N. (2017). Death anxiety and self-esteem of filipino youths and older adults. *North American Journal of Psychology*, 19(2), 435-450.
- Richardson, V., Berman, S., & Piwowarski, M. (1983). Projective assessment of the relationships between the salience of death, religion, and age among adults in America. *The Journal of General Psychology*, 109(2), 149–156.
- Rinpoche, S. (2002). *Tibet'in yaşam ve ölüm kitabı*. (E. Baydar & G. Tokcan, Çev.). İstanbul: Dharma Yayınları.
- Riskind, J. H. (2015). Genelleşmiş anksiyete bozukluğu. Leahy, R. L. (Ed.), *Bilşsel terapi ve uygulamaları içinde* (141-167). İstanbul: Litera Yayıncılık.
- Robah, K. (2017). *Determinants of existential Death Anxiety: A cross-sectional survey study on the effect of age, gender and religious affiliation on death anxiety* (Master thesis). University of Twente, Department of Psychology, Health & Technology, Netherland.
- Rotter, J. B. (1966). Generalized expectancies for internal versus external control of reinforcement. *Psychological Monographs: General & Applied*, 80(1), 1-28.

- Routledge, C. & Juhl, J. (2010). When death thoughts lead to death fears: Mortality salience increases death anxiety for individuals who lack meaning in life. *Cognition & Emotion*, 24(5), 848-854,
- Routledge, C., Juhl, J., & Vess, M. (2012). *Mortality salience increases death-anxiety for individuals low in personal need for structure. Motivation & Emotion*, 37(2), 303–307.
- Ruffie, J. (1999). *Cinsellik ve ölüm* (N. Acar, Çev.). İstanbul: Sarmal Yayınevi.
- Russac, R. J., Gatliff, C., Reece, M. & Spottswood, D. (2007) Death anxiety across the adult years: An examination of age and gender effects, *Death Studies*, 31(6), 549-561.
- Rutkowska, K., Bergier, J., & Witkowski, Z. (2014). Styles of coping with stress and locus of control in sporting situations in a group of young female football players. *Human Movement*, 15(1), 60-64.
- Sabancı, C. (2018). *Hegel, Heidegger ve Levinas'ta ölümün kurucu rolü* (Doktora tezi). Hacettepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Sadowski, C. J., Davis, S. F., & Loftus-Vergari, M. C. (1980). Locus of control and death anxiety: A reexamination. *Omega-Journal of Death & Dying*, 10(3), 203-210.
- Samreen, H., & Zubair, A. (2013). Locus of control and death anxiety among police personnel. *Pakistan Journal of Psychological Research*, 28(2), 261-275.
- Sarıçiçek Aydoğan, A., Gülseren, Ş., Sarıkaya, Ö. Ö., & Özen, Ç. (2015). Abdel-Khalek ölüm anksiyetesi ölçeği türkçe formunun üniversite öğrencilerinde geçerlilik ve güvenilirliği. *Nöropsikiyatri Arşivi*, 52, 371-375.
- Sarıkaya, Y. (2013). *Ölüm kaygısı ölçeği geliştirilmesi: Geçerlilik ve güvenilirlik çalışması* (Yüksek lisans tezi). Gaziosmanpaşa Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Tokat.
- Sarnoff, I., & Corwin, S. M. (1959). Castration anxiety and the fear of death. *Journal of Personality*, 27, 374-85.
- Sartre, J. P. (1960). *Varoluşçuluk*. (A. Bezirci, Çev.). İstanbul: Ataç Kitabevi.

- Schermerhorn, J. R., Hunt, J. G. & Osborn, R.N. (2002). *Organizational behavior*. (Seventh Edition), John Wiley & Sons, US.
- Schopenhauer, A. (2016). *Ölümün anlamı* (A. Aydoğan, Çev.). İstanbul: Say Yayınları.
- Schumacker, R. E. & Lomax, R. G. (2010). *A beginner's guide to structural equation modeling*. New York: Taylor & Francis Group.
- Schumaker, J. F., Barraclough, R. A., & Vagg, L. M. (1988). Death anxiety in Malaysian and Australian university students. *The Journal of Social Psychology*, 128(1), 41-47.
- Seçer, İ. (2015). *SPSS ve LISREL ileri pratik veri analizleri: Analiz ve raporlaştırma*. Ankara: Anı Yayıncılık.
- Selvey, C. (1973). Concerns about death in relation to sex, dependency, guilt about hostility and feelings of powerlessness. *Omega, Journal of Death & Dying*, 4 (3), 209-219.
- Seneca, L. A. (1992). *Ahlaki mektuplar: Kitap I-XX*. (T. Uzel, Çev.). Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Shakil, Z., & Yousaf, T. (2015). Gender differences in death obsession. *Procedia-Social & Behavioral Sciences*, 185, 146-150.
- Shiekhy, S., Maroei Millan, F., Basharpour, S., & Issazadegan, A. (2013). The relationship between death obsession and death anxiety, with hope among the nursing students of Urmia medical sciences university. *The Journal of Urmia Nursing & Midwifery Faculty*, 11(6), 410-418.
- Shojaee, M., & French, C. (2014). The relationship between mental health components and locus of control in youth. *Psychology*, 5(08), 966-978.
- Singh, A., Singh, D. & Nizamie, S.H. (2003). Death and dying. *Mental Health Reviews*. 5(2), 22-47.
- Soll, I. (2017). Ölümün sözümona önemsizliği üzerine. Malpas, J. ve Solomon, R. G. (Ed.). *Ölüm ve felsefe içinde* (51-83). İstanbul: İthaki Yayınları.
- Solomon, R. C. (2017). Ölüm fetişizmi marazi tekbencilik. Malpas, J. ve Solomon, R. G. (Ed.). *Ölüm ve felsefe içinde* (286-33). İstanbul: İthaki Yayınları.

- Solomon, S., Greenberg, J., & Pyszczynski, T. (1991). A Terror management theory of social behavior: The psychological functions of self-esteem and cultural worldviews. *Advances in Experimental Social Psychology*, 24, 93–159.
- Spector, P. E. (1982). Behavior in organizations as a function of employee's locus of control. *Psychological Bulletin*, 91(3), 482-497.
- Steiner, R. (2017). Ölüme karşı. Malpas, J. ve Solomon, R. G. (Ed.). *Ölüm ve felsefe* içinde (40-50). İstanbul: İthaki Yayınları.
- Sterling, C. M., & Van Horn, K. R. (1989). Identity and death anxiety. *Adolescence*, 24(94), 321-326.
- Stevens, S. J., Cooper, P. E., & Thomas, L. E. (1980). Age norms for Templer's death anxiety scale. *Psychological Reports*, 46(1), 205-206.
- Strachan, E., Schimel, J., Arndt, J., Williams, T., Solomon, S., Pyszczynski, T., & Greenberg, J. (2007). Terror mismanagement: Evidence that mortality salience exacerbates phobic and compulsive behaviors. *Personality & Social Psychology Bulletin*, 33(8), 1137–1151.
- Strassberg, D. S. (1973). Relationships among locus of control, anxiety, and valued-goal expectations. *Journal of Consulting and Clinical Psychology*, 41(2), 319-319.
- Suhail, K., & Akram, S. (2002). Correlates of death anxiety in Pakistan. *Death Studies*, 26(1), 39-50.
- Sullivan, W. J. (1977). *Effect of religious orientation, purpose in life, and locus of control on the death anxiety of college students* (Doctoral dissertation). Fordham University, New York.
- Sutherland, C. (1990). Changes in religious beliefs, attitudes, and practices following near-death experiences: An Australian study. *Journal of Near-Death Studies*, 9(1), 21-31.
- Şenol, C. (1989). *Ankara ilinde kurumlarda yaşayan yaşlılarda ölüme ilişkin kaygı ve korkular* (Yüksek lisans tezi). Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Şenol, Ş. (2012). *Araştırma ve örnekleme yöntemleri*. Ankara: Nobel Akademik

- Tabachnick, B. G., & Fidell, L. S. (2013). *Using multivariate statistics*. Essex: Pearson Education.
- Tamam, L., Özpoyraz, N., & Ünal, M. (1998). Ölümünden dönme yaşantıları: Bir gözden geçirme. *3P Dergisi*, 6(2), 123-132.
- Tang, C. S. K., Wu, A. M., & W. Yan, E. C. (2002). Psychosocial correlates of death anxiety among Chinese college students. *Death Studies*, 26(6), 491-499.
- Tanhan, F. (2007). *Ölüm kaygısıyla baş etme eğitiminin ölüm kaygısı ve psikolojik iyi olma üzerine etkisi* (Doktora tezi). Ankara Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Ankara.
- Taubman-Ben-Ari, O., Findler, L., & Mikulincer, M. (2002). The effects of mortality salience on relationship strivings and beliefs: The moderating role of attachment style. *British Journal of Social Psychology*, 41(3), 419-441.
- Templer, D. I. (1970). The construction and validation of a death anxiety scale. *The Journal of General Psychology*, 82(2), 165-177.
- Templer D. I., Lester D, Ruff C. F. (1974). Fear of death and femininity. *Psychological Reports*, 35(1), 530-530.
- Templer, D. I., Awadalla, A., Al-Fayez, G., Frazee, J., Bassman, L., Connelly, H. J., ... & Abdel-Khalek, A. M. (2006). Construction of a death anxiety scale—extended. *Omega-Journal of Death & Dying*, 53(3), 209-226.
- Templer, D. I., Harville, M., Hutton, S., Underwood, R., Tomeo, M., Russell, M., ... & Arikawa, H. (2002). Death depression scale-revised. *Omega-Journal of Death & Dying*, 44(2), 105-112.
- Templer, D. I., Lavoie, M., Chalgujian, H., & Thomas-Dobson, S. (1990). The measurement of death depression. *Journal of Clinical Psychology*, 46(6), 834-839.
- Thabet, A. M., & Abdalla, T. (2018). Death anxiety and obsessional death among university Palestinian students. *Clinical & Experimental Psychology*, 4(1), 1-5.
- Thomas, L. V. (1991). *Ölüm*. (I. Gürbüz, Çev.). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Tillich, P (1992). Ebedi şimdi. Feifel, H. (Ed.), *Ölümün anlamı* içinde (31-38). New York: McGraw-Hill.

- Tolor, A. & Reznikoff, M. (1967). *Relation between insight, repression-sensitization, internal-external locus of control, and death anxiety. Journal of Abnormal Psychology, 72, 426-430.*
- Tolstoy, L. (1963). *Ivan Ilyiç'in ölümü.* (N. Y. Taluy, Çev.). İstanbul: Milli Eğitim Basımevi.
- Tomás-Sábado, J., & Gómez-Benito, J. (2003). Psychometric properties of the Spanish adaptation of the Death Obsession Scale (DOS). *Omega-The Journal of Death & Dying, 46, 263–272.*
- Tomer, A. (2015). Death anxiety in adult life-theoretical perspectives. Neimeyer, R. A. (Ed.), *Death anxiety handbook: research, instrumentation and application* içinde (3-30). New York: Taylor & Francis,
- Türk Dil Kurumu (2018). Güncel türkçe sözlük. http://www.tdk.gov.tr/index.php?option=com_gts&arama=gts&guid=TDK.GT.S.5ccb559965a78.76659935 adresinden erişilmiştir.
- Türkçapar, M. H. (2015). *Bilişsel terapi.* HYB Yayıncılık: Ankara.
- Türkeri, M. (2012). *Hayatın anlamı ve ölümsüzlük.* Ankara: Lotus Yayınları.
- Türkiye İstatistik Kurumu (2018). İstatistiklerle gençlik 2017. <http://tuik.gov.tr/UstMenu.do?metod=temelist> adresinden erişildi.
- Ulusoy, M., Sahin, N. H., & Erkmen, H. (1998). Turkish version the Beck Anxiety Inventory: Psychometric properties. *Journal of Cognitive Psychotherapy, 12(2), 163-172.*
- van Lommel, P., van Wees, R., Meyers, V., & Elfferich, I. (2001). Near-death experience in survivors of cardiac arrest: a prospective study in the Netherlands. *The Lancet, 358, 2039-2045.*
- Vargo, M. E., & Black, F. W. (1984). *Attribution of control and the fear of death among first-year medical students. Journal of Clinical Psychology, 40(6), 1525–1528.*
- Wahl, C. W. (1992). Ölüm korkusu. Feifel, H. (Ed.), *Ölümün anlamı* içinde (17-30). New York: McGraw-Hill.
- Wehr, G. (2012). *Carl Gustav Jung.* (A. S. Dilek, Çev.). İstanbul: Şule Yayınları.

- Wong, P. T. P., Reker, G. T., & Gesser, G. (1994). Death Attitude Profile—Revised: A multidimensional measure of attitudes toward death. R. A. Neimeyer (Ed.), *Series in death education, aging, and health care. Death anxiety handbook: Research, instrumentation, and application* içinde (121-148). Philadelphia, PA, US: Taylor & Francis.
- Yalom, I. (2002a). *Aşkın celladı ve diğer psikoterapi öyküleri*. (H. Saraç, Çev.). İstanbul: Remzi Kitabevi.
- Yalom, I. (2002b). *Bağışlanan terapi*. (Z. İyidoğan Babayiğit, Çev.). İstanbul: Kabalıcı Yayınevi.
- Yalom, I. (2008). *Güneşe bakmak, ölümlle yüzleşmek*. (Z. İyidoğan Babayiğit, Çev.). İstanbul: Kabalıcı Yayınevi.
- Yalom, I. (2009). *Ölüm korkusunu yenmek*. (Z. İyidoğan Babayiğit, Çev.). İstanbul: Kabalıcı Yayınevi.
- Yalom, I. (2014). *Varoluşçu psikoterapi*. (Z. İyidoğan Babayiğit, Çev.). İstanbul: Kabalıcı Yayınevi.
- Yaparel, R., & Yıldız, M. (1998). Ölümle ilişkin depresyon ölçeğinin türkçe çevirisinin normal popülasyonda geçerlilik ve güvenilirlik çalışması. *Türk Psikiyatri Dergisi*, 9(3), 198-204.
- Yıldız, M., & Bulut, M. B. (2017). Ölüm kaygısı ile kişilik özellikleri arasındaki ilişkiler. *Electronic Turkish Studies*, 12(13), 659-676.
- Young, J. (2017). Ölüm ve sahicilik. Malpas, J. ve Solomon, R. G. (Ed.). *Ölüm ve felsefe* içinde (214-227). İstanbul: İthaki Yayınları.
- Yükseköğretim Kurulu (2018). Öğrenci istatistikleri. <https://istatistik.yok.gov.tr/> adresinden erişildi.
- Yüksel, M. Y., Güneş, F., & Akdağ, C. (2017). Yetişkinlerin ölüm kaygısı ve yaşamı anlamlandırma düzeylerinin incelenmesi. *Spiritual Psychology & Counseling*, 2(2), 165-181.
- Ziapour, S. S., Dusti, Y., & Abbasi Asfajir, A. (2014). Correlation between religious orientation and death anxiety. *Journal of Psychology & Behavioral Studies*, 2(1), 20-29.

Zilboorg, G. (1943). Fear of Death. *The Psychoanalytic Quarterly*, 12(4), 465–475.

EK-A: Ölüm Obsesyonu Ölçeği Örnek Maddeler

Aşağıda ölüme yönelik duygu ve düşüncelerinizi içeren ifadeler bulunmaktadır. Bu ifadelere yönelik doğru veya yanlış cevap yoktur. Lütfen her maddeyi dikkatle okuyunuz. Daha sonra her bir maddenin sizi ne düzeyde yansıttığına karar verip 5'li derecelendirme ölçeğini kullanarak size en uygun olan seçeneğe (x) işareti koyunuz.

- (1) Beni HİÇ yansıtmıyor
(2) Beni ÇOK AZ yansıtmıyor
(3) Beni BİR AZ yansıtmıyor
(4) Beni FAZLASIYLA yansıtmıyor
(5) Beni TAMAMEN yansıtmıyor

ÖÖÖ	Hiç	Çok Az	Biraz	Fazlasıyla	Tamamen
1. Aklıma ölümle ilgili cevaplayamadığım bazı sorular gelir.	(1)	(2)	(3)	(4)	(5)
4. Ölüm düşüncesi beni, her şeyin önüne geçecek şekilde meşgul eder.	(1)	(2)	(3)	(4)	(5)
7. Ölüm hakkında düşünmek zorunda hissederim.	(1)	(2)	(3)	(4)	(5)
10. Kendimi birden ölümle ilgili düşüncelere dalarken bulurum.	(1)	(2)	(3)	(4)	(5)
12. Ölüm hakkında sürekli düşünürüm.	(1)	(2)	(3)	(4)	(5)
15. Ansızın öleceğim hissi beni ele geçirir.	(1)	(2)	(3)	(4)	(5)

EK-B: Ölüm Obsesyonu Ölçeği Uyarlama İzni

Sümeyye DERİN <sumeyyederin@gmail.com>

17 Kas 2016
Per 11:45

Alıcı: aabdel-khalek

Hello my dear master,

I am a PhD student in Hacettepe University Psychological Counseling and Guidance Program in Turkey. I think about my doctoral dissertation on "death". In this context, I would like to adapt your "Death Obsession Scale" that you have developed to Turkey. If there is no request from any researcher in Turkey before, and if you have your permission, I would like to do adaptation work. I need your support in this regard.

Good wishes to work.

Ahmed Abdel-Khalek <aabdel-khalek@hotmail.com>

17 Kas 2016
Per 12:20

Alıcı: ben

Dear Sumeyye

Many thanks for your interest in the DOS. You have the full permission to translate it and to carry out your research using it.

I do not know that there is a Turkish translation of this scale, but there is a Turkish translation of my Arabic Scale of Death Anxiety.

Wish you success.

Please send me any publication based on the DOS when you finish it.

Best wishes

Ahmed

EK-C: Abdel-Khalek Ölüm Kaygısı Ölçeği Örnek Maddeler

Aşağıda ölüme yönelik duygularınızı içeren ifadeler bulunmaktadır. Bu ifadelere yönelik doğru veya yanlış cevap yoktur. Lütfen her maddeyi dikkatle okuyunuz. Daha sonra her bir maddenin sizi ne düzeyde yansıttığına karar verip 5'li derecelendirme ölçeğini kullanarak size en uygun olan seçeneğe (x) işareti koyunuz.

- (1) Beni **HİÇ** yansıtmıyor
(2) Beni **ÇOK AZ** yansıtıyor
(3) Beni **BİRAZ** yansıtıyor
(4) Beni **FAZLASIYLA** yansıtıyor
(5) Beni **TAMAMEN** yansıtıyor

AKÖKÖ	Hiç	Çok Az	Biraz	Fazlasıyla	Tamamen
1. Ne zaman hasta olsam ölümden korkarım.	(1)	(2)	(3)	(4)	(5)
4. Bir ameliyat olma olasılığı beni dehşete düşürür.	(1)	(2)	(3)	(4)	(5)
7. Ölümden sonraki bilinmeyen şeylerle ilgili endişeliyim.	(1)	(2)	(3)	(4)	(5)
11. Defin işlemine tanık olmak beni dehşete düşürür.	(1)	(2)	(3)	(4)	(5)
14. Uyumaktan ve sonrasında tekrar uyanmamaktan korkarım.	(1)	(2)	(3)	(4)	(5)
17. Ölmekte olan bir insanın görünümü beni korkutur.	(1)	(2)	(3)	(4)	(5)
20. Ölümden korkarım.	(1)	(2)	(3)	(4)	(5)

EK-Ç: Abdel-Khalek Ölüm Kaygısı Ölçeği Kullanım İzni

Sümeyye DERİN <sumeyyederin@gmail.com>

17 Kas 2016

Per 11:51

Alıcı: aybala.saricicek

Merhaba hocam,

Ben Hacettepe Üniversitesi Psikolojik Danışma ve Rehberlik programında doktora öğrencisiyim. Doktora tez çalışmamı "ölüm kaygısı" konusunda yapmayı düşünüyorum. Bu bağlamda sizin uyarlamış olduğunuz "Abdel-Khalek Ölüm Anksiyetesi Ölçeği" ni çalışmamda kullanmak istiyorum. Ölçeği kullanabilmem için sizin iznimize ihtiyaç duyuyorum. Yardımcı olursanız çok mutlu olurum.

İyi çalışmalar dilerim.

Aybala Sarıççek <aybala.saricicek@gmail.com>

17 Kas 2016

Per 13:06

Alıcı: ben

Merhaba Sümeyye Hanım,

Ölçeğin tarafımızca hazırlanan Türkçe versiyonunu Nöropsikiyatri Arşivi'ndeki yayınlamamızı referans göstererek kullanabilirsiniz.

İyi çalışmalar

Doç. Dr. Aybala SARIÇİÇEK AYDOĞAN

EK-D: Rotter İç Dış Denetim Odağı Ölçeği Örnek Maddeler

Aşağıda kendinizi değerlendirebileceğiniz çeşitli ifadeler vardır. Her maddede “a” ya da “b” harfiyle gösterilen iki seçenek bulunmaktadır. Bu seçeneklere yönelik doğru veya yanlış cevap yoktur. Lütfen her maddeyi dikkatle okuyunuz. Daha sonra her seçenek çiftinde sizi en iyi yansıttığını düşündüğünüz ifadeyi (yalnız bir cümleyi) seçiniz.

		RIDDOÖ
1	a	Anne babaları çok fazla cezalandırdıkları için çocuklar problemlili oluyor.
	b	Günümüz çocuklarının çoğunun problemi anne babaları tarafından aşırı serbest bırakılmaktır.
4	a	İnsanlar bu dünyada hak ettikleri saygıyı er geç görürler.
	b	İnsan ne kadar çabalarsa çabalasın ne yazık ki değeri genellikle anlaşılmaz.
7	a	Ne kadar uğraşsanız da bazı insanlar sizden hoşlanmazlar.
	b	Kendilerini başkalarına sevdiremeyen kişiler, başkalarıyla nasıl geçinileceğini bilmeyenlerdir.
11	a	Başarılı olmak çok çalışmaya bağlıdır; şansın bunda ya hiç ya da çok küçük payı vardır.
	b	İyi bir iş bulmak, temelde, doğru zamanda doğru yerde bulunmaya bağlıdır.
14	a	Hiçbir yönü iyi olmayan insanlar vardır.
	b	Herkesin iyi bir tarafı vardır.
17	a	Dünya meseleleri söz konusu olduğunda çoğumuz, anlayamadığımız ve kontrol edemediğimiz güçlerin kurbanıyız.
	b	İnsanlar, siyasal ve sosyal konularda aktif rol alarak dünya olaylarını kontrol edebilirler.
20	a	Bir insanın sizden gerçekten hoşlanıp hoşlanmadığını bilmek zordur
	b	Kaç arkadaşınızın olduğu, ne kadar iyi olduğuna bağlıdır.
23	a	Öğretmenlerin verdikleri notları nasıl belirlediklerini bazen anlamıyorum.
	b	Aldığım notlarla çalışma derecem arasında doğrudan bir bağlantı vardır.
26	a	İnsanlar arkadaşça olmaya çalışmadıkları için yalnızdırlar.
	b	İnsanları memnun etmek için çok fazla çabalamanın yararı yoktur, sizden hoşlanırsa hoşlanırlar.

EK-E: Rotter İç Dış Denetim Odağı Ölçeği Kullanım İzni

Sümeyye DERİN <sumeyyederin@gmail.com>

16 Ara 2016
Cum 10:46

Alıcı: ihsandag

Merhaba hocam,

Ben Hacettepe Üniversitesi Psikolojik Danışma ve Rehberlik programında doktora öğrencisiyim. Prof. Dr. Filiz BİLGE danışmanlığında yürüteceğim doktora tez çalışmamı "ölüm kaygısı" konusunda yapmayı düşünüyorum. Bu bağlamda sizin uyarladığınız "Rotter İç-Dış Kontrol Odağı Ölçeği" ni çalışmamda kullanmak istiyorum. Ölçeği kullanabilmem için sizin izninize ihtiyaç duyuyorum. Yardımcı olursanız çok mutlu olurum.

İyi çalışmalar dilerim.

Sümeyye DERİN

İhsan Dağ <ihsandag@hacettepe.edu.tr>

16 Ara 2016
Cum 11:28

Alıcı: ben

Sayın Sümeyye Derin,

Tez çalışmanızda uyarladığım Rotter İç Dış Kontrol Odağı Ölçeğini ya da büyük ölçüde bu ölçeğe dayanan Likert tipi Kontrol Odağı Ölçeğini kullanabilirsiniz.

Başarılar dilerim.

EK-F: Beck Anksiyete Envanteri Örnek Maddeler

Aşağıda çeşitli belirtiler verilmiştir. Lütfen her bir maddeyi dikkatle okuyunuz. Daha sonra, maddelerdeki belirtinin **BUGÜN DÂHİL SON BİR HAFTADIR** sizi ne kadar rahatsız ettiğini (x) işareti koyarak belirtiniz.

BAE	Hiç	Hafif Düzeyde	Orta Düzeyde	Ciddi Düzeyde
1. Bedeninizin herhangi bir yerinde uyuşma veya karıncalanma	(0)	(1)	(2)	(3)
4. Gevşeyememe	(0)	(1)	(2)	(3)
7. Kalp çarpıntısı	(0)	(1)	(2)	(3)
11. Boğuluyormuş hissi	(0)	(1)	(2)	(3)
14. Kontrolü kaybetme korkusu	(0)	(1)	(2)	(3)
17. Korkuya kapılma	(0)	(1)	(2)	(3)
20. Yüzün kızarması	(0)	(1)	(2)	(3)

EK-G: Beck Anksiyete Envanteri Kullanım İzni

Sümeyye DERİN <sumeyyederin@gmail.com>

16 Ara 2016
Cum 10:38

Alıcı: ulusoy

Merhaba hocam,

Ben Hacettepe Üniversitesi Psikolojik Danışma ve Rehberlik programında doktora öğrencisiyim. Prof. Dr. Filiz BİLGE danışmanlığında yürüteceğim doktora tez çalışmamı "ölüm kaygısı" konusunda yapmayı düşünüyorum. Bu bağlamda sizin geçerlik ve güvenirlik çalışmasını yaptığınız "Beck Anksiyete Envanteri"ni çalışmamda kullanmak istiyorum. Ölçeği kullanabilmem için sizin iznimize ihtiyaç duyuyorum. Yardımcı olursanız çok mutlu olurum.

İyi çalışmalar dilerim.

Mustafa Ulusoy <ulusoy@mustafaulusoy.com>

17 Ara 2016
Cmt 20:43

Alıcı: ben

Sümeyye Hanım merhaba

BAE'ni bahsi geçen çalışmanızda kullanabilirsiniz.

Çalışmanızda başarılar dilerim.

Selamlar
M.usuloy

EK-H: Beck Depresyon Envanteri Örnek Maddeler

Aşağıda kişilerin ruh halini ifade ederken kullandıkları bazı cümleler verilmiştir. Lütfen her bir cümleyi dikkatle okuyunuz. Daha sonra **SON BİR HAFTA İÇİNDE (ŞU AN DÂHİL)** ruh halinizi göz önünde bulundurarak, size en uygun olan seçeneği belirleyiniz ve o ifadenin yanındaki rakamın üzerine (x) işareti koyunuz.

	BDE	
1	Kendimi üzgün hissetmiyorum.	0
	Kendimi üzgün hissediyorum.	1
	Her zaman için üzgünüm ve bundan kurtulamıyorum.	2
	Öylesine üzgün ve mutsuzum ki dayanamıyorum.	3
4	Her şeyden eskisi kadar zevk alabiliyorum.	0
	Her şeyden eskiden olduğu gibi zevk alamıyorum.	1
	Artık hiçbir şey bana tam anlamıyla zevk vermiyor.	2
	Bana zevk veren hiçbir şey yok. Her şey çok sıkıcı.	3
7	Kendimden memnunum.	0
	Kendimden pek memnun değilim.	1
	Kendimden hiç hoşlanmıyorum.	2
	Kendimden nefret ediyorum.	3
11	Her zamankinden daha sinirli değilim.	0
	Her zamankinden daha kolay sinirleniyor ve kızıyorum.	1
	Çoğu zaman sinirliyim.	2
	Eskiden sinirlendiğim şeylere bile artık sinirlenemiyorum.	3
14	Dış görünüşümün eskisinden daha kötü olduğunu sanmıyorum.	0
	Daha yaşlanmış ve çirkinleşmişim gibi geliyor.	1
	Görünüşümün çok değiştiğini ve çirkinleştiğimi hissediyorum.	2
	Kendimi çok çirkin buluyorum.	3
17	Her zamankinden daha çabuk yorulmuyorum.	0
	Her zamankinden daha çabuk yoruluyorum.	1
	Şu sıralar neredeyse her şey beni yoruyor.	2
	Kendimi hiçbir şey yapamayacak kadar yorgun hissediyorum.	3

EK-I: Ölüme İlişkin Depresyon Ölçeği Örnek Maddeler

Aşağıda ölüme yönelik duygu ve düşüncelerinizi içeren ifadeler bulunmaktadır. Bu ifadelere yönelik doğru veya yanlış cevap yoktur. Lütfen her maddeyi dikkatle okuyunuz. Daha sonra her bir maddenin sizi yansıtıp yansıtmadığına karar verip uygun olan seçeneğe (x) işareti koyunuz.

ÖDÖ	Doğru	Yanlış
1. Ölümü düşündüğümde içimi sıkıntı kaplar.		
4. Ölüm, dayanılmaz bir yalnızlığı ifade eder.		
7. Ölümün bir son olduğuna inanmıyorum.		
11. Ölüm hayatı anlamsız kılmaz.		
14. İnsan ölürken acı çeker.		
17. Ölümü hayal ettiğimde, kendimi üzgün hissederim.		

EK-İ: Ölüme İlişkin Depresyon Ölçeği Kullanım İzni

Sümeyye DERİN <sumeyyederin@gmail.com>

17 Kas 2016
Per 18:43

Alıcı: murat.yildiz

Merhaba hocam,

Ben Hacettepe Üniversitesi Psikolojik Danışma ve Rehberlik programında doktora öğrencisiyim. Prof. Dr. Filiz BİLGE danışmanlığında yürüteceğim doktora tez çalışmamı "ölüm kaygısı" konusunda yapmayı düşünüyorum. Bu bağlamda sizin uyarlamış olduğunuz "Ölüme İlişkin Depresyon Ölçeği"ni çalışmamda kullanmak istiyorum. Ölçeği kullanabilmem için sizin izninize ihtiyaç duyuyorum. Yardımcı olursanız çok mutlu olurum.

İyi çalışmalar dilerim.

murat.yildiz@deu.edu.tr

18 Kas 2016
Cum 13:19

Alıcı: ben

Sayın Sümeyye Derin,

Tezinizde "Ölüme İlişkin Depresyon Ölçeği"ni kullanabilirsiniz. Başarılar diliyorum.

Prof.Dr. Murat Yıldız

Cumhuriyet Üniversitesi
Edebiyat Fakültesi
Sosyal Hizmet Bölümü

SİVAS

EK-J: Maudsley Obsesif Kompulsif Soru Listesi Örnek Maddeler

Aşağıda kendinizi değerlendirebileceğiniz çeşitli ifadeler vardır. Bu ifadelere yönelik doğru veya yanlış cevap yoktur. Lütfen her maddeyi dikkatle okuyunuz. Daha sonra her bir maddenin sizi yansıtip yansıtmadığına karar verip uygun olan seçeneğe (x) işareti koyunuz.

	MOKSL	Doğru	Yanlış
1	Bana bir hastalık bulaşır korkusuyla herkesin kullandığı telefonları kullanmaktan kaçınırım.		
4	İşleri zamanında bitiremediğim için çoğu kez geç kalırım.		
7	Değişmez kurallarım vardır.		
11	Çocukken annem de babam da beni fazla sıkımsızlardı.		
14	Bana göre bazı sayılar son derece uğursuzdur.		
17	Temizliğe aşırı düşkünüm.		
21	Mikrop kapmaktan ve hastalanmaktan korkar ve kaygılanırım.		
24	Paraya dokunduktan sonra ellerimi kirli hissederim.		
27	Çok miktarda mikrop öldürücü ilaç kullanırım.		
31	Kendimi toparlayamadığım için haftalar hatta aylarca hiçbir şeye el sürmediğim olur.		
34	Sık sık kendime bir şeyleri dert edinirim.		
37	Bazen önemsiz düşünceler aklıma takılır ve beni günlerce rahatsız eder.		

EK-K: Gönüllü Katılım Formu

ARAŞTIRMAYA KATILIM İÇİN

BİLGİLENDİRİLMİŞ ONAY

Üniversite öğrencilerinin ölüm kaygılarına ilişkin bilgi edinmeyi amaçlayan bu araştırma, Hacettepe Üniversitesi Eğitim Bilimleri Ana Bilim Dalı Psikolojik Danışma ve Rehberlik Bilim Dalı'nda doktora tezi olarak yürütülmektedir. Çalışma kapsamında size vereceğim ölçekleri yanıtlamanız beklenmektedir. İlgili çalışmanın uygulamaları konusunda Hacettepe Üniversitesi Etik Komisyonu'ndan gerekli izinler alınmıştır. Çalışmanın sağlıklı olabilmesi için içten ve dürüst cevaplar vermeniz oldukça önemlidir. Verdiğiniz yanıtlar sadece bilimsel amaçlar doğrultusunda kullanılacaktır ve kimseyle paylaşılmayacaktır. Yanıtlarınız kimlik bilgileriniz olmaksızın değerlendirileceği için ölçeğin üzerinde kimliğinizi belirleyecek bilgileri yazmanıza gerek yoktur. Çalışmaya katılmama hakkına sahip olmakla birlikte, çalışmaya katıldıktan sonra istediğiniz zaman ayrılabilir ve çalışmayı kendi isteğinizle sonlandırdığınız için herhangi bir yükümlülükle karşılaşmayacaksınız. Ölçekler, genel anlamda kişisel rahatsızlık verecek sorular içermemekte ancak katılım sırasında sorulardan ya da herhangi başka bir sebepten ötürü kendinizi rahatsız hissederseniz katılımcı olmaktan ayrılma hakkına sahiptir. Araştırmacıya soruları yanıtlamak istemediğinizi söylemeniz çalışmadan ayrılmanız için yeterli olacaktır. Araştırmacı tarafından gerekli yardım sağlanacaktır. Araştırmayla ilgili sormak istediğiniz veya araştırmaya katılımınız nedeniyle yaşadığınız herhangi bir konuda araştırmacıya ulaşabilirsiniz: sumeyyederin@gmail.com

Katkılarınızdan dolayı teşekkür ederiz.

Prof. Dr. Filiz BİLGE ve Arş. Gör. Sümeyye DERİN

Gönüllü olarak araştırmaya katılmayı kabul ediyor musunuz?

() Evet, kabul ediyorum.

() Hayır, kabul etmiyorum.

Cinsiyetiniz: Kadın () Erkek ()

Tarih: ___/___/___

Katılımcı Bilgileri

Adı, Soyadı: _____

E-posta: _____

Telefon: _____

İmza

EK-L: Kişisel Bilgi Formu

Cinsiyetiniz	() Kadın () Erkek
Yaşınız
Sınıfınız	() 1 () 2 () 3 () 4 () 5
Şimdiye kadar değer verdiğiniz bir yakınınızı kaybettiniz mi?	() Evet () Hayır
Cevabınız "Evet" ise yakınlık dereceniz nedir?	() Anne () Baba () Kardeş () Büyükanne/Büyükbaba () Arkadaş () Diğer
Kendinizi ne kadar dindar hissediyorsunuz?	() Hiç dindar değilim. () Din ile az ilgiliyim. () Dindarım. () Çok dindarım.

EK-M: Etik Komisyon Onay Bildirimi

T.C.
HACETTEPE ÜNİVERSİTESİ
Rektörlük

24 Nisan 2017

Sayı : 35853172/ 433 - 1553

EĞİTİM BİLİMLERİ ENSTİTÜ MÜDÜRLÜĞÜNE

İlgi: 27.03.2017 tarih ve 784 sayılı yazınız.

Enstitünüz Eğitim Bilimleri Anabilim Dalı Psikolojik Danışma ve Rehberlik Bilim Dalı doktora programı öğrencilerinden **Sümeyye DERİN**'in **Prof. Dr. Filiz BİLGE** danışmanlığında yürüttüğü "**Ölüm Kaygısına İlişkin Bir Model Testi: Denetim Odağı, Kaygı ve Ölüm Obsesyonunun Rolü**" başlıklı tez çalışması, Üniversitemiz Senatosu Etik Komisyonunun **11 Nisan 2017** tarihinde yapmış olduğu toplantıda incelenmiş olup, etik açıdan uygun bulunmuştur.

Bilgilerinizi ve gereğini rica ederim.

Prof. Dr. Rahime M. NOHUTCU
Rektör a.
Rektör Yardımcısı

EK-N: Etik Beyanı

Hacettepe Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, tez yazım kurallarına uygun olarak hazırladığım bu tez çalışmada,

- tez içindeki bütün bilgi ve belgeleri akademik kurallar çerçevesinde elde ettiğimi,
- görsel, işitsel ve yazılı bütün bilgi ve sonuçları bilimsel ahlak kurallarına uygun olarak sunduğumu,
- başkalarının eserlerinden yararlanması durumunda ilgili eserlere bilimsel normlara uygun olarak atıfta bulunduğumu,
- atıfta bulunduğum eserlerin bütününi kaynak olarak gösterdiğimi,
- kullanılan verilerde herhangi bir tahrifat yapmadığımı,
- bu tezin herhangi bir bölümünü bu üniversitede veya başka bir üniversitede başka bir tez çalışması olarak sunmadığımı

beyan ederim.

10/07/2019
Sümeyye DERİN

EK-O: Doktora Tez Çalışması Orjinallik Raporu

10/07/2019

HACETTEPE ÜNİVERSİTESİ
Eğitim Bilimleri Enstitüsü
Eğitim Bilimleri Ana Bilim Dalı Başkanlığına,

Tez Başlığı: Ölüm Kaygısına İlişkin Model Testi: Denetim odağı, Kaygı ve Ölüm Obsesyonunun Rolü

Yukarıda başlığı verilen tez çalışmamın tamamı (kapak sayfası, özetler, ana bölümler, kaynakça) aşağıdaki filtreler kullanılarak Turnitin adlı intihal programı aracılığı ile kontrol edilmiştir. Kontrol sonucunda aşağıdaki veriler elde edilmiştir:

Rapor Tarihi	Sayfa Sayısı	Karakter Sayısı	Savunma Tarihi	Benzerlik Oranı	Gönderim Numarası
10/07/2019	149	250254	20/06/2019	%6	1150688365

Uygulanan filtreler:

1. Kaynaklar hariç
2. Alıntılar dâhil
3. 5 kelimedenden daha az örtüşme içeren metin kısımları hariç

Hacettepe Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü Tez Çalışması Orjinallik Raporu Alınması ve Kullanılması Uygulama Esasları'nı inceledim ve çalışmamın herhangi bir intihal içermediğini; aksinin tespit edileceği muhtemel durumda doğabilecek her türlü hukuki sorumluluğu kabul ettiğimi ve yukarıda vermiş olduğum bilgilerin doğru olduğunu beyan eder, gereğini saygılarımla arz ederim.

Ad Soyadı: Sümeyye DERİN

Öğrenci No.: N13242541

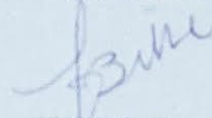
Ana Bilim Dalı: Eğitim Bilimleri

Programı: Psikolojik Danışma ve Rehberlik

Statüsü: Y Lisans Doktora Bütünleşik Dr.

İmza

DANIŞMAN ONAYI

UYGUNDUR.

Prof. Dr. Filiz BİLGE

EK-Ö: Dissertation Originality Report

10/07/2019

HACETTEPE UNIVERSITY
Graduate School of Educational Sciences
To The Department of Psychological Counseling and Guidance

Thesis Title: A model testing on death anxiety: The role of locus of control, anxiety and death obsession

The whole thesis that includes the *title page, introduction, main chapters, conclusions and bibliography* section is checked by using **Turnitin** plagiarism detection software take into the consideration requested filtering options. According to the originality report obtained data are as below.

Time Submitted	Page Count	Character Count	Date of Thesis Defense	Similarity Index	Submission ID
10/07/2019	149	250254	20/06/2019	%6	1150688365

Filtering options applied:

1. Bibliography excluded
2. Quotes included
3. Match size up to 5 words excluded

I declare that I have carefully read Hacettepe University Graduate School of Educational Sciences Guidelines for Obtaining and Using Thesis Originality Reports; that according to the maximum similarity index values specified in the Guidelines, my thesis does not include any form of plagiarism; that in any future detection of possible infringement of the regulations I accept all legal responsibility; and that all the information I have provided is correct to the best of my knowledge.

I respectfully submit this for approval.

Name Lastname: Sümeyye DERİN

Student No.: N13242541

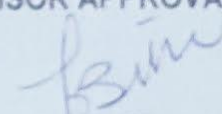
Department: Educational Sciences

Program: Psychological Counseling and Guidance

Status: Masters Ph.D Integrated Ph.D.

Signature

ADVISOR APPROVAL

APPROVED
Prof. Dr. Filiz BİLGE

EK-P: Yayınlama ve Fikrî Mülkiyet Hakları Beyanı

10/07/2019

Enstitü tarafından onaylanan lisansüstü tezimin/raporumun tamamını veya herhangi bir kısmını, basılı (kâğıt) ve elektronik formatta arşivleme ve aşağıda verilen koşullarla kullanıma açma iznini Hacettepe Üniversitesine verdiğimi bildiririm. Bu izinle Üniversiteye verilen kullanım hakları dışındaki tüm fikri mülkiyet haklarım bende kalacak, tezimin tamamının ya da bir bölümünün gelecekteki çalışmalarda (makale, kitap, lisans ve patent vb.) kullanım hakları bana ait olacaktır.

Tezimin kendi orijinal çalışmam olduğunu, başkalarının haklarını ihlal etmediğimi ve tezimin tek yetkili sahibi olduğumu beyan ve taahhüt ederim. Tezimde yer alan telif hakkı bulunan ve sahiplerinden yazılı izin alınarak kullanılması zorunlu metinlerin yazılı izin alınarak kullandığımı ve istenildiğinde suretlerini Üniversiteye teslim etmeyi taahhüt ederim.

Yükseköğretim Kurulu tarafından yayınlanan "Lisansüstü Tezlerin Elektronik Ortamda Toplanması, Düzenlenmesi ve Erişime Açılmasına İlişkin Yönerge" kapsamında tezimin aşağıda belirtilen koşullar haricince YÖK Ulusal Tez Merkezi / H.Ü. Kütüphaneleri Açık Erişim Sisteminde erişime açılır.

- o Enstitü/Fakülte yönetim kurulu kararı ile tezimin erişime açılması mezuniyet tarihinden itibaren 2 yıl ertelenmiştir. ⁽¹⁾
- o Enstitü/Fakülte yönetim kurulunun gerekçeli kararı ile tezimin erişime açılması mezuniyet tarihimden itibaren ... ay ertelenmiştir. ⁽²⁾
- o Teziminle ilgili gizlilik kararı verilmiştir. ⁽³⁾

10/07/2019
Sümeyye DERİN

"Lisansüstü Tezlerin Elektronik Ortamda Toplanması, Düzenlenmesi ve Erişime Açılmasına İlişkin Yönerge"

(1) Madde 6.1. Lisansüstü teze ilgili patent başvurusu yapılması veya patent alma sürecinin devam etmesi durumunda, tez danışmanının önerisi ve enstitü anabilim dalının uygun görüşü üzerine enstitü veya fakülte yönetim kurulu iki yıl süre ile tez erişime açılmasının ertelenmesine karar verebilir.

(2) Madde 6.2. Yeni teknik, materyal ve metodların kullanıldığı, henüz makaleye dönüşmemiş veya patent gibi yöntemlerle korunmamış ve internetten paylaşılması durumunda 3. şahıslara veya kurumlara haksız kazanç; imkânı oluşturabilecek bilgi ve bulguları içeren tezler hakkında tez danışmanının önerisi ve enstitü anabilim dalının uygun görüşü üzerine enstitü veya fakülte yönetim kurulunun gerekçeli karar ile altı ayı aşmamak üzere tez erişime açılması engellenebilir.

(3) Madde 7.1. Ulusal çıkarları veya güvenliği ilgilendiren, emniyet, istihbarat, savunma ve güvenlik, sağlık vb. konulara ilişkin lisansüstü tezlerle ilgili gizlilik kararı, tezin yapıldığı kurum tarafından verilir. Kurum ve kuruluşlarla yapılan işbirliği protokolü çerçevesinde hazırlanan lisansüstü tezlerle ilişkin gizlilik kararı ise, ilgili kurum ve kuruluşun önerisi ile enstitü veya fakültenin uygun görüşü üzerine üniversite yönetim kurulu tarafından verilir. Gizlilik kararı verilen tezler Yükseköğretim Kuruluna bildirilir.

Madde 7.2. Gizlilik kararı verilen tezler gizlilik süresince enstitü veya fakülte tarafından gizlilik kuralları çerçevesinde muhafaza edilir, gizlilik kararının kaldırılması halinde Tez Otomasyon Sistemine yüklenir

* Tez danışmanının önerisi ve enstitü anabilim dalının uygun görüşü üzerine enstitü veya fakülte yönetim kurulu tarafından karar verilir.

